SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

E. Pauliny, Protiklad *znelosť — neznelosť* v stavbe slova a tvaru v slovenčine . . . 257
Š. Ondruš, O pôvode slov *sobáš* a *svadba* . . 265
J. Oravec, Voľné datívy vyjadrené zvratným zámenom *si* 275
M. Patáková, Kompozičná variabilnosť dialógu v Hronského próze 283

DISKUSIE

F. Kočiš, Poznámky k pravopisu a skloňovaniu názov typu *Tosca, Piacenza* a *Sevilla* v slovenčine 291
J. Jacko, Gramatický rod a skloňovanie miestneho názvu *Mlynky* 297

SPRÁVY A POSUDKY

Správa o situácii a problémoch konfrontačného štúdia a slovenčiny a češtiny. Š. Peciar . . 301
Seminár o výskume syntaxe slovenských nárečí. A. Habovštiak 304
I. slovenská dialektologická konferencia. I. Ripka 306
II. česká onomastická konferencia. M. Majtán 309
Niekoľko poznámok k Slovníku nesprávnych a správnych výrazov. S. Ondrejovič . . 310
Zo základných problémov spisovného jazyka. J. Ružička 312

ROZLIČNOSTI

Burizon, či burizón? L. Dvonč 315
O skratkách slov *generálmajor, generálporučík* a *generálplukovník*. L. Dvonč 316
Skartácia, či škartácia? L. Dvonč . . . 317
Liptáčtina, či liptovčina? L. Dvonč . . . 318
Ešte k slovesám *zabehať si, zabehnúť si*. S. Ondrejovič 320

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 40 — 1975

Eugen Pauliny

PROTIKLAD ZNELOSŤ – NEZNELOSŤ V STAVBE SLOVA A TVARU V SLOVENČINE

Pri všetkých fonémach slovenského spisovného jazyka jestvuje vlastnosť „znelosť — neznelosť" v jednom člene tohto protikladu (teda každá fonéma v slovenčine je alebo znelá, alebo neznelá). Všimnime si ponajprv, ako vystupuje táto vlastnosť v rámci morfémy, a to pri šumových konsonantoch, sonórnych konsonantoch a vokáloch.

Platí pravidlo, že v rámci tej istej morfémy sa nemôžu vedľa seba vyskytnúť dva šumové konsonanty, pri ktorých nie je zhodná vlastnosť znelosti. Preto v prípadoch, keď sa po zániku jerov také spojenia mali vyskytnúť, nastali príslušné neutralizácie (pravdaže, po vzniku znelostnej neutralizácie). A tak slová *dъchorъ, tъbati* sa zmenili na *tchor, dbať*. Rovnako tak slovo *voš* má gen. sg. *[fši]* atď. Pravopis slova *nádcha* je výsledkom etymologického uvažovania. V nárečiach sa toto slovo vyskytuje v podobe *[nátka]*, pretože vo vedomí ľudí už dávno zanikla súvislosť s koreňom *dъch-*. Obdobne je to aj so slovami *nadchnúť, nadšenie*.

Sonóry *(m, n, ň, l, ľ, r, j)* sú v slovenčine vždy znelé. Ale v rámci morfémy sa môžu spájať na mieste neutralizujúcej fonémy s neznelými i znelými šumovými, napr. *tre-ba — dre-vo, sla-ma — zla-to*. Ako sonóra funguje v tejto pozícii aj spoluhláska *v: chvieť sa — hviezda, tvo-ji — dvo-ji, svie-tiť — zvie-ra*. Rovnako ako sonóry sa spájajú so znelými i neznelými šumovými v rámci morfémy aj vokály, ktoré sú v slovenčine vždy znelé. V rámci morfémy teda sonóry a vokály nefungujú ako znelé fonémy, keď sa vyskytujú v pozícii, ktorá by inak platila pri znelých fonémach ako pozícia neutralizujúcej fonémy (t. j. v pozícii, keď je pred nimi neznelý šumový konsonant).

Pri spájaní morfém (platí to pre spojenie koreňovej morfémy alebo kmeňa s ohýbacou morfémou a pre spojenie koreňa so slovotvornou morfémou) sa odstraňujú alebo neutralizujú spojenia foném, ktoré nejestvujú v rámci jednej morfémy (Pauliny, 1968, s. 90—92). A zasa sa pripúšťajú také spojenia, ktoré jestvujú v rámci morfémy. V uvedenom rozsahu sa teda spája znelý i neznelý šumový konsonant (a pravdaže, i sonórny kon-

sonant) s vokálom a sonórnym konsonantom: *chlap-a, nož-e, nes-ie-m; plet-iv-o, suš-in-a, matk-in; chlap-mi, koš-mi, plot-mi* atď. (prípady *nes, nesme [ňez-me]* a pod. sa vysvetlia ďalej); *súk-n-o, pás-m-o, pest-r-ý, pliet-l-a, praš-n-ý.* Ale keď sa v tejto pozícii stretnú dva šumové konsonanty nezhodné v znelosti, nastáva neutralizácia, lebo takéto spojenia sa v rámci tejže morfémy nevyskytujú, napr.: *kos-ba [koz-ba], mlat-ba [mlad-ba], kniž-ka [kňiš-ka].*

Na hraniciach slov a na hranici predpony a základu slova platia aj samohlásky a sonóry v postavení neutralizujúcej fonémy ako znelé fonémy: *z-liať, z-rútiť, z-adaptovať, z-orať;* ale: *s-písať, s-točiť, v-liať, v-rútiť sa,* ale: *v-písať [f-pi:sať]; meč a železo [mež‿a . . .], päť mesiacov [päď‿mesiacoų]* atď.

Z uvedeného vyplýva, že protiklad znelosť — neznelosť platí ako distinktívna fonologická vlastnosť v rámci morfémy a slova len pri šumových spoluhláskach. Pri sonórach a vokáloch sa v rámci slova (neplatí to pre švík predpona + základ slova) znelosť uplatňuje ako záväzná sprievodná vlastnosť len pri vlastnosti vokálnosti, inak povedané, prítomnosťou vlastnosti znelosti sa pri sonórach a vokáloch v rámci slova signalizuje a manifestuje vlastnosť vokálnosti (podrobnejšie pozri Pauliny, 1975). Povedané ešte inakšie: pri šumových spoluhláskach je protiklad znelosť — neznelosť vlastnosťou korelačného príznaku, pri sonórach a vokáloch patrí k vlastnostiam porovnávacieho základu (Pauliny, 1968, s. 26—27).

Vlastnosť znelosť — neznelosť sa uplatňuje pri všetkých fonémach ako hraničný signál na hraniciach slov a v pozícii na švíku predpona + základ slova v postavení neutralizujúcej fonémy. Pauza po konci slova a na konci výpovede sa pri šumových spoluhláskach signalizuje neprítomnosťou znelosti. Zdôrazňuje sa teda vlastnosť konsonantnosti a neprítomnosť vlastnosti vokálnosti. Na hraniciach slov a v pozícii na švíku predpona + základ slova, ako sa už uviedlo, fungujú aj samohlásky a sonóry ako neutralizujúce fonémy, čiže ich vlastnosť znelosti tu proti neutralizovaným šumovým konsonantom vystupuje. Neutralizáciou vlastnosti znelosti (v tomto prípade sa nahradzuje neznelá koncová šumová spoluhláska, resp. neznelá šumová spoluhláska predpony príslušnou znelou, a ak je v pozícii neutralizovanej fonémy znelá šumová spoluhláska, jej znelosť stráca distinktívnu silu) šumového konsonantu sa zasa zvýrazňuje prítomnosť vlastnosti konsonantnosti (o súvislosti vlastnosti konsonantnosť — nekonsonantnosť a vokálnosť — nevokálnosť s vlastnosťami úžinovosť — záverovosť a znelosť — neznelosť porov. Pauliny, 1975).

Spoluhláska *v,* okrem pozície na začiatku slova pred spoluhláskou, funguje ako sonóra. Treba zdôrazniť, že ide o začiatok slova bez ohľadu na to, či je to predpona alebo nie. Teda v prípadoch ako *voda, variť* ide takisto

o sonóru ako v prípadoch *vopchať, votkať*. Proti tomu v pozícii na začiatku slova pred spoluhláskou má spoluhláska *v* charakter šumovej spoluhlásky, napr. *vdova, vbiť, voš — vši [fši], vpísať [fpi:sať]*. Ako vidieť, v tomto prípade nastáva neutralizácia znelosti. Takisto je to, pravdaže, v prípade, keď ide o slovo, ktoré dostáva predponu: *za-všiviť [za-fšiviť], po-vstať [po-fstať]*. Vnútri morfémy pred samohláskou sa hláska *v* ukazuje síce ako labiodentála, ale má slabú šumovú zložku a jej formantová podoba je dosť výrazná (Dvončová — Jenča — Kráľ, 1969, s. 76—77). Charakter sonóry sa pri konsonante *v* ukazuje zreteľne na konci slova alebo na konci morfémy *(kov, tav-ba)*. Tam sa totiž neutralizuje na bilabiálne *[w]*, píšeme ho zvyčajne ako *[u̯]*. Tento konsonant má zreteľnú formantovú štruktúru, šumová zložka je slabá, niekedy nebadateľná (Dvončová — Jenča — Kráľ, 1969, s. 76). Pre naše ciele si nebudeme všímať neutralizáciu konsonantu *[v]* pred sonórami a ešte v niektorých iných postaveniach. Pre náš ďalší výklad to totiž nie je nevyhnutné.

Aby sme pochopili dnešný stav, treba si ujasniť podmienky, v ktorých sa vyvinul. Preto v ďalšom výklade naznačíme najdôležitejšie etapy vývinu vzhľadom na našu problematiku.

V praslovančine ostatného obdobia, teda pred 10. stor. znelostná neutralizácia nebola. Neboli pre ňu podmienky. Ako je známe, slová a tvary sa končili vždy na samohlásku, pri spájaní koreňa so slovotvornou alebo ohýbacou príponou bola vždy samohláska. Iba pri spájaní predpony so základom slova a pri predložkách boli niektoré výnimky. Niektoré predpony a predložky sa totiž končili na spoluhlásku, a tak sa už v staroslovienčine stretávame v tejto pozícii s javmi, ktoré pripomínajú znelostnú neutralizáciu; napr. *iz-biti — is-kusiti, raz-děliti — ras-točiti, vъz-nesti — vъs-pitěti; iz domu — is korabľä, bez naroda — bes ploda* atď. (Kuľbakin, 1948, s. 84). Z týchto prípadov sa dajú vysvetliť aj ďalšie prípady (porov. Kuľbakin, 1948, s. 84—85), pravdaže, treba mať na zreteli, že všetky doklady sú iba z pamiatok 11. stor., nemusia teda presne odrážať stav 9. stor. Všetky prípady znelostnej neutralizácie v staroslovienčine sa týkajú neutralizácie spoluhlásky *z* pred neznelou šumovou. Pri predložke *[ot]* a predpone *[ot-]*, hoci sa tiež končia na spoluhlásku, neutralizácia nenastáva. Sú však prípady, keď sa nezvyčajné spojenie spoluhlások zjednodušuje, napr. *[ot-choditi → ochoditi]* (Trubeckoj, 1954, s. 105).

Po zániku a vokalizácii jerov nastala nová situácia, lebo sa v takých častých prípadoch, ako je to dnes, dostali do susedstva znelé a neznelé konsonanty. Ale pre rozmanité príčiny, ktorých sústavný výklad patrí do výkladu o vývine hláskoslovnej sústavy slovenčiny (Pauliny, 1963, s. 203—209), sa znelostná neutralizácia v dnešnom rozsahu utvorila až v 13. stor. (Pauliny, 1963, s. 208). Predpokladáme, že k tomuto času sa utvoril aj stav,

pri ktorom v slovenčine sonórne spoluhlásky (a samohlásky) na hraniciach slov a na začiatku slovného základu v spojení predpona + slovný základ fungujú ako znelé neutralizujúce fonémy (Pauliny, 1963, s. 207—208). Fakt, že spojenie predpona + slovný základ sa pri znelostnej neutralizácii správa tak ako švík na rozhraní dvoch samostatných slov, možno si celkom ľahko vysvetliť tým, že väčšina predložiek v slovenčine má svoj zodpovedajúci pendant v predponách. A keďže spojenie predložka + slovo sa na švíku zhodovalo celkom so spojením predpona + slovný základ najmä vo svojej prvej zložke, prevzal sa do spojenia predpona + slovný základ taký model znelostnej neutralizácie, ako sa vyvinul na hranici dvoch slov a teda aj v spojení predložka + slovo.

Spoluhláska *v* bola v čase vzniku znelostnej neutralizácie nepárová znelá sonórna. Bola obojperná. Neznelá úžinová labiodentálna spoluhláska *f* v tom čase ešte v systéme nebola. Toto všetko sa týka strednej slovenčiny, lebo tá slúži v hláskosloví, a teda aj pri spoluhláske *v* ako model pre spisovný jazyk. V ostatných slovenských nárečiach nebol vývin celkom rovnaký (podrobnosti k ďalšiemu výkladu porov. Pauliny, 1963, s. 209—214). Pred zmenou bilabiálneho *w* na labiodentálne *v* nastala v strednej slovenčine diftongizácia, t. j. zmena *e:* > *ie, o:* > *uo*. Potom sa zmenilo bilabiálne *w* na labiodentálne *v*, a to najprv v predložke *vo* a v predpone *vo-*, teda vo vokalizovanej podobe. Neskoršie, a to postupne, nastala táto zmena aj v nevokalizovanej podobe predložky *v* a predpony *v-*. V tom čase nastáva aj znelostná neutralizácia a do systému sa dostáva aj spoluhláska *f*. Preto sa neslabičná predložka *v* a predpona *v-* v postavení pred neznelou spoluhláskou neutralizuje na *f*. Pravdaže, niekedy sa vec komplikuje tým, že v systéme miestneho nárečia ešte nebola fonéma *f*. Vtedy alebo predpona celkom zaniká *(včera* > *čera)*, alebo sa nahrádza inou úžinovou spoluhláskou *(v kostoľe* > *x kostoľe)*. V tomto prípade pred znelou spoluhláskou niekedy ďalším miestnym vývinom prechádza zmena *x* > *h (h mesťe)*. Ale to sú špecifické prípady, ktoré v súvislosti, o ktorú nám ide, nie sú ani dôležité. Na konci slova a vnútri slova pred spoluhláskou ostáva vlastne staré bilabiálne *w (staų, prauda, sľiųka)* a vnútri slova po spoluhláske spoluhláska *v* zachováva naďalej zdedené vlastnosti sonórnej spoluhlásky pri spájaní foném, teda: *tvoj, svoj, chvoja, čvíkota*. A tak teda v spisovnej slovenčine, tak ako vo väčšine stredoslovenských nárečí, má z týchto príčin spoluhláska *v* podvojný charakter: na začiatku slova pred spoluhláskou sa správa ako šumová párová spoluhláska, ale vnútri morfémy sa správa ako sonóra. Zreteľné je to najmä vnútri morfémy po spoluhláske a na konci slova po samohláske alebo na konci morfémy po samohláske a pred spoluhláskou.

Ako sa už spomenulo, v hraniciach slova (okrem švíka predpona + zá-

klad slova) sonóry nespôsobujú svojou znelosťou vznik znelostnej neutralizácie. Uviedli sme už, že tento stav sa fixoval pri vzniku znelostnej neutralizácie v 13. stor. Vtedy sa fixoval, ako sa nazdávame, aj stav, že sonóry na hraniciach slov spôsobujú ako neutralizujúce fonémy nahradenie neznelej šumovej spoluhlásky na konci predchádzajúceho slova príslušnou znelou šumovou. Preto je napr. tvar inštr. pl. *chlap-mi [xlap-mi]*, ale *chlap mi to dal [xlab‿mi . . .]*. Zdanlivou výnimkou sú tvary imperatívu typu *nes! nesme! neste! [ňes! ňez-me! ňes-ťe!]*, *vez! vezme! vezte! [ves! vez-me! ves-ťe!]* a tvary typu *nášho, nášmu [na:ž-ho, na:ž-mu]*. Obidva prípady si vysvetlíme. Najprv imperatív.

Pri vzniku znelostnej neutralizácie v 13. stor. ešte neodpadla samohláska *-i* v tvare 2. a 3. os. sg. imper. (bolo teda *nesi! vezi!*) a bola aj samohláska pred zakončením *-me*, *-te* v pl. Pravdepodobne sa tu šírila podľa sg. samohláska *-i-* aj namiesto starého *-ě-* (bolo teda asi *nesime! nesite! vezime! vezite!*). Obdobne bolo aj v duáli. Ale pre náš ďalší výklad nie je kvalita tejto samohlásky v pl. a v duáli dôležitá. Dôležité je, že v priebehu 15. stor. sa zakončenie *-i* zo sg. stráca a ustaľuje sa stav, ako je dnes. Porov. doklady zo Spišskej kázne z r. 1480 podľa vydania J. Stanislava (1950): v sg. sú tvary so zakončením *-i* aj bez *-i*. Napríklad často sa vyskytujúci tvar *rač* je podstatne frekventovanejší ako tvar *rači*. Ale niekedy sa vyskytujú vedľa seba: *Hospodyn r a c z s namy biti a r a c z y nam dati swe swate pozehnane*. V prosbách Otčenáša sú len novšie tvary: *oswetsye, przyd, bud, odpust, anewed, zbaw*. Keďže Otčenáš bola veľmi rozšírená a frekventovaná modlitba, svedčilo by to o tom, že v sg. častejšie a živšie boli tvary bez zakončenia *-i*. Pravda, osamotene stojí aj tvar *Kazdy s wasz poprosy* . . . V pl. je príslušný tvar vždy bez samohlásky: *vteczmy sie, posdrowmy ju, vczinte, proste, poproste* (veľmi často a len takto). V tých prípadoch, kde dnes ostáva v pl. samohláska, je zvyčajne samohláska *-i-*: *klaknite*, ale dosť často je aj *klaknete*. Je možné, že tu ide o zachovanie staršieho stavu, ale je dosť možné aj to, že ide o český tvar.

Pre náš terajší cieľ je dôležitý iba fakt, že v 15. stor. sa stretávame ešte so zvyškom staršieho stavu, ale že sú už prevažujúce tvary toho stavu, ktorý poznáme z jazyka aj dnes. Z toho môžeme uzatvárať, že novší stav už prevažoval v 15. stor. Pre 13. stor. môžeme predpokladať ešte tvary so zakončením na samohlásku *-i* v sg. a so samohláskou aj v tvaroch pl. a duálu. Teda tvary typu *nes-me, vez-te* vznikli až vtedy, keď už bola živá znelostná neutralizácia.

Prečo nastala znelostná neutralizácia v prípadoch typu *vezte, bežte [ves-ťe! beš-ťe]*, je jasné a vysvetlili sme to vyššie. Vieme, že vnútri morfémy a teda ani vnútri slova (tvaru) nemôžu vedľa seba stáť dva šumové konsonanty, nezhodné čo do znelosti. Ak sa má taký prípad vyskytnúť,

nastáva znelostná neutralizácia príslušného z konsonantov. Ťažšie sa vysvetľuje neutralizácia v tvare *nesme [ňez-me],* pretože v rámci morfémy, a teda aj v rámci slova (tvaru) sa môže stretávať neznelá šumová spoluhláska so sonórnou. Nenastáva tam neutralizácia, napr. *pás-mo, has-nú-ť, les-mi.* Ak teda v tvare imperatívu funguje sonóra *m* ako neutralizujúca fonéma, značí to, že imperatív sa aspoň v tvare 1. os. pl. hodnotí ako spojenie dvoch slov, resp. ako zložené slovo či zrazenina. Tvar *nesme [ňez-me]* sa teda v jazykovom vedomí hodnotí práve tak ako napr. spojenie slov *les máme [ľez‿máme],* alebo ako zložené slovo *lesmajster [ľezmajster].* Ale z toho sa zdá vyplývať, že aj tvar *nes [ňes],* ktorý je základom pre tvar 1. a 2. os. pl., treba hodnotiť ako zakončené slovo, teda napr. ako slovo *les [ľes].*

Vokál *-i,* ktorý je v tvaroch imperatívu ako *utri, utrime, utrite; šepci, šepcime, šepcite* a pod., vznikol pôvodne z kmeňotvornej a osobnej prípony imperatívu monoftongizáciou indoeurópskeho diftongu. Ale od 15. stor., keď sa utvorila dnešná podoba imperatívu, nemá *-i* funkciu ani kmeňotvorného vokálu, ani osobnej prípony. Má tú istú funkciu ako vkladný vokál *-o-* v slove *vietor, kmotor* alebo ako vokál *-e-* v slove *osem, sedem* a pod. Vyskytuje sa v tých tvaroch 2. os. sg., ktoré sa zakončujú na takú skupinu spoluhlások, čo nie je bežná na konci slova. Prítomnosť alebo neprítomnosť vokálu *-i-* v tvaroch imperatívu nie je podmienená morfologicky, ale je podmienená hláskoslovne (zložením konsonantov na konci tvaru 2. os. sg. imper.); porov. k tomu obdobný výklad pre ruštinu u R. Jakobsona (1932, s. 80). Treba ešte uviesť, že nerozhoduje len zakončenie tvaru 2. os. sg. Dôležité je aj skutočné alebo možné zoskupenie spoluhlások v tvare 1. a 2. os. plur. Aj to má vplyv na výskyt alebo nevýskyt zakončenia *-i* v tvare 2. os. sg. imperatívu.

Dodatkom treba ešte uviesť, že podľa prípadov tvarov imper. ako *nesme, trasme, skúsme [ňez-me, traz-me, sku:z-me]* sa vyvinula aj neutralizácia v tvare *sme [zme].* Že tu ide o nový, analogický vývin, dokazuje sa aj tým, že na južnom strednom Slovensku (okrem toho aj na západnom a východnom Slovensku) je tvar *smo, sme* a popri ňom aj tvar imperatívu *[ňesme],* ba v Novohrade a Gemeri sú ešte aj tvary typu *[plaťime — plaťimo, plaťiťe],* teda staršie formy imperatívu. Ako vidieť, ide o paralelnosť typu *[ňezme]* a tvaru *[zme]* proti *[ňesme]* a *[sme].* Tvar *[zme]* vznikol teda sekundárne podľa *[ňezme].*

Tvary typu *nášho, nášmu, vášho, vášmu* sú doložené najskôr zo 16. stor., a to zo stredoslovenskej nárečovej oblasti, pre ktorú sú aj dnes typické. Patria sem, pravdaže, aj tvary *muojho, muojmu, tvojho, tvojmu, svojho, svojmu,* ale tam sa neobjavuje znelostná neutralizácia *[na:ž-ho, na:ž-mu, va:ž-ho, va:ž-mu].* Sem sa radia aj tvary typu *synovho, synovmu, mat-*

kinho, matkinmu. Aj tie sú doložené od 16. stor. a platia tiež pre stredoslovenskú nárečovú oblasť.

Pri výklade tvarov typu *muojho* vychádza Ľ. Novák z predpokladu stredoslovenskej kontrakcie *oje* > *o:*, teda *mojego* > *mo:go, mojemu* > *mo:mu.* Do tvarov *mo:go, mo:mu* potom podľa Nováka (1931, 1935) prenikol konsonant *-j-* z tvaru nom. sg. mask., a tak vznikli tvary *muojho, muojmu* (a pravdaže, aj tvary typu *[naž:ho, na:žmu],* o ktoré nám tu predovšetkým ide). Fr. Trávníček (1935) zasa prosto predpokladá, že tvary typu *muojho, muojmu, nášho, nášmu* vznikli mechanickým pripájaním formantov pre gen. a dat. sg. mask. a neut. *-ho, -mu* k tvaru nom. sg. mask. J. Stanislav (1967, u neho aj staršia literatúra) vykladá vznik tvarov typu *muojho, muojmu* synkopáciou zo starších tvarov *mojeho, mojemu.*

Názor Ľ. Nováka sa zdá najmenej pravdepodobný, lebo po tvaroch *mo:go, mo:mu,* ktoré predpokladá, niet ani v historických ani v nárečových dokladoch ani najmenšej stopy (ak nerátame sem, prirodzene, východoslovenské tvary *moho, momu,* pri ktorých zreteľne ide o iný vývin). Náhľad J. Stanislava sa opiera o to, že tvary typu *nášho, nášmu, synovho, synovmu* sú doložené len od 16. stor. a pred nimi — okrem kontrahovaných tvarov *mého, mému* — boli tvary *mojeho, mojemu, našeho, synového* a pod., teda vznik synkopáciou je z hľadiska časovej následnosti možný. Názor F. Trávníčka je posilňovaný okolnosťou, že v tvaroch *[na:ž-ho, na:ž-mu, va:ž-ho, va:ž-mu]* je taká istá neutralizácia, ako je v zložených slovách alebo ako je pri tvare imperatívu *[ňez-me].* Akoby tu teda šlo o zrazeninu.

V súvislosti, o ktorú nám ide, nie je ani natoľko dôležité, či tvary typu *[na:ž-ho]* vznikli synkopáciou alebo prirážaním formantov *-ho, -mu* k tvaru nom. sg. mask. Dôležité je, že dnes majú charakter zrazeniny.

Ale jednako je niečo z vývinu týchto tvarov poučné. Už N. S. Trubeckoj (1954, s. 115) ukázal na dve odlišné skupiny skloňovacích slovných druhov. V slovenskej literatúre upozornil obdobne J. Štolc (1956) na skupinu slov tzv. kongruentného skloňovania. A ukazuje sa, že tzv. kongruentné slovné druhy sa vo vývine svojím skloňovaním naozaj zbližujú. V západoslovenských a východoslovenských nárečiach majú rovnaké skloňovanie adjektíva, privlastňovacie prídavné mená a privlastňovacie zámená. V strednej slovenčine majú tieto typy slov veľmi podobné skloňovanie, ibaže privlastňovacie zámená a privlastňovacie prídavné mená majú rovnako tvorené tvary gen. a dat. sg. mask. a neutra. Teda tieto dva typy slov, blízke i sémanticky (ide o privlastňovanie) vnútri kongruentného skloňovania tvoria tesnejšiu skupinu. Je možné, že tvary typu *[na:ž-ho, na:ž-mu]* nie sú svojím pôvodom zrazeniny. Ale v dnešnom jazykovom vedomí o zrazeniny ide.

Rovnako je to aj s tvarmi imperatívu. Hoci nemožno jednoznačne vysvetliť, prečo zaniká prípona *-i* v tvare 2. os. sg., jednako je nápadné, že pôvodné tvary imperatívu podľahli deštrukcii, resp. mali zvláštny vývin vo všetkých slovanských jazykoch. Niekedy sa to vysvetľuje vplyvom prízvuku, resp. umiestnením prízvuku (Sokolova, 1962). Inokedy sa v tom vidí analógia podľa tvarov imperatívu atematických slovies (Łoś, 1927). Je jasné, že tieto vysvetlenia by mohli stačiť pre niektoré slovanské jazyky, ale nestačia na vysvetlenie pohybu tohto tvaru vo všetkých slovanských jazykoch. Ťažko vysvetliť, čo bolo pohnútkou na ten vývin, aký bol v slovenčine. Možno povedať iba to, že dnes sú tvary typu *[ňez-me, ves-ťe]* celkom jasne zrazeninami. Okrem nezvyčajnej neutralizácie svedčia o tom tvary rozkazovacieho, resp. želacieho významu, ktoré majú podobu imperatívnych tvarov, hoci sa netvoria od slovies, napr. *[hop], [hob-me], [hop-ťe]; [na], [na-ťe]; [servus], [servus-ťe].* Zostáva teda pravdou, že v slovenčine sa tvar 1. a 2. os. pl. tvorí tak, že k hotovému tvaru (možno povedať k základnému imperatívnemu tvaru) 2. os. sg. sa pripojí označenie 1. os. pl. *-me* alebo označenie 2. os. plur. *-te* (Pauliny, 1947). V tejto veci je veľmi poučná stavba ruského imperatívu, najmä v rozbore R. Jakobsona (1932, s. 80—82). Názor, ktorý zastáva J. Ružička (1962) alebo ktorý sa v trochu zmiernenej formulácii podáva v Morfológii slovenského jazyka, je diskutabilný. Príležitostne sa k nemu vrátim.

Na záver možno povedať toto: Neutralizácia protikladu znelosti šumových spoluhlások pred sonórami a vokálmi, resp. jej neprítomnosť ukazujú, že hoci sa v slovenskom ohýbaní (a aj odvodzovaní) presne vyznačujú hranice základnej morfémy od ohýbacej morfémy a hranice základnej morfémy od slovotvornej morfémy, jednako sa vedomie slova ako zvukovej (a významovej) jednotky pevne drží.

Flektívny charakter slovenčiny ostáva zreteľný. Iba spojenie predpona + základná morféma sa z tejto pravidelnosti vymyká. Ani tvorenie plurálových tvarov imperatívu a tvorenie tvarov typu *[na:ž-ho]* nie je postavené na tých princípoch ako ostatné ohýbanie. Sú pri ňom tie pravidlá ako pri tvorení zložených slov alebo zrazenín. Je to spôsobené tým, že terajšie tvorenie imperatívu a tvorenie tvarov typu *[na:ž-ho]* v jednotlivých svojich prvkoch nadväzuje síce na staré tvorenie týchto tvarov, ale ako celok je nové a priam protirečí zásadám, ktoré platia pre tvorenie tvarov v slovenčine.

Ako sa uviedlo, nové tvary imperatívu, teda typ *[ňes], [ňez-me], [ňes-ťe],* sú doložené od 15. stor., tvary typu *[na:ž-ho], [na:ž-mu]* sú doložené od 16. stor. Oboje sú rozšírené na oblasti strednej slovenčiny. Pre historika jazyka to znamená, aby si dobre všimol, čo všetko sa v tomto čase v morfologickom systéme slovenčiny stalo. Vznik imperatívov typu *[ňes], [ňez-me],*

[ňes-ťe] a tvarov typu *[na:ž-ho], [na:ž-mu]* signalizuje, že 15. a 16. stor. je predelové obdobie vo vývine slovenskej morfológie.

Literatúra

DVONČOVÁ, J. – JENČA, G. – KRÁĽ, Á.: Atlas slovenských hlások. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 108 + [120] s.

JAKOBSON, R.: Zur Struktur des russischen Verbums. In: Charisteria Guilelmo Mathesio ... oblata. Praha, Pražský lingvistický kroužek 1932, s. 74–84.

KUĽBAKIN, Š.: Mluvnice jazyka staroslověnského. 1. vyd. Prekl. Bohuslav Havránek. Praha, Jednota českých filologů 1948. 214 s.

ŁOS, J.: Gramatyka polska. Zv. 3. Odmennia (fleksja) historyczna. Lwów – Varszawa – Kraków, Wyd. zakł. nar. imienia Oslińskich 1927, s. 286.

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 483–485.

NOVÁK, Ľ.: K otázce jerových střídnic a kontrakce v střední slovenštině. Bratislava, 5, 1931, s. 634–680.

NOVÁK, Ľ.: Kontrakcia v strednej slovenčine. In: Sborník Matice slovenskej. Jazykoveda. 13. Red. Ľ. Novák. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1935, s. 15–34.

PAULINY, E.: Tvorenie imperatívu v slovenčine. Slovo a tvar, *1*, 1947, s. 103–106.

PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 360 s.

PAULINY, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1968. 128 s.

PAULINY, E.: Die phonologischen Eigenschaften der Sonorlaute im Slowakischen, 1975 (v tlači).

RUŽIČKA, J.: Ako sa tvorí imperatív v slovenčine. Slovenská reč, *27*, 1962, s. 65–72.

SOKOLOVA, M. A.: Očerki po istoričeskoj grammatike russkogo jazyka. Leningrad, Izdateľstvo Leningradskogo universiteta 1962, s. 312.

STANISLAV, J.: Modlitby pri kázni zo Spišskej Kapituly. In: Jazykovedný sborník SAV. 4. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1950, s. 141–155.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 2. Tvaroslovie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 344.

ŠTOLC, J.: Náčrt kongruentného skloňovania v slovenčine. Slovenská reč, *21*, 1956, s. 34–44.

TRÁVNÍČEK, F.: Historická mluvnice československá. 1. vyd. Praha, Melantrich 1935, s. 446.

TRUBETZKOY, N. S.: Altkirchenslavische Grammatik. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften 1954. 198 s.

Šimon Ondruš

O PÔVODE SLOV **SOBÁŠ** A **SVADBA**

(Venujem prof. V. Šmilauerovi na 80. narodeniny)

Slová *sobáš* a *svadba* patria do jedného sémantického poľa, ale majú svoje špecifické diferenčné významové prvky. Kým *sobáš* označuje slávnostný obrad, ktorým sa muž a žena spájajú do spoločného manželského zväzku, *svadba* označuje slávnostnú hostinu, ktorá sa koná v čase uza-

vretia manželského zväzku. Preto má slávnostný obrad spájania do manželského zväzku a slávnostná hostina v čase tohto obradu v jazykoch obyčajne osobitné jazykové pomenovanie.

Ruština má pre obrad sobáša pomenovanie *venčanije* alebo *brak*, sobášenie je *venčanije*, kým pre slávnostnú hostinu pri sobáši má pomenovanie geneticky zhodné so slovenčinou a s inými slovanskými jazykmi, t. j. *svaďba*.

Nemčina má pre sobáš pomenovanie *Trauung*, kým pre svadbu pomenovanie *Hochzeit*.

Maďarčina má pre sobáš pomenovanie *esküvő*, čo znamená doslova „prísaha", porov. maď. *eskü* „prísaha, sľub", kým pre slávnostnú hostinu pri sobáši má pomenovanie *lakodalom*.

Kým na pomenovanie hostiny a zábavy v čase sobáša majú Slovania staré jednotné praslovanské slovo *svatьba*, zatiaľ pre vlastný slávnostný obrad spojenia do manželského zväzku čiže sobáš niet v slovanských jazykoch takej jednoty. Naopak, je tu veľká pestrosť. Za slovenské *sobáš* je české *sňatek* alebo *vdavky*, poľské *ślub*, ruské *venčanije*, *brakosočetanije*, bulharské *brak*, *venčavane*, *venčavka*, *venčanie*, *venčilo*, srbochorvátske *ženidba*, *vjenčanje*, slovinské *poroka*.

O tom, že v historickej dobe Slovania jasne diferencujú svadbu od sobáša, svedčí táto veta A. P. Čechova z prózy Tri goda: „Svaďba byla v senťabre. Venčanije proischodilo v cerkvi Petra i Pavla, posle obedni" (pozri Slovar russkogo jazyka. Zv. 1. Red. A. P. Jevgenieva. Moskva, Gosudarstvennoje izdateľstvo inostrannych i nacionaľnych slovarej 1957, s. 185).

Fakt, že Slovania majú jednotné pomenovanie pre svadbu, t. j. hostinu a zábavu v čase sobáša (výnimky sú ojedinelé a vývinove neskoršie, napr. poľské *wesele*, slovenské *veselie*, srbochorvátske *pir* 1. gozba poslije vjenčanja, 2. svadba — Skok, 1973, s. 660, lužické *kwas*), má svoje predhistorické spoločenské príčiny. V predhistorickej pohanskej dobe Praslovanov, t. j. v období relatívne jednotného praslovanského jazyka poznali všetci starí Slovania iba jeden komplexný „termín" *svatьba*, ktorým vyjadrovali čas hostenia, zábavy a veselosti, a v ňom implicitne aj moment spojenia muža a ženy, resp. žien do manželského zväzku. Hostina, jedenie a pitie, zábava, veselie prevažovalo nad vlastným sobášom, ba vlastného sobáša v staršej predhistorickej dobe u Slovanov azda ani nebolo, ako to napovedá aj Kyjevský letopisec, keď píše o východoslovanských kmeňoch, že „I Radimiči i Vjatiči i Sěveri odin obyčaj imachu . . . braci (= sobáše) vъ nich ne byvachu, no igrišča sely . . ." (Niederle, 1953).

O tom, že najpodstatnejšou stránkou „sobášenia" u starých Slovanov bola hostina, pitie a jedenie, zábava, svedčí výrečne fakt, že tak srbochorvátska synonymná inovácia za praslovanský jednotný termín *svatьba*, t. j.

slovo *pir,* ako aj lužické slovo pre svadbu *kwas,* majú prvotnú sémantickú motiváciu „pitie, jedenie, hostina".

Srbochorvátske slovo *pir,* ktoré prešlo od významu hostina (po sobáši) k významu svadba, malo starší význam „hostina", ako to dokazuje ruské *pir* — Gastmahl, Schmause, staroslovienske *pirъ* — potos, compotatio, t. j. pijatika, resp. *dochē* — convivium, t. j. hostina (Miklosich, 1862—1865, s. 564; Vasmer, 1955, s. 359). O prvotnosti významu „pijatika, hostina" v slovanskej lexéme *pirъ svedčí* aj jej odvodenosť od slovesa *piti,* teda *pi-r-,* utvorené tým istým postupom ako od slovesa *dati* > *da-r-.*

Aj lužická lexéma *kwas* „svadba" mala starší význam „pijatika, hostina", ako dokazuje staročeské *kvas* „pijatika", *kvasiti* „popíjať, hodovať", *hodokvas* „hostina" (porov. Machek, 1968, s. 311).

I. Ak vychádzame z pozitívneho zistenia, že podstatnou stránkou „sobášenia" u starých Slovanov bola hostina, bohaté jedenie a pitie s tancom a inými „hrami", ako píše Kyjevský letopisec, musí sa doterajšie etymologizovanie slovanských slov *svatьba, svatъ,* t. j. ich odvodzovanie zo základu posesívneho zámena *svo-, sve-* „svoj" javiť nevyhnutne ako ľudová etymológia, a to aj napriek tomu, že sa tejto etymológie doteraz držia všetci slavisti.

Doterajšie genetické spájanie slov *svatьba, svatъ* so zámenom svoj má tieto hláskové, významové aj morfologické nedostatky:

a) Keby bola samohláska *-a-* v slovách *svatьba, svatъ* vznikla kontrakciou ako v slove *svák(o),* ktorým sa pri tejto etymológii argumentuje, zostáva nejasné, prečo sa v slovách *svatьba, svatъ* nezachovala nekontrahovaná podoba v nijakom južnom ani východnom slovanskom jazyku, kým slovo *svák(o)* má v ruštine nekontrahovanú podobu *svojak* „Schvestermann, Schwager", a rovnako aj srbochorvátčina má popri kontrahovanej forme *svak* aj nekontrahovanú podobu *svojak* „šogor, badžanak, beaufrere" (Skok, 1973, s. 367).

b) Srbochorvátska akcentuácia v slove svat, t. j. skrátenie akútu za praslovanskú dlhú akútovú slabiku *svát-* naznačuje, že toto slovo nie je geneticky totožné ani so slovom *svak, svojak,* ale ani s litovským *svetys* „cudzinec, hosť", resp. praslov. *po-sětiti* „navštíviť", porov. ruské *posetiť* (Vasmer, 1955, s. 414). Akcentuácia srbochorvátskeho slova *svat,* t. j. skrátenie praslovanskej akútovej dĺžky dokazuje, že dlhé *-ā-* v lexéme *svatъ* nevzniklo sekundárnym zdĺžením vokálu *o* na *ō* ako temný stupeň ablautu proti jasnému stupňu *svet-* v litovskom slove *svetys* „cudzinec, hosť".

Akútová dĺžka v praslovanskom slove *svat,* ktorú indikuje srbochorvátska akcentuácia tohto slova, vznikla, ako sa ukáže nižšie, kontrakciou krátkeho vokálu s laryngálou ešte v období indoeurópsko-praslovanskom.

c) Slovanské slová *svak, svojak* na jednej strane a *svat* na druhej strane

sa významove vôbec nekryjú. Kým *svak, svojak* označujú muža sestry alebo muža tety, resp. druhotne staršieho človeka vôbec, zatiaľ slovo *svat* vždy označuje osobu, osoby, ktoré sú nejako späté so svadbou, porov. ruské *svat* 1. Brautweber, Freier, 2. Vater des Bräutigams und Vater der Braut zueinander, bulh. *svat* „Brautweber, Hochzeitgast"; maked. *svat* 1. odnos na onie čii deca se maž i žena, 2. gostin na svadba, svadbar; srbochorv. *svat* 1. svadobný hosť, *svatica* „žena koja momku prosi za plaću djevojku", *svatnica* „pratilica mladoženje" (Skok, 1973, s. 369), slovinsky *svat* Hochzeitgast, *svatje* Hochzeitleute, *svatovati* Hochzeit halten, feiern (Tomšič, 1961).

d) Ak vychádzame z predpokladu, že substantívum *svatъ* „účastník svadby" je prvotné, kým slovesá *svatati* „pronubere", *svatiti se* „epigambreuesthai" a substantívum *svatьba* „nuptiae" (Miklosich, 1862—1865, s. 824) sú druhotné, ostáva nejasný derivačný vzťah medzi nimi. Preto V. Machek celkom oprávnene konštatoval, že „svat i ... jsou útvary prastaré, asi od *svo-, svŭj,* ale co do tvoření dále neprůhledné" (Machek, 1968, s. 594).

Uvedené hláskové, intonačné, sémantické a derivačné ťažkosti, aké vznikajú pri genetickom spájaní slov *svatъ, svatiti/svatati, svatьba* s posesívnym zámenom *svo-,* nás vedú nevyhnutne k hľadaniu iného genetického výkladu týchto slovanských slov.

V slovanských jazykoch, resp. v praslovančine je známa alternácia *-va- : -y-,* ako ukazujú slová *kvasiti : kysnọti, chvatati : chytati, kvapiti : kypěti* (porov. Trubačev, 1960; Skok, 1962, s. 82), *svarъ* (spor, bitka, zrážanie sa): *syrъ* (zbité, zrazené mlieko) (porov. Ondruš, 1970, s. 201—204), *kvakati : kykati* (ruské *kikať* má význam *kvákať;* porov. Vasmer, 1953, s. 556), *kvaka : kyka* (porov. Skok, 1972, s. 79, 250).

Ak zoberieme do úvahy, že úžinová bilabiála *-w-* sa v indoeurópčine aj v praslovančine po bilabiálnych *p, b, m* a po sonórnych dentálach *r, l, n* eliminovala, delabializovala bezvýnimočne, kým po nesonórnych dentálach *t, d, s, (z)* a po velárach *k, g, (ch)* sporadicky, zodpovedá geneticky alternácii *-va-: -y-* aj alternácia *-a-: -y-* (*-a-* z delabializovaného *-va-*), porov. *para* „para": *pyr-* „oheň", *laz-* „vysekaný les": *lyznọti* „biť, sekať, rúbať", *raziti* „biť, sekať": *ryz-nja* „zárez, zásek", *gad-* „ohavné zviera": *gyd-* „ohavnosť" atď. (porov. Ondruš, 1975).

S praslovanskou alternáciou *-va- : -y-* (*kvasiti: kysnọti: chvatati: chytati* atď.) je „solidárna" aj alternácia v slovách *svatъ : sytъ,* pričom srbochorvátska akcentuácia v slovách *svat, sit* jasne ukazuje, že v koreňovej slabike obidvoch slov mala praslovančina akútovú dĺžku. Je táto alternácia a táto intonačná zhoda uvedených slov náhodná, alebo je daná ich genetickou totožnosťou?

Vyššie uvedený poznatok o sporadickej delabializácii, resp. eliminácii bilabiály *-w-* v postavení po nesonórnych dentálach *t, d, s,* ako aj po velárach *k, g* nám adekvátne vysvetľuje, ako vznikol rozdiel medzi praslovanským *sytъ* z indoeurópskeho *sūt-* a indoeurópskym *sāt,* resp. *sat-* (litov. *sotus,* lotyš. *sats,* gót. *sō* ⊳ *s* atď.), ktorý klasická indoeuropeistika vysvetliť nevedela, ako píše Pokorny (1959, s. 876): „aksl. sytъ mit unklarem y".

Aký bol pôvodný význam indoeurópskeho lexikálneho základu *sāt-* < *swāt-, sat-, sūt-* > *sytъ*?

Arménsky kontinuant základu *atok* má význam „plný", *hač, hačoy* „spokojný", grécke *haden* znamená „dosť", *hadinos* znamená „husto natlačený, hojný, bohatý", *hadros* znamená „plný, hustý" (Pokorny, 1959, s. 876; Frisk, 1960, s. 20—21).

Ak zoberieme do úvahy Kuryłowiczovo pravidlo, podľa ktorého derivované slovo odzrkadľuje prvotný význam fundujúceho základu, ukáže sa, že indoeurópsky pomenovací základ *sāt-* < *swāt-, sat-, sūt-* > *sytъ* mal prvotný význam „husto natlačený, hojný, bohatý, plný". Jeho „historická" špecifikácia je jasná. Prvotný význam „husto natlačený, hustý, bohatý, hojný, plný" sa zúžil na „natlačený, hojný, plný žalúdok majúci".

Zistenie, že pomenovací základ *sāt-* < *swāt-, sat, sūt-* mal prvotný význam „natlačený, hustý, bohatý, hojný, plný", dáva nám adekvátny kľúč ku genéze slovanského základu *svāt-* v slovách *svatъ, svatьba.* Väzí tu totiž prvotný význam „bohaté, hojné, plné jedenie a pitie, bohatá, hojná hostina", čo bolo, ako sme vyššie uviedli, podstatnou stránkou praslovanskej svadby.

Doterajšia analýza nás vedie k názoru, že prvotný význam praslovanského substantíva (pôvodne adjektíva) *svatъ* bol „hojne, bohato, do sýtosti jediaci a pijúci, do sýtosti hodujúci", sloveso *svatiti* malo prvotný význam „hojne, bohato, do sýtosti jesť a piť, hodovať", kým od neho odvodené, prvotne dejové substantívum *svatьba* znamenalo „hojné, bohaté jedenie a pitie, hostina a zábava". Prirodzene, v ďalšom vývine sa tento prvotný význam prehodnotil, substantívum *svatъ* nadobudlo význam „účastník svadby", sloveso *svatiti/svatati* nadobudlo význam „mať do činenia so svadbou, pozývať na svadbu ap." a druhotné substantívum *svatьba* prešlo od významu „hojné jedenie a pitie, hostina" k významu „svadba". Je pravdepodobné, že toto prehodnotenie nastalo najprv v slove *svatьba,* ktoré potom sémanticky „ťahalo za sebou" aj slová *svatъ, svatiti/svatati/svatovati.*

Okolnosť, že grécke deriváty *hadinos, hadros* majú význam „natlačený, husto natlačený, hustý, plný", umožňuje indoeurópsky základ *sā-t-/sā̆-d-,* resp. *sa-t-/sa-d-* podrobiť ešte hlbšej genetickej analýze.

Indoeurópčina mala slovesný koreň *seu̯-H-* vo význame „tlačiť, dávať do

pohybu, hýbať, ohýbať", chet. *šuu̯āi* „tlačiť", litov. *siau-r-as* „stlačený, úzky", praslovanské *suriti* > (slovenské) *súriť* „tlačiť, hnať", stind. *suváti* „dáva do pohybu", avest. *hav-* „dáva do pohybu", *mainyu-šuta* „tlačený, hnaný duchom" atď. (porov. Pokorny, 1959, s. 914; slovenské *súriť*, resp. praslov. *suriti* neuvádza, pretože ho staršia slavistika nepoznala).

Ak vyjdeme z Benvenistovho modelu odvodeného indoeurópskeho koreňa, t. j. z protikladu I. a II. formy podľa postavenia koreňového vokálu, dostaneme spolu s protikladom plného a nulového stupňa ablautu tieto tri základné varianty:

I. $seu̯H_2t/d$- II. $su̯eH_2t/d$-

III. suH_2t/d-

Druhý variant $su̯eH_2t$-*(d)*- mohol podľa procesu delabializácie, resp. eliminovania bilabiály *u̯* v postavení po nesonórnych dentálach *t, d, s* a po velárach byť nedelabializovaný alebo delabializovaný. Nedelabializovaný zostal v praslovanskej indoeurópčine, kde z variantu $su̯eH_2t$- vznikla zákonite praslovanská hláskova podoba *svāt-* v prvotnom význame „natlačený, natláčajúci sa jedlom, hojne jediaci, sýty, hojne hodujúci". V ostatnej časti indoeurópčiny sa tento variant delabializoval, t. j. nastala zmena $su̯eH_2t$-, resp. $su̯eH_2d$- na seH_2t/seH_2d-, po kontrakcii laryngály H_2 s predchádzajúcim vokálom *e* vznikla zákonite podoba *sāt-/sād-*.

Proces delabializácie spoluhláskových skupín *Cw-*, resp. *Cu̯-* nastal v indoeurópčine ešte pred kontrakciou, resp. zánikom laryngál. Možno to preukazne doložiť na indoeurópskom základe $neu̯H$-*s*- vo význame „ňuchať", ktorý je doložený v praslovanskej a germánskej indoeurópčine, porov. praslov. *ňuchati* a germ. *neus-*, ags. *neosian, niosian,* stsas. *niusian,* sthnem. *niusen* atď. (Pokorny, 1959, s. 768). Od slovesného základu $neu̯H_2s$- „ňuchať" bolo v indoeurópčine odvodené pomenovanie nosa s pôvodnou motiváciou „ňucháč", a to v I. aj v II. schwebeablautovej podobe:

I. $neu̯H_2s$- : II. $nu̯eH_2s$-

Z prvej formy $neu̯H_2s$- pochádzajú germánske pomenovania nosa ags. *nosu,* angl. *nose,* holand. *neus.*

Z druhej formy $nu̯eH_2s$-, po delabializácii, ktorá bola po sonórnych dentálach a bilabiálach bezvýnimočná, vznikla zákonitá podoba neH_2s-, po kontrakcii laryngály *nās-* „nos". Pretože ablautový protiklad plný stupeň : nulový stupeň bol v tomto období ešte plne aktívny, vznikla popri plnom stupni neH_2s- > *nās* aj podoba nulového stupňa nH_2s- so zákonitým reflexom v európskej indoeurópčine *nas-*. Takto došlo k dvom kvantitatívne odlišným hláskovým podobám pomenovania nosa, t. j. buď v podobe *nās-* z plného stupňa neH_2s-, alebo *nas-* z nulového stupňa nH_2s-.

Obdobný proces nastal v základe $su̯eH_2t/d$-, po delabializácii v neslovanskej časti indoeurópčiny seH_2t/d- vo význame „natlačený, hustý, hojný,

sýty". V plnom stupni *seH$_2$t-/d-* vzniká zákonitá podoba *sāt-/sād-*, v nulovom stupni *sH$_2$t-/d-* v európskej časti indoeurópčiny *sat-/sad-*. Z plného stupňa *sāt-* sú gót. *sōþs, sōþjan,* ags. *soedan,* litov. *sotus, sotis* a i., kým z nulového stupňa *sH$_2$t-/sH$_2$d-* > *sat-/sad-* latinské *sat, satis,* grécke *haden, hadros* „natlačený, hustý, hojný", *aatos* „nenásytný" atď. Z nulového stupňa *sH$_2$-* s odlišným rozširovacím konsonantom *sH$_2$n-* pochádza staroindické *a-sin-va* „nenásytný" (Pokorny, 1959, s. 876; Kluge, 1967).

Doterajšia indoeuropeistika a slavistika robí chybu, ak kladie na roveň ablautových variantov *sāt-/sat-* aj praslovanské slovo *syt-* < *sūt-*. Ono je totiž pokračovaním nulového stupňa pred delabializáciou, t. j. pokračovaním uvedeného III. variantu *suH$_2$t-* > *sūt-*.

Záverom môžeme konštatovať, že alternačná solidárnosť praslovanských základov *svat- : syt-* s radom alternačných obmien tej istej kvality, ako sú *kvasiti : kysnọti, kvapiti : kypěti, chvatati : chytati* atď., nie je čisto náhodná, ale historicky kauzálna. Tak ako sú alternačné varianty *kvas-/kys-, kvap-/kyp-, chvat-/chyt-* geneticky totožné, aj základy *svat-* v slovách *svatъ, svatati/svatiti, svatьba* sú geneticky totožné so základom *syt-* v adjektíve *sytъ* „sýty".

Prvotný význam variantov *svat-/syt-* bol „natlačený, jedlom sa natláčajúci, hojne hodujúci, sýty". Kým vo variante *syt-* sa ustálil význam „hojne jediaci, hojne hodujúci, sýty", vo variante *svat-* sa tento význam posunul ďalej, a to od významu „hojne jediaci, bohato hodujúci, hostiaci sa" k významu „svadobne hodujúci, svadobný", resp. „svadobná hostina, svadba".

Postupom od významu „hojné hodovanie, hostenie, hostina" k významu „svadba" sa základ *svat-* zhoduje s významovým vývinom slovanskej lexémy *pirъ* „pijatika, hodovanie, hostina" v srbochorvátčine, kde *pir* má význam „svadba", ako aj s významovým vývinom slovanskej lexémy *kvas-* „pitie, pijatika, hostina" (staročeské *kvas, kvasiti, hodokvas),* ktorá v lužičtine označuje svadbu. Kým v základe *svat-* nastala táto významová zmena v predhistorickej dobe, zatiaľ v lexémach *kvas-, pir-* tento významový proces nastal až v historickej dobe.

Oproti sémantickému hláskovému genetickému spájaniu základov *svat-/syt-* možno postaviť jednu zdanlivo závažnú námietku. Ak vznikol základ *svāt-* z indoeurópskej podoby *sụeH$_2$t-*, t. j. dlhé *-ā-* kontrakciou základného vokálu s laryngálou, očakávali by sme nielen srbochorvátske skrátenie praslovanského akútu v slovách *svat, svatati, svadba* atď., ale aj náležitú kvantitu v češtine za starý akút. Čeština však nemá takú dôslednú kvantitu za praslovanský akút ako srbochorvátčina (čakavčina) skrátenie akútu. Čeština má v základe *svat-* krátkosť obdobne ako v slove *jih* oproti srbochorvátskemu skrátenému akútu v slove *jug.*

II. Hoci podstatnou stránkou „sobášenia" u Praslovanov bolo bohaté

jedenie a pitie, hojné hodovanie a s ním spojené „nemravnosti", ako ich opisujú a karhajú najstarší slovanskí kronikári, vlastný akt spojenia muža a ženy do manželského zväzku sa zvýrazňoval rozličnými, pôvodne mýtickými, v historickej dobe už iba symbolickými ceremóniami, ako bolo kladenie koruny, venca na hlavu (z toho východoslovanské a južnoslovanské věnčanije), spájanie rúk sobášených (z toho slovinské *poroka*, porov. východoslovenské *rukoviny*), prísaha sobášených (z toho poľské *ślub*).

Kým slovanské pomenovania sobáša, sobášenia, ako sú *věnčanije, poroka, sľubъ, sъn-jętъkъ* (české *sňatek*), majú priezračnú motiváciu, slovenské pomenovanie obradu spojenia muža a ženy do manželského zväzku *sobáš* sa vzpiera genetickému výkladu.

V. Machek v prvom aj v druhom vydaní svojho etymologického slovníka ponechal slovenskú lexému *sobáš* s poznámkou „pôvod nejasný".

Doteraz sa o genetický výklad slova *sobáš* pokúsil jedine Skotnický v svojom rukopisnom náčrte slovenského etymologického slovníka, kde v rámci litery *s* je aj tento text: „sobáš (věnčanije) = čes. *snoubení* = lat. nuptiae, následkom toho *sobáš* na miesto etym. *snobáš* alebo *snubáš*" (podľa fotokópie rukopisu, ktorú mi láskavo požičal dr. K. Palkovič).

Skotnického pokus by bol významove prijateľný, ale hláskove ho treba odmietnuť. Ide v ňom o neodborné, neslavistické „narábanie" s hláskovou stavbou, resp. s hláskovým vývinom slovanských slov. Kým alternácia *snubiti: *snob-aš-*, v praslovančine pred monoftongizáciou *s-noub- : s-nob-* by sa ešte dala vysvetliť schwebeablautom a delabializáciou (o čom však Skotnický nemohol mať ani poňatia), zmena predpokladaného **snobáš* na *sobáš* je neprijateľná.

Jedným zo symbolických ceremoniálov, ktorý konali starí Slovania pri obrade sobášenia, bolo obväzovanie, opásanie sobášených rôznymi sieťami, remeňmi, opaskami ap.

V. I. Daľ (1955) vo štvrtom zväzku svojho bohatého slovníka na s. 699 píše: „Molodyje pod venec opojasyvajutsja pod odeždoju seťju, uzlovatoju nitkoju, ili lykom".

V. A. Merkulovová (1974) pri výklade o ruskom slove *globot* píše, že znamená „častaja seť, kotoruju priviazyvajut ženichu k pojasu ot durnogo glaza". Ruské slovo *globot* súvisí s naším slovesom *hlobiť, zhlobiť* vo význame *„zbiť, spojiť, zviazať"*. Ruské *globot* teda symbolizuje spojenie, zviazanie muža a ženy do manželskej dvojice.

A. Bernolák (1825) charakterizuje slovenské slovo *sobáš* latinskými ekvivalentmi *copulatio coniugalis*, resp. sloveso *sobášiť* latinským výkladom *copulare, vinculo coniugali iungere.*

Uvedené pomenovacie postupy, ako ich vykladajú ruskí bádatelia, resp. latinské „ekvivalenty" nášho slova *sobáš, sobášiť*, ako ich uvádza Berno-

lák, sú prirodzené, pretože pri sobášení ide o spojenie, zviazanie dvoch mladých ľudí do manželského „jarma". Porov. praslovanské slová *sǫ-prǫgъ, sǫ-prǫga* „manžel, manželka", s pôvodným významom „spriahnutý, spriahnutá".

Na vyjadrenie významu „spolu" mala praslovančina dve odlišné, ale geneticky zhodné prefixálne morfémy, a to *sǫ-* z pôvodného *sun/sum,* resp. *k'um,* ako aj *sъ-,* ktoré vzniklo po disimilačnom zániku nazály *-n/m,* resp. jej dekompozičného prechodu k nasledujúcemu slovu, porov. *sъn -imь* > *sъ nimь* ap.

Popri substantíve *pojasъ* vo význame „pás" mala praslovančina aj sloveso *pojasati, pojašǫ* vo význame „zviazať, spásať", porov. srbochorv. *pasati, pašem* (s kontrakciou oproti nekontrahovanému *pojas*), starosl. *pojasati* cingere (Miklosich, 1862—1865, s. 654).

Pretože v slove *pojasъ, pojasati* sa stratila genetická samostatnosť staršieho základu *jas-* „remeň, opasok", substantívum *pojasъ* aj sloveso *pojasati* sa chápali ako nezložené, neodvodené prefixom *po-*. Preto mohla nastať ďalšia prefixácia morfémami *sǫ-* alebo *sъ* „spolu, dovedna".

Spojením prefixálnej morfémy *sǫ-* so slovesom *pojasati — pojašǫ* vzniklo z hľadiska genetického dvojnásobne prefigované *sǫpojasati, sǫpojašǫ* „zviazať", z ktorého sa utvorilo druhotné deverbálne substantívum *sǫpojašь* s významom „spojenie, zviazanie".

V slovanských jazykoch sa vyskytujú prípady, v ktorých sa prefixálna morféma *sǫ-* sporadicky denazalizovala, t. j. zmenila na *so-*. Takýto prípad predstavuje ruské slovo *sosed* z praslovanského *sǫsědъ* „spolusediaci". Podobný prípad predstavuje pomenovanie ukrajinskej rieky *Sobolica* z pôvodného *sǫbolica* (Trubačev, 1968).

Obdobná denazalizácia prefixálnej morfémy *sǫ-* na *so-* nastala podľa našej interpretácie aj v tej časti praslovančiny, z ktorej sa vyvinula slovenčina, čiže v slove *sǫpojašь* nastala denazalizácia na *sopojašь*. Po kontrakcii v 10. storočí vznikla stiahnutá podoba *sopáš*. V slovanských jazykoch je známa sporadická zámena neznelej spoluhlásky znelou v postavení medzi dvoma vokálmi, ako je známe zo slov *lapa/laba, čupa/čuba* a i. Takáto zámena *p/b* nastala aj v slove *sopáš/sobáš*.

Je síce pravda, že v našom výklade sú až dve sporadické hláskové zmeny, denazalizácia *sǫ-* na *so-* a zámena neznelej spoluhlásky znelou v postavení medzi vokálmi *p/b,* ale obidve zmeny sú z vývinu slovanských jazykov známe, hoci nie sú pravidelné. Bez sporadických hláskových zmien sa etymológia zaobísť nemôže, lebo tie vo vývine jazyka objektívne existujú, hoci nemajú charakter hláskoslovných „zákonov".

Náš rozbor vedie k týmto záverom:

1. Pomenovací základ *svat-* v slovanských lexémach *svatъ, svatьba*

prešiel od významu „hojné, sýte hodovanie“ k významu „svadba“, resp. „účastník svadby“ v staršej predhistorickej dobe vývinu praslovančiny (obdobne ako lexéma *brakъ* od významu „únos“ k významu „sobáš“).

2. Pomenovací základ *svat-* je geneticky totožný s indoeurópskymi alomorfami *sāt-/sat-/sūt-* vo význame „natlačený, hustý, hojný, sýty“.

3. Kým lexémy *svatъ, svatьba* sa konštituovali vo svojom historicky doloženom význame v staršom období vývinu praslovančiny, zatiaľ slovanské pomenovanie sobáša, t. j. slovenské *sobáš,* české *sňatek,* poľské *ślub,* slovinské *poroka,* východoslovanské a južnoslovanské *venčanie* vo význame *„sobáš“* sa konštituovali tesne na konci praslovanského obdobia (za rozpad praslovančiny pokladáme 10. storočie) alebo až v procese historického vývinu jednotlivých slovanských jazykov. Svoju úlohu tu zohralo aj kresťanské „negovanie“ pohanskej svadby a sobáša a presadzovanie „nepohanských obradov“ pri sobášení, hoci ceremoniálne postupy sa prevzali aj z pohanských čias.

Literatúra

BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenskí Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherskí. Zv. 1—5. Budae, Typis et Sumptibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825—1827, s. 3046.

DAĽ, V. I.: Tolkovyj slovar živogo velikorusskogo jazyka. Moskva, Gosudarstvennoje izdateľstvo inostrannych i nacionaľnych slovarej 1955. 4 zv.

FRISK, H.: Griechisches etymologisches Vörterbuch. Zv. 1. Heidelberg, Carl Winter-Universitätsverlag 1960. 938 s.

KLUGE, F.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. vyd. Berlín, Walter de Gruyter & Co. 1967, s. 625.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968. 866 s.

MERKULOVA, V. A.: Zametki po russkoj etimologii. In: Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Materialy i issledovanija 1972. Moskva, Vydavateľstvo Nauka 1974, s. 202—207.

MIKLOSICH, F.: Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. 1. ed. Vindobonae, Guilelmus Braumueller 1862—1865. 1171 s.

NIEDERLE, L.: Rukověť slovanských starožitností. Praha, Nakladatelství ČSAV 1953, s. 194.

ONDRUŠ, Š.: O zrode a živote slov. Kultúra slova, *4,* 1970, s. 201—204.

ONDRUŠ, Š.: Delabializácia spoluhláskových skupín *Kw-* > *K-* v praslovančine (indoeurópčine) a jej význam pre etymológiu. In: Slawische Wortstudien. Red. H. Schuster-Šewc. Bautzen, VEB Domowina-Verlag 1975, s. 116—132.

POKORNY, J.: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Zv. 1. Bern, Francke Verlag Bern und München 1959. 1183 s.

SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zv. 2. Zagreb, Jugoslavenska akademija znamosti i umetnosti 1972. 700 s.

SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zv. 3. Zagreb, Jugoslavenska akademija znamosti i umetnosti 1973. 691 s.

TOMŠIČ, F.: Slovensko-nemski slovar. Ľubľana 1961, s. 762.

TRUBAČEV, O. N.: Novyje etimologičeskije slovari slavianskich jazykov. Voprosy jazykoznanija, 1958, č. 4, s. 129—135.

TRUBAČEV, O. N.: Nazvanija rek pravobrežnoj Ukrajiny. 1. vyd. Moskva 1968, s. 263.

VASMER, M.: Russisches etymologisches Wöterbuch. Zv. 1. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1953, s. 556.

VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. Zv. 2. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1955. 712 s.

Ján Oravec

VOĽNÉ DATÍVY VYJADRENÉ ZVRATNÝM ZÁMENOM **SI**

Voľný datív vyjadrený zvratným *si* v podstate vymedzujú tie podmienky, ktorými sa vymedzuje voľný datív vôbec. Aj základné druhy voľného datívu sa vyjadrujú zvratným *si* podobne ako inými prostriedkami; pri zvratnom *si* chýba z nich iba zreteľový datív a datív logického subjektu (nositeľa stavu), podobne ako chýba pri zvratných slovesách (so zvratným *sa*) objektový datív *si*. Medzi voľné datívy sa obyčajne počítajú: prospechový datív (dativus commodi et incommodi), zreteľový datív (dativus respectivus), citový datív čiže datív dôvernosti (dativus ethicus), privlastňovacie datívy (dativus possesivus). Niektoré z nich sa v jazykovej literatúre členia ďalej, napr. citový datív sa delí na kontaktový (pričom sa funkčne prirovnáva vokatívu a citoslovciam) a vlastný citový (Bauer — Grepl, 1970).

Vymedzenie oproti objektovému datívu sme naznačili v článku Zvratné zámeno *si* v objektovej funkcii (Oravec, 1975). Objektový význam (vlastne objektovú funkciu) ako najviac syntaktizovaný význam dostáva datív pod vplyvom významu nadradeného slovesa. Význam nadradeného slovesa slúži teda ako kritérium na vyčlenenie objektových datívov od voľných datívov. Datívny objekt — či už druhý (vzdialenejší), či jediný objekt — stojí po slovesách, ktoré vyjadrujú smerovanie (vtedy majú cieľový datívny objekt) alebo vzťahy podoby, (ne)zhody, (ne)primeranosti, (ne)priazne, nadradenosti, resp. podradenosti (vtedy je to vzťahový objekt). V prvom prípade ide spravidla o prechodné slovesá s významom *dávať — brať, rozkazovať — zakazovať, umožniť, pomáhať* a pod., v druhom prípade prechodné slovesá natoľko neprevažujú. Objektové datívy vyjadrené zvratným zámenom *si* sú obmedzené ešte viac. Ako sme ukázali, aj pri základných slovesách s datívnou väzbou *(dať — vziať)* môže objektový datív chýbať, navyše voľný datív (napr. prospechový, citový) práve v takých prípadoch nastupuje miesto objektového.

Voľný datív vcelku totiž nie je viazaný na istú skupinu slovies, ale môže stáť prakticky pri každom slovese, a to aj pri objektových slovesách s datívnym objektom. Môže pri nich stáť aj vtedy, keď je datívny objekt vyjadrený:

Poviem ti mamke. (Ondrejov) — Vyčítať *mi* niet čo svedomiu. (Hviezdoslav) — Veď sa *mne* to smrti rovná. (Tajovský)

V prvých dvoch prípadoch popri objektovom datíve stojí voľný privlastňovací datív, v ostatnom príklade ide o voľný zreteľový datív.

Voľný datív môže pri predmetových slovesách stáť i vtedy, keď datívny

objekt nie je vyjadrený; napr. v príslovi *Rozkáž si, a urob si sám!* pri slovese *rozkáž* stojí voľný datív prospechový, lebo slovesom *rozkáž* sa neoznačuje činnosť, ktorá by sa vracala na agensa činnosti (vo význame *rozkáž sebe*), ale ide o skrátenie dlhšej konštrukcie *rozkáž si urobiť*, kde datív *si* vyjadruje prospech ako iné datívy v spojení *urobiť dačo dakomu.*

Okrem toho voľný datív stojí pri mnohých adjektívach, ku ktorým sa nijaký objekt neviaže; je to popri príslovkovom určení miery najčastejšie určenie adjektíva, napr. *buď mi rozumný, je mi to nové, kabát mu je krátky.* Stojí aj pri takých adjektívach, ktoré sa utvorili zo slovies a pomocou ktorých sa dej vety obracia opačným smerom, ako bol pri slovese, porov. *Anna sa smiala Jergušovi* (objekt v datíve). — *Jerguš jej bol veľmi smiešny* (zreteľový datív).

Voľný datív je vcelku neobmedzený a nevymedziteľný, kým objektový datív stojí po vypočítateľnom rade slovies. Z toho vyplýva, že základným druhom datívu je voľný datív, t. j. datív nezmenený pod vplyvom lexikálneho významu nadradeného slovesa. Ďalej z toho vychodí, že hranica voľného datívu proti objektovému sa musí zisťovať pomocou významu slovesa, od ktorého datív závisí.

Datívny objekt stojí po slovesách z okruhov *dať — vziať, priblížiť — vzdialiť, hovoriť — tajiť, kázať, núkať, brániť, dovoliť, umožniť, pomôcť, prirovnať, vyhovovať, škodiť, stačiť* a pod., t. j. po slovesách, ku ktorým sa viaže cieľový objekt *(dať — vziať, priblížiť — vzdialiť, kázať — brániť, núkať, dovoliť, umožniť, hovoriť — tajiť* alebo vzťahový objekt *prirovnať, vyhovovať, stačiť).* Iné slovesá — prechodné i neprechodné — nemajú pri sebe objektový datív, ale voľný datív.

Zreteľne sa to ukazuje pri prechodných slovesách, ku ktorým sa viaže výsledkový a zásahový objekt. K slovesám z týchto dvoch okruhov pristupuje popri objekte ako druhé určenie voľný datív prospechový.

I. Prospechový datív vyjadrený zvratným zámenom *si* sa najčastejšie pripája k prechodným slovesám s výsledkovým objektom *(utvoriť, urobiť, spraviť, vybudovať, vyrábať):*

Postaviť si dom, zbiť si búdu, (u)robiť si čaj, obed, vykonštruovať si ideál, skrútiť si cigaretu, namixovať si nápoj, vykopať si studňu, zriadiť si záhradníctvo, otvoriť si tanečnú školu, spraviť si chodník (matúru, sviatok, voľno), napísať si do textu poznámky, zariadiť si byt, otvoriť si dielňu, kliesniť si cestu, zarobiť si, zozbierať si, nasporiť si, nahromadiť si, utvoriť si definitívny záver, kresliť si vec v krásnom svetle, vyvolávať si všetky udalosti ešte raz, vyčarovať si predstavu, pritiahnuť si trest bitky, ušetriť si pohyb, vyrátať si to presne.

Postav *si* garáž a kúp *si* auto. (Šikula) — Urobil som si silný čaj. (Kapolka) — Aj krstný otec *si* chytro skrútil cigaretku. (Ondrejov). — Vy ste nastupujúca generácia, ktorá *si* teraz utvorila spolok. (Horváth) — Ja *si* tu dom postavím. (Sloboda) — Ich počínanie nútilo ma nakresliť *si* iný obraz o politike. (Rázus)

Prospechový význam vo zvratnom zámene *si* ostáva, aj keď sloveso s výsledkovým objektom zrástlo, frazeologizovalo sa, napr. *(ne)robiť si problémy (ťažkú hlavu, starosti . . .), robiť si známosti, robiť si chuť, spraviť si hanbu . . .*

Nie je ťažké *robiť si* známosti. (Horváth) — Videli ste, že ste *si spravili* hanbu. (Sloboda)

Ďalej sem patrí veľká skupina slovies z okruhu *pripraviť, vybaviť, vykonať, šetriť, zaistiť, odložiť, udržať, uchovať,* ale pri týchto slovesách sa prospechový datív tak jasne neoddeľuje od cieľového objektu, lebo niektoré uvedené slovesá obsahujú vo svojom význame prvok zámernosti.

Vodu i drevo *som si bol* ráno *pripravil.* (Ondrejov) — Ako *si* postelieš, tak budeš spávať. (Príslovie) — A tak . . . túto vysokú hodnosť . . . *som si* aj medzi dvoma republikami *udržal.* (Stodola) — A už *chcel si* ju *zabezpečiť* v ten večer. (Timrava)

Za skupinou slovies s výsledkovým objektom nezaostáva čo do počtu skupina slovies so zásahovým objektom. Aj k takýmto prechodným slovesám pristupuje datív len ako voľné určenie. Ich dej spôsobuje povrchové alebo bytostné zmeny na predmetovej veci, ďalej zmeny miesta, pohybu — pokoja, zmeny vecných alebo spoločenských vzťahov. Ide napr. o slovesá z týchto okruhov:

pripekať si (slaninku), zapaľovať si (cigaretku), odtrhnúť si (halúzku), uvoľniť si (obväz), naťahať si (vody), odrezať si (prút), pritiahnuť si (stoličku), vymeniť si (vreckovku), otvárať, zatvárať si (dvere), utierať si (pot), oprašovať si (omietku), opraviť si (známku z dejepisu), pokaziť si (prospech); priniesť si (štetce), nosiť si (domov gramofónové platne), priviezť si (hŕbu kníh).

Prospechový odtienok zvratného zámena *si* zreteľne vystupuje najmä pri odvodených denominatívnych slovesách, ktoré vo svojom lexikálnom význame obsahujú aj význam „(u)robiť niečím alebo nejakým“: *bieliť, márniť, ničiť, zaviniť, (s)krátiť, znepriateliť, rozšíriť, uvoľniť.*

Tak *si znepriatelili* okolie a *vyslúžili si* povesť čudákov. (Sloboda) — Vyvolala neklamný dojem, že žena L *si kráti* dlhú chvíľu . . . (Johanides) — O toľko *som si rozšíril* priestor na rozmýšľanie. (Ďuríčková)

Prospechový datív, pravda, stáva i pri nepredmetových slovesách, napr. *nadísť si, chodiť si po cigarety.*

. . . odkladali lampáše, ktorými *si svietievali* na chodník. (Šikula) — Alžbeta *si nadbehla.* (Ballek) — *Po cigarety si chodil* k peknej slečne na Hausbergli . . . (Horváth)

Pri neobjektových slovesách sa prospechový datív dostáva do konkurencie s inými voľnými datívmi. Pri nich často iba širší kontext ukáže typ voľného datívu, napr. *zatlieskať si:* 1. prospechový (= sebe), 2. citový (inému).

II. Kontext nepredmetových slovies už vytvára typickú pozíciu pre citový datív. Pri nepredmetových slovesách sa najzreteľnejšie odlišuje citový datív aj od datívu prospechového, ktorému je ináč veľmi blízky.

Nezáleží na tom, či ide o trvale nepredmetové slovesá *ísť, žiť, sedieť, ležať, spať, dupnúť* alebo o predmetové slovesá použité absolútne, t. j. bez predmetu, iba na označenie deja ako kvality: *spievať si, (za)pískať si, mrmlať si, čítať si:*

Ty *si vyštuduješ*, a my aby sme drhli na poli! (Ďuričková) — *Robte si* vy, ako chcete, syn môj! (Kubáni) — *Zavolať si* môžeš od Laca. (Kapolka) — V zdraví *si užívaj* a chráň! (Sloboda)

Pravda, citový datív nie je obmedzený na nijaký okruh slovies. Používa sa aj pri predmetových slovesách s vyjadreným predmetom:

Čiže *mám* vojenskú šabličku *si nosiť*? (J. Kráľ) — On *si* koníka *nezvykol kovať*, lež hrabce, dubce *si preskakovať*. (Sládkovič) — *Začala si* ho *obzerať* očami dievky a ženy. (Ondrejov) — Potom *si* to niekto sakramentsky *vypije*. (Jarunková) — A ďalej, čo *si zje* na večeru? (Stodola)

Zvratné zámeno *si* stáva sa citovým výrazom z posesívneho *si* vtedy, keď sa privlastňovanie vyjadruje aj privlastňovacím zámenom.

Tam *si poviem* svoje. (Stodola) — Prosím ťa, choď *si vybaviť* svoje veci. (Kapolka)

III. Privlastňovací význam datívu vyplýva bezprostredne zo základného zreteľového významu datívu. Zúžením významu vzťahu vôbec vznikol špecifický význam vzťahu vlastníckeho. Tento špecifický privlastňovací význam sa však už neopiera o význam nadradeného slovesa, ale predovšetkým o lexikálny význam podstatného mena, na ktoré sa (pravda, nie na samo, ale na jeho spojenie so slovesom) vzťahuje. Prvé dve lexikálne skupiny mien, o ktoré sa opiera privlastňovací význam datívu, V. Šmilauer (1966) uvádza ako mená častí tela a mená častí odevu (ďalšie okruhy nevymedzuje). Posesívne výrazy, napr. privlastňovacie prídavné mená, privlastňovacie zámená nevyjadrujú iba privlastňovací vzťah, ale aj iné vzťahy. Vyzdvihuje to Morfológia slovenského jazyka (1966).

Ide tu o dva rozdielne okruhy. Mená častí tela totiž neoznačujú v mimojazykovej skutočnosti také veci, ktoré možno vlastniť, lež také, ktoré tvoria integrálnu súčasť tela, preto už svojím lexikálnym obsahom naznačujú príslušnosť. Také substantíva Ch. Fillmore (1968) nazýva vzťahovými (relačnými) substantívami a rozoznáva ich niekoľko skupín. Okrem názvov častí tela zaraďuje k nim príbuzenské názvy, názvy iných sociálnych vzťahov (priateľ, sused a i.). Ako základnú črtu vzťahových substantív podčiarkuje fakt, že normálne frázy závislé od nich netreba traktovať ako redukciu vzťažnej vety. Podľa neho konštrukcie *John's friend* a *John has*

a friend existujú nezávisle od seba, kým konštrukcie *John's dog* a *John has a dog* sú v transformačnej odvodzovacej závislosti. Fillmorove myšlienky pri opisoch posesivity využili aj československí lingvisti. Napr. P. Piťha (1972) pri rozbore významov slovesa *mať* odlišuje vzťahové substantíva od nevzťahových transformáciami viet so slovesom *mať* na vety so slovesom *patriť* a *byť*. V Morfológii slovenského jazyka sa tento rozdiel pri datíve naznačuje dvojčlenným termínom „datív príslušnosti a vlastníka (porov. s. 178).

V porovnaní s inými posesívnymi výrazmi (adjektívami, zámenami) posesívny datív nie je základným prostriedkom na vyjadrovanie posesivity. Je obmedzený aj čo do zreteľnosti, aj čo do frekvencie, aj čo do počtu pozícií. Privlastňovanie vyjadruje častejšie pri vzťahových substantívach, či už ide o názvy častí tela, alebo o rozmanité sociálne relatíva (rodinné názvy, názvy vzťahov vo väčších sociálnych jednotkách a pod.). To platí v ešte väčšej miere o datíve zvratného zámena *si*. Pri zvratnom zámene *si* sa ešte viac zmenšil počet pozícií a frekvencia (nie sú možné napr. vety „On si je brat") a zvratné zámeno *si* na plnenie posesívnej funkcie potrebuje ešte väčšiu podporu zo strany lexikálneho významu mena ako iné datívy, preto ešte viac prevažujú pri ňom spojenia s názvami častí tela a inými relatívami. Treba však povedať, že ináč ako frekvenciou sa rozdiel oproti ostatným posesívnym výrazom, ako aj hranica medzi relačnými a nerelačnými substantívami nevyjadruje.

Základnou a najfrekventovanejšou je i tu skupina posesívnych datívov pri názvoch častí tela:

A ani nevie, čo to boli za noci, v ktorých *si znenávidela telo.* (Zelinová) — Paula... *pretrela si oči* a chcela odísť. (A. Bednár) — V malomocnej trýzni *hryzie si pery.* (Timrava) — Nech *si* najprv *noštek utrú*... (Šoltésová) — *Pomasťte si hrdlo.* (Jesenský) — *Vybehala som si nôžky, vyrobila rúčky.* (Ondrejov) — Šuhajík môj *si udrie na pätu.* (Sládkovič)

Ako voľne je takýto posesívny datív začlenený do vety, to vidieť na príkladoch, kde ho možno vzťahovať súčasne na dva názvy častí tela bez ohľadu na to, či sú koordinované a či sú voči nadradenému slovesu každé v inom determinatívnom vzťahu:

Bolo treba zohýnať sa, *chrániť* a *zakrývať si oči* i *tvár.* (Ondrejov) — Zastal si na podstení, *skrížil si ruky na prsiach, dlaňami prikryl si plecia.* (Hronský) — *Tlačil si ruku na srdce.* (Horváth) — *Vložil si ruku do ruky* a potriasol. (Ďuríčková)

Posesívny datív sa viaže aj na substantíva označujúce základné atribúty ľudskej existencie ako *hlas, slovo, krása, život, existencia, choroba, slzy, česť*... Pravda, nie sú to už vzťahové substantíva:

Dbal som hlavne, aby *som si šetril hlas.* (Stodola) — *Usporiadajte si život.*

(Sloboda) — Takto *si zničiť krásu.* (Zelinová) — *Naprávajú si náladu* vínom. (Timrava) — Ostalo mu iba to, že *si česť zachránil.* (Stodola)

Druhú veľkú skupinu tvoria datívy pri názvoch rodinných vzťahov, t. j. tiež pri relačných substantívach:

Pán univerzitný profesor *si pozval maminku* do Zürichu. (Stodola) — Hlavnou starosťou *nám bolo nájsť si deti.* (Šoltésová)

Ostatné posesívne datívy stoja pri nerelačných substantívach. Predovšetkým a najčastejšie sú to názvy odevu a obuvi:

Zabudli ste *si kabát.* (Šikula) — O niekoľko dní som *si* oprášil *šaty,* utrel *topánky* ... (Horváth) — Ale ti radím, aby si *si baranicu* tu nechal. (Hronský)

Ďalej sú to mená vecí osobného vlastníctva: *nožík, šálka, tanier, kufor, valaška, palica, knižky, písanky, peniaze, plecniak, krava, dvor, dom, záhrada:*

Dajte *si veci* na piecku! (Kapolka) — Berte *si šálky!* (Stodola) — *Peniaze si* nikdy nevylož na stôl. (Stodola) — Nie, *valašku si* nesmieš brať. (Sládkovič) — Zajtra *si* predám *kravu* a donesiem. (Jesenský)

Napokon zámeno *si* stojí pri abstraktných menách, kde podobne ako iné voľné datívy vyjadruje vzťah deja k jeho subjektu alebo objektu: *povinnosť, posolstvo, úloha, trest* a pod.:

V našej rodinnej výchove veľmi dbali, aby sme nikdy nezaháľali, *povinnosti si plnili* ... (Stodola) — Do knihy ani nepozrel, ani matickú *úlohu si nespravil.* (Ďuríčková) — Aurel *si chváli prácu.* (Stodola)

IV. S voľným datívnym zámenom *si,* a to s citovým, sa dotýka slovotvorná morféma *si.* Tá však nie je lexikálne, a tým menej syntakticky voľná. Býva pri slovesách, ktoré vyjadrujú malú alebo vhodnú, príjemnú mieru deja dvoma formantmi odrazu: predponou a morfémou *si.* Ide o slovesá s predponami *po-, u-, za-, od-* (podrobne ich analyzoval Š. Peciar, 1963, 1966). Predpona *po-* (*pospať si, potiahnuť si z fľaše, posedieť si, poplakať si, pomudrovať si*):

Nuž, ty *si pospíš,* stará mama, ale ja —. (Jarunková) — Ostatný raz *som si posedel* so strýkom krátko pred tragickými politickými udalosťami v Mníchove. (Stodola) — My *sme si* s maminkou aj *poplakali.* (Stodola)

Predpona *u-* (*upiť si, ujedať si, uťahovať si*):

Chutne *ujedali si* oba z nastolenej diviny a *popíjali si* z dobrého vadnianskeho vína. (Kubáni) — Dobre padne *upiť si,* keď sa človek v robote zohreje. (Ondrejov)

Predpona *za-* (*zajesť si, zaobedovať si, zatancovať si, zapáliť si, zaskočiť si, zaspievať si, zahúľať si*):

Zajedz si slaniny s chlebom a kávy *si upi.* (Ondrejov)

Predpona *od-* (*oddýchnuť si, odfúknuť si, odkašlať si*):

A akoby sa bol zadychčal, *odkašlal si* zas. (Kubáni)

Ďalšie príklady na takéto odvodené reflexíva tantum uvádza Morfológia slovenského jazyka (s. 383—384). Uvádzajú sa tu i príklady na nepredponové reflexíva tantum: *sadnúť si, stať si, všímať si, trúfať si* ... aj na predponové reflexíva tantum, ktorých expresívnosť je už zastretá alebo anulovaná: *obľúbiť si, osvojiť si, rozmyslieť si, rozvážiť si, uvedomiť si, spomenúť si — spomínať si, zapamätať — zachovať si, predstaviť — predstavovať si, (za)umieniť si, predsavziať si, zakladať si na dačom* ... Sem patria frazeologizované jednotky so zvratným *si (dať si záležať, dať/dávať si pozor, (ne)dať si — nevedieť si rady, (ne)lámať si hlavu, byť si vedomý, byť si istý):*

Fušer si nedá na ničom záležať, popadne, čo má poruke. (Šikula) — Môj syn Ali nevie si rady. (Timrava) — Mamka, mamička, so mnou je ver zle, ja s prácou si rady neznám. (J. Kráľ) — Iste si boli obe mamzelky vedomé revolučnosti svojho kroku. (Horváth)

Napokon treba odpovedať ešte na otázku, prečo zvratné *si* chýba vo funkcii zreteľového datívu a logického subjektu, ktoré spolu súvisia (vlastne význam logického subjektu vznikol zo zreteľového datívu). Príčiny sú konštrukčné a zároveň sémantické. Datív logického subjektu stojí pri slovesách so zvratným *sa,* kde zvratné *sa* tvorí neosobný zvratný tvar osobných slovies, napr. *sedí sa mi dobre, vzdychlo sa jej.* Ako sme ukázali pri objektovom datíve, slovenčina nepripúšťa spojenie zvratných morfém „sa si" alebo „si sa", napr. v slovenčine nie sú možné konštrukcie typu „prirovnať sa si". Táto konštrukčná prekážka platí aj pri datíve logického subjektu. Pôsobí tu však aj ďalšia konštrukčná prekážka. Kým zvratné *si* obracia dej na gramatický subjekt vety, zatiaľ datív logického subjektu vysúva gramatický subjekt z jeho pozície základného člena vety, preto vo vete s datívom logického subjektu chýba základná podmienka na použitie zvratného *si.* Prvá z týchto konštrukčných prekážok sa vzťahuje aj na zreteľový datív. Pri zreteľovom datíve pôsobia i sémantické okolnosti. Tie znižujú aj výskyt vzťahového objektu, obmedzujú ho na také prípady ako *stačím si* (nepotrebujem nikoho na to, aby som bol šťastný). Pri zreteľovom voľnom datíve platí táto podmienka rovnako. Gramaticky aj sémanticky sú správne vety so zreteľovým datívom, ale vecne sú krajne obmedzené, napr. *Dedinský chlapec si bol na štúdiách minulosťou i prítomnosťou, aj protekciou, aj všetkým sám.* Obmedzuje ich základná vlastnosť zvratného zámena, t. j. schopnosť poukazovať na totožnosť iného člena vety s gramatickým subjektom vety. Tá sa oslabuje až pri recipročnom zvratnom *si.*

Voľné datívy tvoria podstatnú väčšinu datívov aj pri zvratnom zámene *si.* V protiklade k objektovému zvratnému zámenu *si,* ktoré sa vyčleňuje

z ostatných datívov svojou priamou závislosťou od významu podmetových slovies, a to slovies s cieľovým a vzťahovým objektom, voľné, neväzobné datívy nesúvisia tesne s významom nadradeného slovesa. No aj medzi nimi je v tomto smere niekoľko stupňov.

Najbližšie k objektovému datívu aj pri zvratnom zámene stojí prospechový datív. Je v komplementárnej distribúcii k objektovému datívu. Kým objektové zvratné zámeno *si* stojí len po objektových slovesách, ktoré majú cieľový a vzťahový objekt, zatiaľ prospechový datív býva po ostatných objektových slovesách, najmä po slovesách s výsledkovým a zásahovým objektom. Zásahový a výsledkový objekt ako najsilnejšie viazané druhy objektu celkom „vyčerpávajú" rekciu slovesa, preto okrem nich sa nemôže nič k slovesu tesne viazať.

Ešte voľnejšie súvisí s významom slovesa privlastňovací datív, a to preto, že nezávisí len od samého slovesa, ale zároveň aj od substantíva, ktoré so slovesom tvorí predikatívnu alebo determinatívnu syntagmu, teda ktoré je vo vete podmetom alebo predmetom, prípadne príslovkovým určením. Datív môže takto vyjadrovať privlastňovanie odrazu aj pri dvoch menách. Pravda, privlastňovanie datívom je obmedzené, a to lexikálnym významom mena. Zreteľne to vidieť najmä pri zvratnom zámene *si*. Privlastňuje sa ním iba pri názvoch vecí, ktoré možno vlastniť (oblek a jeho časti, obuv, veci osobného vlastníctva), ale najmä vecí, ktorých názvy už svojím lexikálnym významom vyjadrujú vzťahy podobné vlastníckym (príslušnosť), pri tzv. relačných (vzťahových) substantívach, t. j. pri názvoch častí tela, príslušníkov rodiny, príslušníkov väčších sociálnych jednotiek a pod.

Najvoľnejší vzťah k slovesu má citový datív. Vidieť to už z toho, že stojí aj po bezpredmetových slovesách (najčastejšie), aj po predmetových slovesách bez predmetu, aj po predmetových slovesách s predmetom alebo s dvoma predmetmi. Výnimku tu tvoria vzťahové predmety.

Vzťahový objekt nedovoľuje použiť popri sebe ani voľný datív (zreteľový, datív logického podmetu, prospechový, privlastňovací), a to ani citový. Toto konštrukčné obmedzenie dokazuje sémantickú podstatu datívu ako pádu, ktorý vyjadruje vzťah, nie zásah. Po druhé sémantickú podstatu datívu odkrývajú voľné datívy tým, že nie sú modálne neutrálne, že datív je v porovnaní so synonymnými konštrukciami vždy viac „zážitkový" prostriedok, porov. napr. privlastňovací datív privlastňovacími adjektívami a privlastňovacími zámenami. Vidieť to nielen na prospechovom datíve (ako to už sám termín hovorí), ale ešte viac na citovom datíve. Práve modálnosť zapríčiňuje, že datív sa do vety zaraďuje zväčša voľne. V tomto zmysle sa čiastočne podobá vokatívu, ktorý pre svoju silnú modálnosť stojí už mimo rámca vety.

Literatúra

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970, s. 115—116.
FILLMORE, Ch. J.: The case for Case. In: Universals in Linguistic Theory. Ed. E. Bach, R. T. Harms. New York 1968, s. 35 n.
Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 245—248.
ORAVEC, J.: Zvratné zámeno *si* v objektovej funkcii. Slovenská reč, *40*, 1975, č. 4, s. 193—201.
PECIAR, Š.: Obmedzovací význam predpony *po-* v slovenčine. Slovenská reč, *28*, 1963, s. 65—77.
PECIAR, Š.: Funkcie slovesnej predpony *u-* v slovenčine. Slovenská reč, *31*, 1966, s. 203—211.
PIŤHA, P.: K sémanticko-syntaktické charakteristice slovesa *mít*. In: Slavica Pragensia. 14. Red. F. Buriánek et al. Praha, Universita Karlova 1972, s. 57—68.
ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 2. vyd. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1966, s. 223.

Marta Patáková

KOMPOZIČNÁ VARIABILNOSŤ DIALÓGU V HRONSKÉHO PRÓZE

Priama reč ako výstavbový prvok pásma postáv nemá v Hronského románovej tvorbe[1] také dôležité funkcie v textovej výstavbe ako ostatné kompozičné prvky. Priama reč iba zriedkavo slúži na dotváranie osobnej charakteristiky postáv a len sporadicky sa v nej objavujú znaky ich rečovej diferenciácie. Azda preto v Hronského románovej tvorbe celkom zjavne dominujú nedialogické časti textu nad dialogickými[2], a to nielen kvantitatívne, ale i svojou dôkladnou a účinnou umeleckou prepracovanosťou, bohatstvom využitých štylistických prostriedkov a zvýšenou mierou subjektivizácie v oblasti kompozície. Hoci sú dialogické partie Hronského textu takto zatláčané do úzadia, predsa v ich vnútornej organizácii nájdeme viacero osobitostí.

Keďže je v Hronského románoch vnútorná reč oveľa viac zaťažená charakterizačnou funkciou ako priama reč, v jeho tvorbe zväčša nejde o dialógy charakterizačné, ale skôr o dialógy úvahové.[3] Svedčí o tom predovšetkým malá miera diferencovanosti jazyka postáv v priamej reči. Do istej miery sa síce prejavuje v románe Chlieb (Verona, Karásková, Chleb-

[1] Naše pozorovania sa týkajú románov Chlieb (Ch) z roku 1967, Jozef Mak (JM) z roku 1940.
[2] J. Števček v diele *Lyrická tvár slovenskej prózy* (Bratislava, Tatran 1969, s. 65) konštatuje, že v románe Jozef Mak je vonkajších „realizovaných" dialógov pomerne málo, a ak sú, tak len kusé, lakonické.
[3] S takýmto rozlišovaním dialógu sa stretáme u J. Bečku.

ko), ale aj tu spočíva najmä v rozdielnej intenzite citového náboja, v expresívnosti vyjadrovania alebo vo využívaní hovorových a humorných prvkov v priamej reči postáv. A tak sa navonok zdá, akoby väčšina postáv hovorila spoločnou rečou. V tejto podobnosti vidieť azda autorov zámer stotožňovať sa so svojimi postavami, v ktorom sa prejavuje oná zdôrazňovaná autorská subjektivizácia[4] Hronského pohľadu na opisované postavy a veci.

V skúmaných románoch sa Hronského postavy väčšmi prejavujú myšlienkami ako rečou, viac vo vnútornej reči ako v realizovaných prehovoroch. Preto sú repliky Hronského dialógov často iba akousi výslednicou dlhých a zložitých duševných pochodov zachytených v podobe vnútornej reči.

Z formálneho hľadiska však nemôžeme hovoriť o jednoliatom modeli Hronského dialógu. Jeho dialóg má viacero podôb, je mnohotvárny a nemožno ho jednoznačne charakterizovať.

Podľa povahy replík možno v skúmaných románoch vyčleniť viaceré typy dialógu, v podstate zhodné s typmi, ktoré zodpovedajú Mistríkovmu členeniu dialógov na symetrické a asymetrické.[5]

Jeden z modelov Hronského dialógu je veľmi blízky tradičnému charakteru realistických dialógov, ako ho poznáme z klasickej realistickej prózy. Ide tu o logické nadväzovanie replík, vyjadrených priamou rečou postáv, zúčastnených na deji. Od typicky klasického dialógu sa odlišuje azda len tým, že je menej opisný a vysvetľovací a viac vzrušený — emocionálny.

Jazyčná, výrečná Katra jedného dňa podoprela si bedrá, postavila sa pred mater:

„Mamo, či ste vy mater?! Akáže ste vy mater? Ak príde raz Vendelín z Ameriky a bude požadovať, na vás sa vyhovorím. Či ste ma museli posielať, aby som našej Anči šesť sukieň kúpila? Či som ja taká skúsená ako vy, aby som vedela, že strechu sme mali dať polátať?...

— Ej, Katra, veď maj boha! Či som ťa ja posielala do Fujkov?

— Čože, trochu piva, ale sme mohli i do sporiteľne dať!

— Nuž, Katra, či som ti ja zakazovala?

— Či som ja, neskúsená, mala vedieť, že sporiteľne ostanú, keď ľudia vraveli, že už nikto nedáva do sporiteľne?

— Ej, Katra, Katra, ak máš boha... (Ch, s. 34)

V ukážke sa odráža niekoľko znakov tradičného dialógu, a to dynamickosť, spočívajúca v tesnom nadväzovaní replík bez uvádzacej reči, ako to

---

[4] O autorskej subjektivizácii sme písali v štúdii *Prítomnosť autorského subjektu v Hronského próze* (Slovenská reč, 37, 1972, s. 17—26).

[5] MISTRÍK, J.: Kompozícia jazykového prejavu. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 82.

býva v dramatickom texte, i apelová funkcia priamej reči, ktorej výrazom je hojné používanie oslovení, zvolacích viet a zisťovacích otázok.

Dramatickosť, vzrušené emocionálne zafarbenie dialógov sa dosahuje okrem zoskupenia zvolacích a opytovacích viet ešte bohatým výskytom častíc a citosloviec *(či, ej, čože, nuž)* na začiatku výpovedí; duplicita oslovení, opakovanie viet funkčne zvolených na expresívne umocnenie reči postáv a napokon i málo rozvité vety zasa podčiarkujú hovorový charakter tohto dialógu.

Tesné nadväzovanie replík bez uvádzacích viet v priamej reči je príznačné pre Hronského kolektívny dialóg. Celé stránky románu Chlieb sú popísané kolektívnym dialógom, v ktorom takmer niet individualizovaných epických postáv:

Rozprávali sa takto všelijako:
– Jano! Utekaj, Katra ťa čaká!
– Nechaj ho! Nie za Katrou sa ponáhľa. Vlani nedopil si doma cmar, čo mu žena núkala, tak za tým teraz uteká.
– Ha-ha-ha! smiala sa dolina.
Huliga, ten vysoký chlap v prostriedku, keď nazeral cez oblok vlaku, prišiel o klobúk, zajtra bude zaň kliať, no teraz nepovie nič, keď zadrapujú doň, počnúc od predného v rade až po samý koniec.
– Ha-ha-ha! – smeje sa dolina.
– Chlapi, Grza sa bojí, že tá Nemka, Jozefína, bude ho za Sedlicami čakať!
– Čuš! Závidel si mi!
– To hej! Ale teraz ti nebudem, až sa budeš báť, že sa ti žena dozvie.
– Ja ju pôjdem naprávať proti tebe, ak v Sedliciach nezaplatíš!
– Ha-ha-ha! – húkala sedlická hora, pod ktorú prichodili. (Ch, s. 96 – torzo dialógu)

Aj zo skrátenej ukážky vidieť, že tu nejde o presne vyhranený a individuálne diferencovaný dialóg. Hlasy chlapov, prichádzajúcich do Bacúcha, majú akýsi spoločný tón. Charakterizuje ich ľrečitosť a humor, ba aj istá rozmarnosť. A autor akoby sa sám vysmieval z týchto veselých rečí, pod ktorými sa tají smútok, a tak svoju jemnú iróniu zahaľuje do refrénovitého opakovania metaforického charakteru. Do veselého prekárania sa chlapov, v ktorom sa výrazne prejavil Hronského humor, päť ráz (v celom dialógu) zaznie refrén *ha-ha-ha* s uvádzacou vetou, kde sa obmieňajú slovesá synonymického charakteru, ale so stupňujúcim sa pejoratívnym významom: *smiala sa (dolina), húkala (hora), rehlili sa (stráne), uškŕňali sa (chalupy).*

Pre kolektívny dialóg v uvedenom prípade, ale aj inde je príznačná skĺbenosť jednotlivých replík. Autorská reč je tu potlačená na minimum. Tvorí iba akýsi najnevyhnutnejší lakonický komentár na orientáciu čitateľa.

Pre zvnútornený charakter Hronského prózy je mimoriadne dôležitá kombinácia vypovedanej a myslenej repliky v dialógu. Ide o taký typ dialógu, v ktorom sa strieda priama reč s nevlastnou priamou rečou, či s polopriamou rečou — s výstavbovými prvkami vnútornej reči. Takáto kombinácia zodpovedá celkovému charakteru Hronského románovej tvorby, v ktorej opis neraz ustupuje pred psychologickou analýzou.

Výrazným príkladom na takýto typ stlmeného dialógu je tento fragment z románu Jozef Mak.

A keď prišla k nemu, nuž ju skoro nezbadal.

— Neplaš sa pre mňa, Jožko, — začínala hneď konča dosák, na ktorých ležal. — Neplaš sa ty pre mňa, ja som ti už privyknutá a všetko vydržím ... Ja som ti už ako kameň, mňa sa nič nechytí a lepšie je, keď neschodíš z rúbania.

... Aj si viac oddýchneš, keď si tam ...

Jozef Mak pomaly spustil nohy z dosák a zakýval sa v celom hornom tele a tak si prisviedčal i hlavou i srdcom:

— Mater ma vyháňa najväčšmi ... Keď ma druhý nie, vtedy ma mater. Veď ja sa nebudem natískať, ale či ma mater musí vyháňať? Aby som sa svetu neukázal na oči ... Mater, há, a na čo ste ma na svet doniesli? Zavadziam vám? Načo ma nechcete do domu púšťať, keď ja ani sám nechcem prísť? Či vám to mám povedať?

Ale Jozef Mak nepovedal ani slova ... (JM, s. 60)

Vnútorná reč Jozefa Maka je nielen priamou vnútornou reakciou na matkine úvahy, ale zároveň aj analýzou ich vzájomného vzťahu. Nevlastná priama reč, obsahujúca veľa znakov apelu, ktorou sa realizuje jedna z replík tohto asymetrického dialógu, zvýrazňuje jeho úvahový charakter.

Zakončenie úryvku autorským komentárom *Ale Jozef Mak nepovedal ani slova* dobre dokumentuje tézu, že Hronského postavy konajú viac v myšlienkach ako navonok, a z toho vyplývajúce konštatovanie, že ťažisko Hronského rozprávania a opisu nie je v dialógoch, ale vo vnútornej reči.

Okrem dialógov s tradičnou priamou rečou v replikách a dialógov, ktorých repliky tvorí nevlastná priama reč, existujú v Hronského diele i také dialógy, ktoré by sme mohli nazvať dialógmi bez repliky (neúplné dialógy).

Ide tu totiž o istú podobnosť dialógu s monológom s tým rozdielom, že kým monológ nie je určený prítomnému adresátovi a nevyžaduje si reakciu, priama reč v takomto dialógu je síce určená prítomnému adresátovi, ale zostáva bez ozveny, a tak ju možno prirovnať k rečníckej otázke alebo zvolaniu. Proti aktívnemu podávateľovi je v neúplnom dialógu prijímateľ pasívny k obsahu výpovedí v priamej reči. Jeho myslená reč má iný obsah, nie je ani „vnútornou" replikou na priamu reč.

Iba kedy-tedy prijalo mu ucho slovo, keď Meľoš chválil robotu a udieral ho po pleci ťažkou rukou.

– Ako sa ti odvďačím, Jožko, keď si mi už toľko pomohol, a prisahať sa ti nemusím, že ťa mám v dome rád. Ty si spravil nový válov, keď predošlý bol vysoký, a plot by na záhrade tvoja krstná mater nikdy nebola mala, keby nie teba. Aj v hrobe ťa bude chváliť, Jožko.

... Vidíš, ako nám naraz umrela, a bola zdravá, a to namiesto tvojej matere umrela, lebo tej je na umretie už koľký čas, a tá ti neumrie, ani keď bude mať sto rokov, a čo zdravá nikdy nebude. Napi sa, Jožko!

... Veď ťa krstná mať rada mala a rada bude ležať v tvojej truhle.

– Postavím si chalupu, – myslel si vtedy Jozef Mak.

A ťažká mu bola myšlienka, lebo ju nemal komu povedať ... (JM, s. 37)

Jozef Mak, typ viac mysliaci, nereaguje na dlhý Meľošov prehovor, ktorý vyznieva ako nesúvislá kumulácia viacerých motívov, ani navonok ani v myšlienkach; jeho myseľ sa sústreďuje na celkom iný problém, veľmi vzdialený od toho, o čom hovorí Meľoš. A tak priama reč v tomto jednostrannom dialógu nemá ozvenu.

Dialóg bez repliky je originálnym spôsobom podávania prehovorov postáv v Hronského diele. Takýmto typom dialógu dáva autor niekedy postave možnosť vypovedať aspoň časť osudového tragizmu života a vyznať sa z toho, čo by v normálnej situácii zamlčala. Iba pred náhodným „kamarátom", ale v skutočnosti bez svedkov mohol Jozef Mak, skúpy na slová, vysloviť takúto dlhú reč.

– Veď ja už viem, ako je, kamarát!... Akože mi má prísť list? Mater mi umrela. Nik mi o tom nehovoril, ale je to isté. A čože? Kamarát, každá mater musí umrieť. Nik nie je večný. Suchá stvora bola, ale čože jej bolo umrieť? Chalupu som jej postavil, nuž iste ťažko neumierala. – Nech jej svieti svetlo večné! – Hádaš, kde ju pochovali? Ej, za kostolom miesta dosť. Možno i kríž jej niekto sklepol... Kamarát, možno lepšie jej je pod hlinou. Ak raz prídem domov... Čo myslíš, kamarát, či sa dlho trápila? Veď ja už o všetkom viem!

A Jozef Mak ešte viac červeného moku nalial do seba, kamarát – Nemec ani viečka nevládal dvihať ... (JM, s. 79)

Skutočnosť, že sa na prehovor nečaká odpoveď, sa odráža v kumulácii emocionálne a expresívne ladených výrazových prostriedkov, rečníckych otázok a zvolacích viet.

Jedným z typických znakov Hronského kompozičnej výstavby je neobyčajná aktivizácia rozprávača. Dôkazom toho je aj fakt, že ani pri výstavbe dialógov neustupuje autor-rozprávač celkom do úzadia a jeho sprievodná reč je nielen objektívnym komentárom k replikám dialógu, ale aj jednou z foriem podávania jeho subjektívneho pohľadu na svet.

Kulisou k replikám dialógu – k dramatickým i celkom všedným prehovorom postáv – je často opis diania navôkol, napr. prírodné obrazy. Preto je pre Hronského typické, že sa do jednoliateho dialógu premietajú

lyrické obrazy prírody, ktoré autor podfarbuje svojím osobným prístupom k postavám.

Výrazným príkladom na kombináciu a vnútornú spätosť reči postáv so subjektivizovanou autorskou rečou je úryvok z XIX. kapitoly románu Jozef Mak. Úryvok podávame skrátene.

Maruša sa ticho usmiala, ako sa usmievala dnešná nedeľa, a ani krásou nepodobala sa sebe, taká bola, akú ju len Jozef Mak mohol vidieť.
— Len si myslel na mňa, Jožko?
— Len.
— Veľmi zavčasu som sa zobudila.
— A ja som veľmi neskoro zaspal.
Vtedy sa obloha, na ktorej viselo slnko, chytrejšie začala obracať nad nimi, utekala, lebo tak je súdené, aby takáto nedeľa bola krátka.
— Jožko, a teraz som ti taká, že sa ma nič nedotkne, i to najhoršie by som zniesla, lebo si myslím, že toho najhoršieho ani niet.
— A ja začnem tejto zimy stavať chalupu, a už naisto viem, že dosť vystavím, lebo mi ľudia pomôžu. Nájde sa takých dosť.
— Veď . . . Veď nemusí byť ani veľká. Dosť je malých a spracú sa ľudia.
— Tak som si rozhútal i ja.
A obloha čoraz tuhšie utekala s jasom.
Kto by ju bol pozoroval? . . .
— Tu si pošarbaný, Jožko, — hladí Maruša ľavú stranu pŕs a dlaň si nemôže viac sňať z mäkkej hladkosti mladého tela.
— Podstavec ma udrel.
— Bolí?
— Nie.
— Jožko, Jožko! . . .
Zbláznilo sa slnko, že tak uteká?
Prečo sa teraz sem nedíva? (JM, s. 48—49)

V autorskom komentári, ktorý narúša plynulý priebeh dialógu, Hronský vynikajúco zachytil plynutie času v prudkej gradácii, priamo úmernej gradácii prejavu citov postáv: *Vtedy sa obloha . . . chytrejšie začala obracať nad nimi . . . A obloha čoraz tuhšie utekala s jasom . . ., Zbláznilo sa slnko, že tak uteká? Prečo sa teraz sem nedíva?*

Ako sa ukazuje, Hronský používa pri výstavbe dialógu i jednoduché i zložitejšie postupy.

Zložitosť kompozičnej výstavby dialógu a jeho variabilnosť je jednou z charakteristických čŕt Hronského textovej výstavby. Kým jednoduchšie podoby dialógu boli založené na priamej nadväznosti replík, v zložitejších podobách dialógu je táto logická nadväznosť rozbitá lyrickými úvahami, alebo tým, že do objektívneho dialógu vstupujú introvertné prvky v podobe vnútornej reči postavy nezúčastnenej na dialógu, alebo v podobe priameho zásahu rozprávača do deja. Takýto dialóg by sme mohli nazvať p r e r ý v a n ý m dialógom.

Z obsahovej stránky pociťujeme prerývaný dialóg síce ako roztrieštený, lebo repliky sú od seba priestorovo vzdialené, ale takto docieľuje autor súčasne nielen perfektnú analýzu situácie, ale aj obraz vnútorného zápasu postavy.

Ako ilustrácia tohto konštatovania nech slúži fragment z románu Jozef Mak.

A vtedy oslovila Maruša Jozefa Maka:
– Jožko, u našich, u Meľošov, padá válov a podmostnice sa prevaľujú.
Voľakedy si ich naprával, nuž mohol by si ich i teraz.
A Jula vtedy skoro nahlas vykríkla.
Aj ústa sa jej rozhýbali, iba zázrakom sa stalo, že nevydala hlas, pritisla si dlaňou hruď a bezhlasne si hovorila:
– Už je to tu! Už prišlo na mňa... Jaj...
Pritisla i syna, že sa hneď rozplakal, pobledla a srdce sa jej chvelo, lebo Julin kŕč bol zákerný: keď sa najmenej nazdala, vtedy ju vychytil a priam srdce jej začal skrúcať sem i ta.
Jula! Ale či ty blazniešˇ...
Či sa ti rozum obracia? Nuž čože je na tom, že sa u Meľošov prevaľujú podmostiny? – Len si priznaj, že si hlúpa. U Meľošov prehnije kúsok dreva a ty tak bledneš, sťa by ti išli hlavu odrezať. Aký je to rozum? Tvoj Jozef sa tam dobre vyzná, ba Meľošovie chalupa ho kedysi, keď bolo najhoršie, pritúlila, nuž mal by vyskočiť z lavice a povedať:
– Hneď idem, lebo sa mi patrí!
Jula, čo sa tak dívaš na Jozefa? – Či si smiešna, že sa na dne srdca tešíš, keď Jozef iba pomaly, neprítomne obracia hlavu. Čo ťa do toho, čo Jozef Mak na túto prirodzenú vec odpovie?
– Válov bude treba podoprieť... – hovorí Maruša.
– U vás?
Maruša prisviedča hlavou. (JM, s. 174–175)

Dialóg sa začína uvádzacou vetou k prvej Marušinej replike.

Do tohto reálneho prehovoru vstupuje dramatický moment vetou *A Jula vtedy skoro nahlas vykríkla.* Rozprávač vyostruje túto dramatickú situáciu ešte ďalej opisom duševného rozpoloženia July, do ktorého vkladá i jej myšlienky i svoj priamy príhovor k nej.

Umelecký efekt tohto kombinovaného dialógu sa docieľuje aj výberom prostriedkov so silným emocionálnym účinkom: *pobledla, srdce sa jej chvelo, kŕč bol zákerný, vychytil ju, srdce jej začal skrúcať* a pod.

Priamy zásah rozprávača do deja, začínajúci vetou *Jula! Ale či ty blazniešˇ...* stupňuje dramatickosť situácie do najvyššej miery. Priamym príhovorom rozprávača k Jule Hronský priam plasticky vykresľuje fyzické i psychické znaky jej duševného napätia (*...a ty tak bledneš, sťa by ti išli hlavu odrezať; či si smiešna, že sa na dne srdca tešíš...*).

Priamy príhovor rozprávača k postave je odrazom vynikajúceho subjektívneho stotožnenia sa autora s psychickým stavom July, dokumentu-

júcim maximálnu schopnosť Hronského prenikať svojim postavám až „na dno srdca".[6]

A opäť — ako na iných miestach Hronského románov — i tu tento vstup rozprávača do deja signalizuje uzlový bod v živote hrdinov a súčasne je umeleckým vykreslením rozorvaného vnútra človeka.

Až po tejto zložitej digresii vracia sa autor k prvej Marušinej replike a pokračuje reálnym dialógom s Jozefom, aby celý fragment nakoniec bol pôsobivý práve majstrovskou skĺbenosťou dialógu, vnútornej reči a priameho zásahu rozprávača.

Súhrnne možno povedať, že priama reč postáv v Hronského románoch je navzájom i vo vzťahu k autorskej reči málo diferencovaná a že je zo všetkých prvkov textovej výstavby najmenej funkčne zaťažená. Formálna výstavba dialógu v skúmaných románoch je však komplikovaná. Vyskytujú sa tu takmer všetky podoby dialógu od tradičného jednoduchého dialógu, zdedeného od predstaviteľov kritického realizmu, cez rozsiahle kolektívne dialógy bez individualizovaných epických postáv až k modernejším podobám stlmeného a neúplného dialógu. Osobitosťou pri výstavbe Hronského dialógu je z tohto aspektu dialóg prerývaný, ktorého repliky sú priestorovo od seba vzdialené. Ich plynulá nadväznosť je prerušovaná autorskými digresiami, realizovanými vnútornou rečou postáv, alebo priamym príhovorom rozprávača k postave. Takto sa markantne prejavuje prítomnosť autorského subjektu aj v pásme postáv.

[6] Porov. ŠTEVČEK, J.: Lyrizovaná próza. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1973.

DISKUSIE

František Kočiš

POZNÁMKY K PRAVOPISU A SKLOŇOVANIU NÁZVOV TYPU **TOSCA, PIACENZA** A **SEVILLA** V SLOVENČINE

Týmito poznámkami sa chceme zapojiť do prebiehajúcej diskusie o spracovaní najmä cudzích zemepisných názvov v Slovníku slovenského jazyka VI (ďalej SSJ VI). Táto diskusia je zatiaľ trocha jednostranná, lebo na všetky doterajšie diskusné príspevky (uverejnené zväčša v Slovenskej reči) poukazujúce na isté nedostatky v spracovaní obyvateľských mien a prídavných mien k domácim a cudzím miestnym názvom v SSJ VI sa reagovalo pomerne málo. Do diskusie najviac prispeli L. Dvonč a J. Jacko. Kto pozornejšie sleduje ich články, zisťuje, že obidvaja autori sa usilujú nájsť a vymedziť čo najadekvátnejšie postupy pri tvorení obyvateľských mien a príslušných prídavných mien nielen k jednotlivým miestnym menám, ale k celým skupinám miestnych názvov, ktoré istým spôsobom patria k sebe. Táto práca má veľký význam pre terajšiu i budúcu kodifikáciu zemepisných názvov v SSJ, ale má aj niektoré nedostatky: ešte stále je dosť živelná, pomerne stereotypná a chýba v nej najmä opretie o jednotné a overené derivačné postupy, ktoré by tvorenie obyvateľských mien a príslušných prídavných mien postavili na pevnú teoretickú bázu. Chýbajú príspevky, ktoré by tvorenie obyvateľských mien a prídavných mien osvetlili z fonologickej, morfonologickej a morfologickej stránky. Nemáme zatiaľ overené derivačné modely, máme spracované iba niektoré sporné typy zemepisných názvov. Nazdávame sa, že už by sa mohlo pristúpiť k hlbšej teoretickej analýze derivačných postupov a zákonitostí, lebo predbežná práca s konkrétnym jazykovým materiálom bola — ako sa nazdávame — vykonaná. Ďalšie materiálové štúdie v tejto oblasti budú zaiste ešte potrebné, ale predsa len treba tu upozorniť na isté nebezpečenstvo stereotypu a neplodného „preciedzania komárov".

Okrem tvorenia obyvateľských mien a príslušných prídavných mien k zemepisným názvom zaujímavá a niekedy aj dosť zložitá je pravopisná stránka pri adaptácii cudzích zemepisných názvov. Tá spôsobuje ťažkosti nielen pri písaní základnej podoby zemepisných názvov v slovenčine, ale aj pri ich skloňovaní. Istej kolízie týchto dvoch stránok (pravopisnej a morfologickej) cudzieho zemepisného názvu v slovenčine sa dotkol aj L. Dvonč

v príspevku *O skloňovaní a pravopise niektorých cudzích podstatných mien v spisovnej slovenčine* (Slovenská reč, *40*, 1975, č. 3, s. 163—173).

Ide tu o niektoré cudzie vlastné (v tom aj zemepisné) mená ženského rodu, pri ktorých je rozdiel medzi pravopisnou a výslovnostnou podobou tvarotvorného základu, a to o názvy typu *Tosca (Arica, Benfica), Bologna, Piacenza, Sevilla* a i. Najviac pozornosti venuje L. Dvonč nezhode medzi pravopisnou podobou a morfologickým zaradením názvov typu *Tosca* a *Benfica*. Keďže sám obhajuje zaradenie týchto názvov do skloňovacieho vzoru podľa výslovnosti tvarotvorného základu, to značí do vzoru žena, navrhuje takýto spôsob písania celej paradigmy: *Tosc-a, Tosc-y, Tosc-e, Tosc-u, Tosc-e, Tosc-ou*. Vo všetkých pádových tvaroch sa má podľa L. Dvonča zachovať tvarotvorný základ *Tosc-*. Preto odmieta návrh L. Kučeru, podľa ktorého základná podoba názvu by sa mala písať s *c (Tosca)*, ostatné tvary s *k* (*Tosky, Toske* atď.). L. Dvonč Kučerov návrh odmieta preto, že „nezodpovedá zásadám slovenského pravopisu a že tento spôsob písania jednotlivých pádových foriem toho istého slova cudzieho pôvodu sa neuplatňuje všeobecne" (s. 165). Táto argumentácia je podľa nášho názoru formulovaná dosť nejasne. V tomto prípade sa ťažko odvolávať na nejaké pravopisné zásady a na to, že tento dvojaký spôsob písania sa neuplatňuje všeobecne, keď problém adaptácie cudzích názvov v slovenčine ani dnes nie je vyriešený a optimálne riešenie sa iba hľadá aj napriek tomu, že istý spôsob písania sa už uplatnil aj v SSJ VI. Návrh L. Kučeru sa vlastne vzťahuje iba na jeden prípad (na názov *Benfica*) a autor si zaiste v tom čase nerobil nároky na jeho všeobecnejšie uplatnenie.

Ako druhý dôvod na jednotné písanie názvov *Tosca, Benfica* s *c* a na skloňovanie podľa výslovnosti L. Dvonč uvádza pravopis a skloňovanie názvov typu *Bologna*. Podľa výslovnosti ide o substantíva, ktoré patria do vzoru ulica (*Boloňa, Romaňa, Campaňa* a pod.). Podľa tohto vzoru sa aj skloňujú, ale písomná podoba týchto názvov vo všetkých pádoch ostáva nezmenená (*Bologne, Romagne* atď.). L. Dvonč proti L. Kučerovi dôvodí, že ak by sa mal zachovať jeho (Kučerov) návrh, museli by sme pádové tvary písať podľa výslovnosti (*Bolone, Boloni* atď.).

Nazdávame sa, že z hľadiska pravopisu nemožno tieto dva typy názvov porovnávať. Pri skloňovaní názvov typu *Bologna* otázka pravopisu nie je taká nápadná ako pri type *Tosca*. Pripájanie pádových prípon vzoru ulica (najmä v 2., 3. a 6. páde) k základu *Bologn-* z hľadiska pravopisných pravidiel neupozorňuje na seba tak ako pripájanie prípony *-y* k základu *Tosc-*. Prípony *-e, -i* po grafém *n*, ktorá v tejto podobe reprezentuje spoluhlásku *ň*, sú bežné (napr. *baňa — ban-e, ban-i*) a teda nie sú príznakové ani pri skloňovaní názvu *Bologna*. Podporovanie jednotného písania tvarotvorného základu v skloňovaní názvu *Tosca* podľa vzoru žena pravopisnou praxou

pri skloňovaní názvu *Bologna* nie je podľa nášho názoru dosť preukazné. Pravopisne je to trocha iný prípad ako názov *Tosca,* v ktorom sa k základu *Tosc-* pripája prípona *-y.* Je to v našej morfológii predsa len nezvyčajný prípad a aj sociolingvisticky sa vníma ako istá osobitosť.

Ako ďalší argument proti dvojakému písaniu *Tosca — Tosky* L. Dvonč uvádza to, že dvojakým písaním sa stiera hranica medzi nezdomácnenými a zdomácnenými slovami cudzieho pôvodu. Hovorí, že napr. názov *Arica* nie je zdomácnený, naproti tomu morfologicky ten istý názov *Salamanka* je už zdomácnený, lebo sa píše s *-ka.* V nepriamych pádoch sa tento rozdiel stiera *(Ariky — Salamanky).* Podľa názoru L. Dvonča to môže viesť k nesprávnej predstave, že aj názov *Arica* je už zdomácnený. Toto nebezpečenstvo eliminovania rozdielu medzi zdomácnenými a nezdomácnenými názvami ilustruje L. Dvonč i na zdomácnenom rodnom mene *Toska* a na nezdomácnenej podobe názvu opery *Tosca.* Podľa spôsobu písania týchto názvov, ktorý navrhuje L. Kučera, tvar *Tosky* by patril k podobe *Toska* i k podobe *Tosca.*

L. Dvonč tu predpokladá akúsi nepreklenuteľnú hranicu medzi zdomácnenými a nezdomácnenými cudzími názvami. Mohli by sme mu dať za pravdu, keby sa v oblasti zdomáčňovania už zachovával status quo. Vieme však, že proces zdomáčňovania cudzích slov a názvov je v slovenčine stále živý a intenzívny. Najsilnejšie sa prejavuje na konci slov, lebo prvým krokom k zdomácneniu je zaradenie cudzieho slova alebo názvu do domáceho skloňovacieho systému. Pre jazykovú prax a napokon i pre teóriu by bolo v tomto prípade výhodnejšie, keby sme túto hranicu medzi zdomácnenými a nezdomácnenými názvami pružne posúvali v prospech zdomácnených názvov. Túto tendenciu v iných svojich príspevkoch presadzuje aj L. Dvonč a nazdávame sa, že úplne oprávnene. Je preto trocha nepochopiteľné, keď v názvoch typu *Tosca, Benfica, Arica* chce túto hranicu zachovávať. Nazdávame sa, že ak z tohto typu názvov už niekoľko zdomácnelo, zdomácnenou pravopisnou formou by sme mohli písať všetky názvy patriace do tohto typu, medzi nimi aj názov *Arica.*

Nazdávame sa ďalej, že pre jazykovú prax nie je nijako výhodné udržiavať v jazyku dve podoby toho istého názvu: *Tosca* (názov opery) a *Toska* (osobné meno). Ak už zdomácnelo osobné meno, prečo nemôže zdomácnieť názov opery, ktorý je u nás viac známy ako samo osobné meno? Nepopierame, že takýto stav sa v jazyku môže istý čas udržať. Po čase sa však táto dvojakosť musí odstrániť v prospech zdomácnenej podoby. Dve podoby toho istého názvu (ale nie tej istej reálie) môžeme nájsť aj v SSJ VI: je to napr. názov štátu *Mexiko,* ktorý píšeme už zdomácnenou formou, a názov mesta *México,* v ktorom je ešte zachovaná pôvodná, teda nezdomácnená podoba. Toto riešenie však viacerí autori kritizovali.

Na podporu písania *Tosca — Toscy* uvádza L. Dvonč aj to, že pri názvoch ako *Francesco, Mont Blanc, Koblenz, Arezzo* sa zachováva jednotná podoba tvarotvorného základu s *c, z*. Tieto názvy však podľa nášho názoru nepredstavujú v tomto zmysle nijaký pravopisný problém (podobne ako názvy typu *Bologna*), a tak týmito prípadmi nemožno podporiť jednotnosť písania základu *Tosc-*. L. Dvonč sa v tejto argumentácii dopúšťa istej nedôslednosti, ktorá sa obracia proti nemu. Hovorí, že pri dvojakom spôsobe písania tvarotvorného základu (podľa L. Kučeru) vzniká rozdiel medzi písaním podobných mužských a ženských rodných mien, napr. mien *Francesco* a *Francesca* (*Francesco — Francesca, Francesca — Francesky* atď.). Tento rozdielny spôsob písania nechce pripustiť a pokladá ho za neodôvodnený, ale na druhej strane pripúšťa odlišné písanie toho istého názvu: *Toska — Tosky, Tosca — Toscy*. Napokon L. Dvonč tu veľmi preceňuje krátku poznámku L. Kučeru o písaní názvu *Benfica*, keď tvrdí, že Kučerov spôsob písania vedie k rozkolísavaniu pravopisného úzu v prípadoch, v ktorých predtým neboli ťažkosti (myslí tým napr. písanie *Franko* namiesto náležitého *Franco*).

A keď sme už spomenuli názov *Benfica*, v ktorom L. Dvonč chce zachovať pôvodné písanie vo všetkých pádových formách, upozorníme tu na istý paradox. Názov *Benfica* sa zvyčajne nepoužíva osamotene, ale v spojení *Benfica Lisabon*. Názov *Lisabon* je, ako vieme, zdomácnená podoba pôvodného názvu *Lisboa*. Prečo sa máme pri tomto zdomácnenom názve mesta až tak úzkostlivo držať podoby *Benfica*? Bolo by celkom rozumné písať celý názov tohto športového klubu už v spomínanej podobe: *Benfika Lisabon*.

Na podporu spojenia grafémy *c* s príponou *-y* v 2. páde názvov *Tosca, Arica* uvádza L. Dvonč ešte jeden argument, a to z oblasti skloňovania mužských podstatných mien, konkrétne tvar nom. pl. *kecy*, v ktorom sa po mäkkej spoluhláske *c* píše *y* podľa skloňovania vzoru dub. Nevieme, ako tento argument posúdia znalci morfológie. Naša mienka je taká, že tvar *kecy* nemá nič spoločné s morfológiou spisovnej slovenčiny, lebo je to slangový, teda nespisovný výraz, prevzatý z češtiny (ani tam sa však nehodnotí ako spisovný). Ide tu o morfologicky izolovaný tvar. Podľa jedného izolovaného (a nespisovného) tvaru nemožno vyvodiť pravidlo o nadradenosti jednotného písania pádovej prípony nad pravidlom o písaní *i* po mäkkej spoluhláske *c*.

Naše poznámky k jednotlivým argumentom L. Dvonča za zachovanie tvarotvorného základu *Tosc-, Benfic-* v celej paradigme smerujú k podpore Kučerovho návrhu. Tento spôsob písania (hoci je dvojaký) je podľa nášho názoru z hľadiska dynamiky slovenskej morfológie progresívnejší a vhodnejší je aj z pravopisného hľadiska. Pri zdomácňovaní cudzích slov a

názvov sa má dávať prednosť tvarom založeným na výslovnostnej podobe (to uznáva aj L. Dvonč), ale nielen pri ich zaraďovaní do skloňovacieho vzoru, ale aj pri ich grafickom zachytení. Nazdávame sa ďalej, že isté odtrhnutie pádových tvarov od základného tvaru nie je z pravopisnej stránky nič nezvyčajné. Základná (apelatívna) podoba slova alebo názvu nie je totiž iba členom skloňovacej paradigmy. Primárna je pri nej pomenovacia funkcia. Základný tvar je nositeľom lexikálneho významu, má najdôležitejšiu identifikačnú funkciu, je primárnym nositeľom štylistických hodnôt atď., a preto sa môže do istej miery aj pravopisne aj morfologicky odlišovať od ostatných tvarov v paradigme. Pravda, takýto stav rozdvojenia trvá iba do istého času, kým proces zdomácňovania neabsorbuje aj tento nominatívny tvar. Niektoré vlastné mená alebo i zemepisné názvy si však túto relatívnu odlišnosť oproti ostatným členom paradigmy uchovávajú natrvalo (napr. *Vážný — Vážneho, Pokorny — Pokorného, Dunkerque — Dunkerku).*

Pomerne podrobne sa L. Dvonč zaoberá skloňovaním talianskych názvov miest zakončených na *-za* (vysl. *-ca*), napr. *Piacenza, Vicenza, Faenza* atď. Slovník slovenského jazyka i napriek mäkkej spoluhláske pred koncovkou *-a* zaraďuje tieto názvy do vzoru žena, to značí, že sa majú skloňovať nie podľa výslovnostnej, ale podľa pravopisnej podoby. L. Dvonč pripomína, že tvrdé skloňovanie týchto názvov sa v bežnej jazykovej praxi používa už oddávna, a na dôkaz toho uvádza pomerne veľa dokladov z prekladovej umeleckej literatúry, z časopisov a z dennej tlače.

Pri skloňovaní názvov typu *Piacenza* sa teda neuplatňuje výslovnostná podoba (ako je to pri typoch *Tosca* a *Bologna*). L. Dvonč to vysvetľuje tým, že 1. správna výslovnosť zakončenia *-za (-ca)* nie je dobre známa a 2. skloňovanie názvov typu *Piacenza* je ovplyvňované skloňovaním talianskych slov a mien stredného rodu na *-zo,* a to asi tak, že prípona lok. sg. týchto mien (napr. *Arezzo — Arezze, intermezzo — intermezze*) je formálne rovnaká ako prípona lok. sg. vzoru žena (*žene*). Táto zhoda vedie k tomu, že názvy typu *Piacenza* majú aj v genitíve príponu podľa vzoru žena. S týmto vysvetlením ťažko možno súhlasiť, najmä nie s tvrdením v druhom bode, lebo je veľmi vykonštruované.

Podľa nášho názoru používanie genitívnych a ďalších pádových prípon v názvoch typu *Piacenza* podľa vzoru žena v písanej podobe sa dá vysvetliť veľmi jednoducho; pripájanie pádovej prípony *-y* k základu *Piacenz-* nie je vôbec príznakové, nevyvoláva nijaký pravopisný problém (podstatné mená ženského rodu so *z* pred koncovkou *-a* sa skloňujú podľa vzoru žena: *báza — bázy, hrôza — hrôzy* atď.). To, ako sa koncová skupina *-zy* vyslovuje (či ako *-zi,* alebo ako *-ci*) je ďalšia otázka, ktorá pri písaní príslušných tvarov nie je primárna. Predpokladáme však, že talianske mená tohto typu

sa u nás vyslovujú častejšie so *z*, t. j. podľa grafickej podoby zakončenia.

Poznámka L. Dvonča, že v istom preklade našiel deriváty *Faenčan, faenský* — utvorené teda nie od písanej podoby názvu *Faenza,* lež od výslovnostnej podoby *Faenca* —, potvrdzuje náš názor, že základná podoba nezdomácneného názvu sa môže niekedy pravopisne i morfologicky odlišovať od ostatných tvarov v nepriamych pádoch (konkrétne tu výslovnostná podoba *Faenca,* ktorá sa stala derivačným základom, odlišuje sa od písanej podoby *Faenza,* ktorá sa zachováva v písanom skloňovaní).

Pri posudzovaní spracovania názvu španielskeho mesta *Sevilla* v SSJ VI si L. Dvonč protirečí. V slovníku sa totiž uvádza, že tento názov sa má vyslovovať ako *Seviľa* a skloňovať sa má podľa vzoru žena. Je tu zjavné protirečenie medzi návodom na výslovnosť a návodom na skloňovanie, napriek tomu však L. Dvonč hovorí, že toto spracovanie je správne, a to preto, že „v spisovnej slovenčine sa názov *Sevilla* vyslovuje s *l,* resp. *ll,* nie s *ľ*". Ak je to s výslovnosťou názvu *Sevilla* tak, ako tvrdí L. Dvonč, potom spracovanie tohto názvu v SSJ VI nie je správne (konkrétne informácia o výslovnosti).

Zaujímavé je, že hoci L. Dvonč takmer bezvýnimočne žiada pri skloňovaní nezdomácnených názvov uplatňovať výslovnostnú podobu, pri názve *Sevilla* (o ktorom nemožno povedať, že by bol úplne zdomácnený) ponecháva pravopisnú podobu, a to bez explicitnej poznámky, či ide o zdomácnený alebo nezdomácnený cudzí názov.

V súvislosti s uvádzaním výslovnostných podôb cudzích zemepisných názvov v SSJ VI pokladáme za potrebné poznamenať, že výslovnostné podoby neslúžia vždy na ten cieľ, s akým ich sleduje alebo s písanou podobou porovnáva L. Dvonč, teda nie na to, aby sa podľa nich mohlo určovať zaradenie zemepisného názvu do príslušného skloňovacieho typu. Svedčí o tom napr. aj uvedená výslovnosť pri názvoch *Piacenza* a *Sevilla.* Uvádzanie výslovnosti je často náhodné a z hľadiska celej paradigmy názvu nie vždy domyslené do dôsledkov. Výslovnosť sa vzťahuje zväčša iba na základnú podobu názvu, je to teda do istej miery izolovaná výslovnosť.

V závere svojho článku vyslovuje L. Dvonč názor, že vo všetkých prípadoch nezdomácnených cudzích názvov, kde je rozdiel medzi písaním a výslovnosťou, treba pri skloňovaní dávať prednosť skloňovaniu podľa výslovnostnej podoby. Tento názor je vcelku správny, lebo zodpovedá zákonitostiam spisovnej slovenčiny uplatňovaným pri zdomácňovaní cudzích slov a v našom prípade cudzích názvov. Vo svojich poznámkach sme však ukázali, že v praxi nie je uprednostňovanie výslovnostnej podoby vždy dôsledné (porov. názvy na *-za* alebo názov *Sevilla*) a že niektoré vývody L. Dvonča pri vysvetľovaní kolízie pravopisu a morfológie pri type *Tosca* sú diskutabilné a treba ich korigovať. Ukazuje sa, že v tejto

oblasti sú ešte mnohé nepreskúmané miesta, ktoré možno objasniť iba dôkladným výskumom a — ako sme už uviedli na začiatku — prehĺbeným štúdiom všetkých jazykových zložiek zúčastňujúcich sa na procese zdomáčňovania cudzích názvov alebo na prispôsobovaní cudzieho názvu domácemu spôsobu písania a morfológii.

Naše poznámky chceme uzavrieť konštatovaním, že v oblasti spracovania domácich i cudzích zemepisných názvov urobil L. Dvonč veľký kus práce. Za túto prácu mu patrí uznanie, lebo je to práca výskumne náročná a spoločensky veľmi potrebná. Jeho výskumné výsledky budú ešte cennejšie, keď sa bude na ne diskusne i v konkrétnom výskume nadväzovať.

Jozef Jacko

GRAMATICKÝ ROD A SKLOŇOVANIE MIESTNEHO NÁZVU MLYNKY

O odlišnom určovaní gramatického rodu niektorých pomnožných miestnych názvov v Slovníku slovenského jazyka VI a v iných normatívnych príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny sme už písali v časopise Kultúra slova.[1] L. Dvonč si všíma gramatický rod pomnožných miestnych názvov v spisovnej slovenčine podrobne, a to osobitne gramatický rod pomnožných miestnych názvov mužského rodu zakončených na *-y* alebo *-e* a osobitne pomnožných miestnych názvov ženského rodu na *-y* a *-e*. V rámci týchto dvoch skupín L. Dvonč rozčleňuje pomnožné miestne názvy mužského a ženského rodu do viacerých skupín (podľa súvislosti pomnožných miestnych názvov s apelatívami, podľa použitia apelatívneho pomenovania osoby alebo zvieraťa na označenie obce, podľa súvislosti s názvami obcí používanými v tvare jednotného čísla, podľa súvislosti s odvodzovacími príponami a pod.).[2] Všimli sme si, že L. Dvonč sa tu nezmieňuje o gramatickom rode pomnožného miestneho názvu *Mlynky*, hoci v určovaní gramatického rodu tohto východoslovenského miestneho názvu niet v súčasných normatívnych príručkách jednoty. V novšej štúdii sa tohto problému dotýka.[3]

Na komplikovanosť skloňovania miestneho názvu *Mlynky* upozornil J.

[1] JACKO, J.: Rod pomnožných podstatných mien. Kultúra slova, *6*, 1972, s. 215—219.
[2] DVONČ, L.: Rod pomnožných miestnych názvov v spisovnej slovenčine. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *19*, 1972/73, s. 198—202.
[3] DVONČ, L.: Rod pomnožných miestnych názvov na *-y*, *-e* v spisovnej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 12. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 76—87.

Kačala.[4] Pri určovaní rodu tohto miestneho názvu vychádza z toho, že v spisovnej slovenčine sa nevyskytujú podoby podstatného mena „mlynek, mlynok", v mn. č. „mlynky". Tieto tvary sú iba v niektorých nárečiach. I meno obce *Mlynky* je nárečového pôvodu. J. Kačala ďalej konštatuje, že Slováci si dobre uvedomujú súvislosť mena *Mlynky* s podstatným menom *mlyn* alebo s jeho zdrobnenou podobou *mlynček*, ktoré sú mužského rodu. Túto súvislosť treba podľa J. Kačalu rešpektovať a pri skloňovaní názvu *Mlynky* v spisovnom jazyku treba predpokladať mužský rod. V 2. páde navrhuje J. Kačala používať podobu *(do) Mlynkov*, v 3. a 6. páde na *-om, -och*. Táto argumentácia J. Kačalu sa uvádza aj v publikácii 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny.[5] Aj Slovník slovenského jazyka VI hodnotí miestny názov *Mlynky* ako podstatné meno mužského rodu. V 2. páde sa uvádza prípona *-ov: (z) Mlynkov*.[6]

F. Miko v monografii Rod, číslo a pád podstatných mien uvádza, že podľa E. Paulinyho[7] kritériom pre rodové rozdiely je v istých prípadoch spôsob tvorenia gen. pl. Vkladná hláska tu signalizuje feminínum. Kým napr. názvy *Topoľčany, Šurany* a *Mlynčeky* sú maskulína, slová *Topoľčianky, Šurianky, Mlynky*, ktoré majú v gen. pl. vkladnú hlásku, sú feminína (podobne i názvy typu *Sečovce;* výnimočne slová *Ladce* a *Vráble* sú maskulína, hoci je tu v gen. pl. vkladná hláska).[8]

Aj v Morfológii slovenského jazyka[9] sa konštatuje, že „názvy, ktorých zakončenie je podobné s mužskými odvodzovacími príponami *-an, -ík, -ák, -iar, -áč, -áš*, sú maskulína: *Kraľovany, Dvorníky, Smrdáky, Leváre, Psiare, Sliače, Tlmače, Ortáše, Repáše*. Maskulínami sú ďalej aj názvy na *-y* bez týchto súvislostí, ak sa ich kmeň končí na jednu spoluhlásku, pred ktorou sú samohlásky okrem *i: Brezolupy, Bruty, Čáry, Gbely, Krompachy, Necpaly, Nedožery, Rakoľuby, Veľaty, Voderady, Žabokreky* (Šahy sú výnimočne fem.). Naproti tomu zdrobnené názvy na *-nky, -čky* majú proti očakávaniu ženský rod: *Bojničky, Dvorianky, Mlynky, Topoľčianky*, podobne i *Gbelce, Príbelce*. Feminínum sa tu vysvetľuje tým, že G. pl. týchto názvov má vkladnú hlásku, čo je typické pre skloňovanie ženského rodu:

---

[4] KAČALA, J.: Mlynky. In: Jazyková poradňa. 5. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 204—205.

[5] KAČALA, J.: Mlynky. In: 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Red. G. Horák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 151.

[6] Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 204.

[7] PAULINY, E.: Rod pomnožných miestnych mien v spisovnej slovenčine. In: Studie a práce linguistické. 1. Red. J. Bělič. Praha, Nakladatelství ČSAV 1954, s. 154—161.

[8] MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962, s. 35—36.

[9] Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 133—134.

Bojničiek, Topoľčianok, Gbeliec". Miestny názov *Dvorianky* hodnotí ako substantívum ženského rodu aj SSJ VI (s. 169). Naproti tomu miestne názvy *Bruty* a *Čáry*, ktoré MSJ pokladá za substantíva mužského rodu, SSJ VI pokladá za substantíva ženského rodu. Podľa SSJ VI sa G. pl. miestnych názvov *Bruty* a *Čáry* tvorí bez prípony a predĺžením kmeňovej (koreňovej) slabiky: *Brút* (s. 159), *(Čár)* (s. 162). Pri miestnom názve *Čáry* je kmeňová (koreňová) slabika dlhá aj v iných pádoch. Podľa nášho názoru od miestnych názvov *Čáry, Bruty* je v súčasnej spisovnej slovenčine tendencia G. pl. tvoriť príponu *-ov*, to značí, že sa pokladajú za podstatné mená mužského rodu. Uvedieme doklad: *V stredu boli 32-ročný Viliam V. z Čárov a 19-ročný Ladislav T. z Kuklova na schôdzi v Kútoch* (Smena, 1. 3. 1975, s. 5).

Vráťme sa však k miestnemu názvu Mlynky.

Doklady, s ktorými sme sa v ostatnom čase stretli v dennej (i východoslovenskej) tlači, ukazujú, že miestny názov *Mlynky* sa chápe ako substantívum ženského rodu; skloňuje sa tak, že v 2. páde má vkladnú dvojhlásku *-ie-* a v 6. páde pádovú príponu *-ách*. Vkladná samohláska v G. pl. je typická pre skloňovanie ženského rodu, to treba brať do úvahy aj pri určovaní rodu miestneho názvu *Mlynky:*

... ako bojovali pri Telgárte, Stratenej, *Mlynkách* ... (Pravda, 10. 12. 1973, s. 6). — Predseda MNV v *Mlynkách* ... (Roľnícke noviny, 10. 12. 1973, s. 3). — ... v blízkych *Mlynkách* je bez snehu ... (Práca, 6. 1. 1974, s. 4). — ... po okolí Dobšinskej ľadovej jaskyne, *Mlyniek* (Východoslovenské noviny, 27. 12. 1973, s. 1). — V rekreačnom stredisku TJ Baník v *Mlynkách* ... — ... scenériu krajiny v okolí *Mlyniek* (Východoslovenské noviny, 29. 1. 1974, s. 4). — Komplexná čata na lesnom závode v *Mlynkách*. — ... zavítali na Lesnú správu v *Mlynkách*. — ... hovorí vedúci Lesnej správy v *Mlynkách* ... — Vedúci Lesnej správy v *Mlynkách* ... — Členovia komplexnej čaty BSP ... v *Mlynkách* (Pravda, 24. 4. 1974, s. 6). — ... v Bielej Vode, Havranej doline, Dedinkách a *Mlynkách* ... — Prišiel som do *Mlyniek* (Východoslovenské noviny, príloha, 19. 7. 1974, s. 5). — ... a z *Mlyniek* ich spolu so žiakmi ZDŠ prišlo ... (Východoslovenské noviny, 15. 10. 1974, s. 3). — Pritom zo Švedlára hlásili za nedeľu 58 mm a z *Mlyniek* 65 mm zrážok (Pravda, 22. 10. 1974, s. 1). — V Slovenskom raji, *Mlynkách* ... — ... iba na *Mlynkách* ... (Smena, 8. 1. 1975, s. 4—5). — ... i z listu Jozefa Opremčáka z *Mlyniek* ... — Keď baník Jozef Opremčák z *Mlyniek* ... (Pravda, 25. 1. 1975, s. 3). — V *Mlynkách* zase došlo ... (Pravda, 11. 2. 1975, s. 2).

Ako ukazujú doklady, argument J. Kačalu (uvedomovaná súvislosť názvu *Mlynky* so všeobecnými podstatnými menami *mlyn, mlynček*) nie je pri určovaní gramatického rodu tohto miestneho názvu presvedčivý. Pri určovaní gramatického rodu miestneho názvu *Mlynky* rozhodujú teda formálne kritériá (najmä jeho zakončenie na *-ky*, potom vkladná dvojhláska *ie* v G. pl. a prípona *-ách* v L. pl.).

Jazyková prax (porov. naše doklady z tlače) svedčí o tom, že miestny

názov *Mlynky* sa v povedomí používateľov spisovnej slovenčiny chápe ako feminínum. Poznamenávame, že chápanie gramatického rodu miestneho názvu *Mlynky* môže byť v miestnom úze iné. Súčasné normatívne príručky spisovnej slovenčiny sa v určovaní gramatického rodu a teda i gramatických tvarov miestneho názvu *Mlynky* rozchádzajú. L. Dvonč v citovanom článku konštatuje, že nepočetné miestne názvy na *-y* alebo *-e* sa podľa jeho kritérií pri určovaní gramatického rodu nedajú rodovo presnejšie zaradiť. Poznamenáva, že veľa miestnych názvov na *-y* alebo *-e* je ženského rodu (najmä názvy na *-ky* a *-ce*). Koncovkou *-ky* je zakončený aj miestny názov *Mlynky*.

SPRÁVY A POSUDKY

Správa o situácii a problémoch konfrontačného štúdia slovenčiny a češtiny

(Skrátené znenie referátu, ktorý autor predniesol na spoločnom zasadaní Vedeckého kolégia jazykovedy ČSAV a Slovenskej jazykovednej komisie 23. 4. 1975 v Prahe)

1. Vedecké kolégiá jazykovedy ČSAV a SAV sa viackrát podrobne zaoberali koncepčnými, organizačnými a kádrovými otázkami konfrontačného výskumu češtiny a slovenčiny. V obidvoch kolégiách sa konštatovala aktuálnosť a potreba porovnávacieho výskumu našich dvoch blízko príbuzných jazykov predovšetkým z kultúrnopolitického aspektu a pripomenul sa význam tohto výskumu aj pre rozvoj jazykovednej teórie a metodológie v ČSSR. Súčasne však obidve kolégiá konštatovali neuspokojivý stav v organizácii tohto výskumu.

Otázky obsahovej orientácie konfrontačného výskumu češtiny a slovenčiny sa prediskutovali v apríli 1974 pri oponovaní úlohy ŠP VIII-7-6/7 *Konfrontačný výskum vzťahov medzi češtinou a slovenčinou.* Oponentské posudky o koncepcii tejto úlohy i diskusia upozornili na nedostatočné kádrové zabezpečenie úlohy na českých i slovenských jazykovedných pracoviskách, ako aj na nevhodné spájanie tematicky i metodologicky rôznorodých samostatných úloh z oblasti výskumu spisovných jazykov a ich dejín i z oblasti dialektológie pod označením konfrontačný výskum českého a slovenského jazyka. V závere oponentského konania sa prijalo zhodné stanovisko obidvoch oponentov (Š. Peciara a H. Křížkovej), ktorí odporúčali orientovať konfrontačný výskum češtiny a slovenčiny na problémy súčasných spisovných jazykov a ich vývinových tendencií. Toto obmedzenie je nevyhnutné nielen z hľadiska homogénnosti koncepcie úlohy, ale aj z hľadiska spoločenskej aktuálnosti a napokon aj s ohľadom na sily a prostriedky, ktoré majú naše pracoviská k dispozícii.

Na zlepšenie organizácie a koordinácie konfrontačného výskumu češtiny a slovenčiny utvorilo VKJ ČSAV komisiu zloženú z českých a slovenských jazykovedcov, ktorá má kolégiu predkladať správy o zameraní a úlohách konfrontačného výskumu našich dvoch jazykov, stimulovať rozvoj tohto výskumu teoretickými prácami a starať sa aj o prípravu mladých vedeckých kádrov na tento výskum. Túto komisiu treba teraz zaktivizovať. Koordinačným centrom tohto výskumu v ČSR má byť Katedra českého a slovenského jazyka FFUK, kde je sústredený najväčší počet pracovníkov, ktorí sa zaoberajú týmto výskumom. Koordinačným centrom na Slovensku bude JÚĽŠ SAV.

2. Najvýznamnejšie pracovné výsledky na úseku konfrontačného výskumu češtiny a slovenčiny v ostatných troch rokoch:

V oblasti teórie a metodológie treba hodnotiť ako prínos referáty a diskusné príspevky, ktoré odzneli v jazykovednej sekcii sympózia o kultúrnopolitickom odkaze Slovenského národného povstania na začiatku októbra 1974 v Prahe.

Základné referáty v jazykovednej sekcii predniesli A. Jedlička o vzťahoch súčasnej spisovnej češtiny a slovenčiny a o teoretických i praktických problémoch týchto vzťahov, Š. Peciar o spoločných črtách vo vývine spisovnej češtiny a slovenčiny v najnovšom období, V. Budovičová o súčasnej jazykovej situácii v ČSSR, M. Grepl o úlohách a problémoch konfrontačného štúdia spisovnej češtiny a slovenčiny a J. Horecký o problémoch preberania cudzích slov do slovenčiny a češtiny. Na plenárnom zasadaní sympózia E. Pauliny v referáte *Rozvoj jazykovedy v Československu po oslobodení a spisovná slovenčina* upriamil pozornosť na spoluprácu slovenských a českých jazykovedcov a na pozitívny vplyv sovietskej jazykovedy na rozvoj jazykovedného výskumu na Slovensku a V. Křístek uvažoval o jazykovom pozadí česko-slovenského kultúrneho kontextu. Materiály zo sympózia vyjdú v zborníku Slavica Pragensia.

V nastoľovaní a riešení teoretických a metodologických otázok konfrontačného štúdia blízko príbuzných spisovných jazykov veľa práce vykonal A. Jedlička, ktorý sa dlhé roky sústavne zaoberá problémami spis. jazyka, spis. normy a kodifikácie, funkčnej a štýlovej diferenciácie spis. jazyka, variantnosti normy a i., ako aj špecifickými problémami konfrontácie spis. češtiny a slovenčiny; je spoluautorom vysokoškolských učebníc obidvoch našich národných jazykov (Slovenština, 4. vyd. 1972, Čeština, 1. vyd. 1972). Z jeho najnovších prác z tohto okruhu veľa podnetných myšlienok a riešení aj z konfrontačného hľadiska obsahujú napr. štúdie *Dynamika současného spisovného jazyka a jeho stylová diferenciace* (prednáška na VII. slavistickom zjazde), *Problematika mluveného jazyka v poměru k jazyku psanému* (Skopje 1973) a predovšetkým jeho knižná monografia *Spisovný jazyk v současné komunikaci* (Praha 1974). Pre porovnávacie štúdium súčasných spis. jazykov sú v Jedličkovej monografii dôležité najmä prvé tri teoretické kapitoly: I. *Dnešní stav a charakter studia současných spisovných jazyků*, II. *Aspekty a roviny popisu a charakteristiky spisovných jazyků* a III. *Kapitoly z teórie spisovného jazyka*, v ktorej autor teoreticky spracúva pojmy a problémy ako jazyková situácia, útvary a formy národného jazyka a ich vzájomné vzťahy, vymedzenie spis. jazyka, norma a kodifikácia, štýlová diferenciácia spis. jazyka, jazyková kultúra a jazyková výchova. V rámci kapitoly *Norma a kodifikace* nachodíme tu kapitolku *Kontaktové varianty*, ktorá obsahuje aj zaujímavé zistenia z oblasti vplyvov slovenčiny na češtinu. Špecifickými otázkami konfrontačného štúdia slovenčiny a češtiny sa A. Jedlička zaoberá v programovom príspevku *Poznámky ke konfrontačnímu studiu češtiny a slovenštiny* (JŠ XII, 1974). Upozorňuje tu — ako viackrát aj v iných prácach — na potrebu prihliadať na špecifickosť jazykovej situácie v rámci každého spis. jazyka. Obdobný programový článok *O potrebe konfrontačného výskumu slovenčiny a češtiny* uverejnil v časopise Slovenská reč (36. 1971) Š. Peciar.

O niektorých teoretických otázkach konfrontačného štúdia slovenčiny a češtiny viackrát prednášala a písala V. Budovičová. Z obdobia ostatných troch rokov sú podnetné jej dva príspevky z tohto okruhu: *Jazyky v kontakte* (SAS, Bratislava 1974) a *Lexikálny pohyb v tzv. blízko príbuzných jazykoch* (ref. na VII. slavistickom zjazde vo Varšave 1973). Niektoré ideologické, kultúrnopolitické i jazykové problémy kontaktov slovenčiny a češtiny analyzoval Š. Peciar v príspevku *O jazykových kontaktoch*, prednesenom na seminári čs. jazykovedcov komunistov v máji 1973 v Prahe a publikovanom v slovenskom

znení v čas. Slovenská reč (1973) a v zb. *O marxistickú jazykovedu v ČSSR* (Bratislava 1974), v čes. znení v čas. Slovo a slovesnost (1974). Viaceré citlivé otázky vzťahov slovenčiny a češtiny v minulosti a prítomnosti si kriticky všímajú E. Jóna a J. Ružička, autori II. a III. kapitoly vysokoškolskej učebnice *Dejiny spisovnej slovenčiny II* (Bratislava 1974).

3. Tento neúplný prehľad najnovších teoretických prác dotýkajúcich sa problematiky konfrontačného štúdia a kontaktov českého a slovenského jazyka svedčí o tom, že táto problematika sa v poslednom období dostáva stále viac do zorného poľa českých i slovenských jazykovedcov. Tento trend treba naďalej podporovať a usilovať sa dosiahnuť taký stav, aby sa v každej hlbšie fundovanej teoretickej práci o súčasnej spisovnej češtine, resp. slovenčine, pokiaľ by to nebolo násilné, zaujímalo stanovisko aj k situácii v jazyku bratského národa. Od dôslednej a cieľavedomej realizácie tejto zásady si možno sľubovať, že sa postupne prekonajú isté zdedené predsudky a zábrany na českej i slovenskej strane voči jazyku a kultúre druhého národa a že českí i slovenskí jazykovedci budú spoločnými silami riešiť spoločné problémy rozvoja oboch našich spis. jazykov a ich kultúry. Okrem tohto kultúrnopolitického momentu prispeje konfrontačné štúdium spisovnej češtiny a slovenčiny k hlbšiemu vedeckému poznaniu spoločných i špecifických čŕt a zákonitostí obidvoch jazykov. Tieto poznatky bude možné využiť pri porovnávacom štúdiu slovanských jazykov, ako aj pri uplatňovaní správnej jazykovej politiky v našom štáte, opretej o leninské princípy.

4. Na úspešné riešenie teoretických problémov konfrontačného výskumu treba vytvoriť optimálne materiálové i organizačné predpoklady. Dôležitú zložku prípravnej fázy tohto výskumu tvoria súborné práce, ako sú slovníky, najmä prekladové, alebo porovnávacie gramatiky. Možno konštatovať, že za posledné roky sa podstatne zlepšila situácia v oblasti výskumu slovnej zásoby češtiny a slovenčiny vydaním akademických slovníkov obidvoch spis. jazykov, ďalej vydaním Slovensko-českého slovníka stredného typu a dokončením autorských prác na Česko-slovenskom slovníku. Že takéto obsiahle materiálové diela stimulujú konfrontačný výskum, toho dôkazom sú pomerne početné práce, ktoré v našich časopisoch a zborníkoch publikovali viacerí slovenskí i českí autori, najmä z konfrontačného výskumu slovnej zásoby, ale aj z iných jazykových rovín. Sú to práce riešiace čiastkové problémy lexikálno-sémantické, slovotvorné, gramatické, hláskoslovné i pravopisné. Spomeniem aspoň niekoľko mien autorov týchto štúdií. Na slovenskej strane: K. Buzássyová, M. Majtánová, Š. Peciar, M. Ivanová-Šalingová; na českej strane: M. Helcl, L. Kroupová, I. Němec, Z. Sochová a i. Základné diela o tvorení slov v češtine i v slovenčine utvorili pomerne priaznivé podmienky pre konfrontačné štúdium v tejto oblasti. Menej priaznivá je situácia v oblasti gramatiky, najmä syntaxe, keďže dosiaľ nie je spracovaná súborná akademická Syntax slovenského jazyka. Existujú síce niektoré konfrontačné zistenia z roviny syntaxe vo vysokoškolských i v stredoškolských učebniciach, ale súborná konfrontačná syntax českého a slovenského jazyka potrebuje ešte veľa prípravných prác.

Najslabšou stránkou konfrontačného výskumu češtiny a slovenčiny bolo a sčasti dosiaľ je organizačné a kádrové zabezpečenie. O objektívnych i subjektívnych príčinách tohto neuspokojivého stavu uvažovali a písali viacerí autori. Sú teda známe, len ich treba postupne odstrániť. Na slovenskej strane je kádrove dobre zabezpečený konfrontačný výskum slovnej zásoby tým, že ve-

denie JÚĽŠ SAV zaradilo práce na Česko-slovenskom slovníku do vedecko-výskumného plánu tohto pracoviska a uvoľnilo na túto úlohu, ktorá je súčasťou ŠP, potrebný počet skúsených lexikografov. Z viacerých príčin pokračujú však práce na tejto úlohe pomalšie, ako sa predpokladalo. V súčasnosti sa vykonávajú redakčné práce tohto obsiahleho diela. V ÚJČ ČSAV, ako aj na iných bohemistických pracoviskách sa sústreďuje veľa síl a prostriedkov na vypracovanie akademickej gramatiky súčasnej spis. češtiny. Až vznikne toto dielo a bude vydaná akademická Syntax slovenského jazyka, utvoria sa priaznivé podmienky aj pre konfrontačný výskum gramatickej stavby spis. češtiny a slovenčiny.

Najnaliehavejšou úlohou na slovenskej strane je dokončenie redakčných prác na Česko-slovenskom slovníku a vydanie tohto diela. Súčasne treba intenzívne pokračovať v konfrontačnom výskume slovnej zásoby obidvoch jazykov na slovakistických i bohemistických pracoviskách. Pri tomto výskume je potrebné prekonať jednostrannosť tzv. kontrastívneho prístupu, pri ktorom sa sústreďuje pozornosť iba na rozdiely medzi obidvoma jazykmi. Oveľa viac ako doteraz si treba všímať popri rozdieloch aj zhodné črty a vývinové tendencie v obidvoch našich jazykoch. Túto metodologickú zásadu je žiadúce dôsledne uplatňovať aj v konfrontačnom výskume iných jazykových rovín. Perspektívne treba vytvárať podmienky pre konfrontačný výskum gramatickej stavby českého a slovenského jazyka na českej i na slovenskej strane.

Pri každodenných kontaktoch našich dvoch jazykov je dôležitá aj ich písomná podoba. Preto jazykovedci musia venovať patričnú pozornosť aj pravopisnej stránke češtiny a slovenčiny. Za aktuálnu úlohu treba pokladať preskúmanie súčasných pravopisných sústav spis. češtiny a slovenčiny z hľadiska vybavovacej funkcie pravopisu. Pritom by sa mali zjednotiť také formálne prvky českého a slovenského pravopisu, ktoré nie sú odôvodnené rozdielmi v hláskoslovnej alebo gramatickej stavbe obidvoch jazykov.

Na zvládnutie uvedených úloh sa žiada urobiť isté organizačné opatrenia, predovšetkým treba na slovakistických i bohemistických pracoviskách vyčleniť primerané sily a prostriedky na konfrontačný výskum slovenčiny a češtiny. Na koordináciu tohto výskumu je potrebné zaktivizovať príslušnú komisiu VKJ ČSAV.

Š. Peciar

Seminár o výskume syntaxe slovenských nárečí

Dňa 5. novembra 1974 sa konal v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v Bratislave seminár o výskume syntaxe slovenských nárečí. Seminár usporiadala Slovenská dialektologická komisia. Jeho cieľom bolo prerokovať za účasti dialektológov zo slovenských a českých pracovísk niektoré otázky, ktoré súvisia s výskumom nárečovej syntaxe metódami jazykového zemepisu.

Seminár otvoril a viedol J. Štolc, predseda komisie. V úvode otváracieho prejavu pripomenul, že jednou z dôležitých úloh slovenskej dialektológie je výskum nárečovej syntaxe na celom území Slovenska. Tejto úlohe sa treba venovať jednak monografickým spracovaním jednotlivých otázok, jednak aj získavaním materiálu jazykovozemepisnými metódami. Vzhľadom na to, že spracovanie nárečovej syntaxe je zložitejšia práca ako spracovanie iných oblastí jazyka (hláskoslovia, morfológie, lexiky), členovia komisie sa zaoberali aj otázkou, či je

napokon aktuálna úloha spracovať syntax aj v predpokladanom 5. zväzku Atlasu slovenského jazyka.

Ťažiskom seminára boli dva referáty, a to referát J. Oravca Inventár syntaktických javov a A. Ferenčíkovej Spôsoby výskumu nárečovej syntaxe.

J. Oravec sa zaoberal najmä otázkou, ako postupovať pri zostavovaní dotazníka, pomocou ktorého by sa mohol vykonávať syntaktický výskum slovenských nárečí. Podkladom pre túto prácu mu bol materiál, ktorý sa použil pri spolupráci na dotazníku pre Slovanský jazykový atlas v r. 1960. Pre ciele slovanskej dialektológie sa však vtedy mohla zúžitkovať iba časť tohto materiálu. S cieľom skúmať syntax slovenských nárečí metódami jazykového zemepisu vypracoval autor elaborát v podobe súboru otázok, ktorý sa môže použiť pri explorátorských prácach na celom území Slovenska. Pri vypracovaní tohto elaborátu sa J. Oravec opieral o nárečové zápisy súvislých prejavov, o niektoré uverejnené texty a literatúru z oblasti ľudovej kultúry (publikované povesti, piesne, porekadlá) i o výsledky, ktoré získal na základe vlastných výskumov. Do tohto tzv. indexu syntaktických zvláštností zahrnul J. Oravec 220 javov reprezentovaných na viac ako 600 príkladoch, pomocou ktorých možno zvláštnosti syntaxe slovenských nárečí sledovať aj z geografického hľadiska.

A. Ferenčíková oboznámila účastníkov seminára so zbierkou nárečových textov uložených v archíve Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Súčasne poukázala aj na možnosť využiť túto materiálovú základňu pre štúdium nárečovej syntaxe. Potom predniesla účastníkom seminára niektoré výsledky svojej práce, ktoré získala na základe excerpcií z tejto zbierky textov. Na ilustráciu uviedla poznatky zo svojej práce o časovom súvetí.

V diskusii k obidvom referátom vystúpili viacerí účastníci seminára.

J. Chloupek poukázal na potrebu spracovať nárečovú syntax monograficky, ako aj metódami jazykového zemepisu. Na základe skúseností pracoviska v Brne upozornil na ťažkosti pri skúmaní nárečovej syntaxe anketovou metódou. Podľa neho pri spracovaní nárečovej syntaxe z menšej oblasti treba uplatniť tzv. diferenčné hľadisko a jednotlivé kapitoly ilustrovať regionálnymi javmi. Otázky tzv. hovorovej reči treba oddeliť od otázok, ktoré súvisia s miestnymi nárečiami.

K. Palkovič zdôraznil potrebu skúmať a spracovať nárečovú syntax ako celok a podeliť úlohy na skúmanie menších celkov, príp. jednotlivých javov. Pri výskume a spracovaní syntaktických otázok navrhol využiť nielen zapísané texty, ale aj krátke úryvky v podobe viet publikované v jazykovedných prácach. Súčasne žiadal využiť možnosti spolupráce s jednotlivými fakultami.

Š. Krištof upozornil na potrebu všímať si pri výskume aj melódiu a prízvuk vety, ktoré sú neodmysliteľnou súčasťou každého prejavu. Navrhol vybudovať kartotéku spolupracovníkov a sprístupniť index syntaktických javov pre potreby jednotlivcov.

R. Krajčovič odporúčal, aby nielen organizačné, ale aj explorátorské práce vykonávali skúsení odborníci. Ďalej upozornil na to, že hneď v začiatkoch takejto akcie sa musí dôkladne vyjasniť cieľ i metóda práce. Zdôraznil aj potrebu publikovať získané poznatky z oblasti syntaxe, lebo bez poznania nárečového stavu nemožno spracúvať ani historickú syntax.

A. Habovštiak uviedol príklady na syntaktickú diferenciáciu na rozhraní dvoch výrazných nárečových skupín. Podľa neho treba skúmať nárečovú syntax tak na základe štúdia nárečových textov, ako aj pomocou syntaktických dotaz-

níkov. Pre explorátorské úlohy mala by sa nielen získať, ale aj odborne pripraviť skupina zapisovateľov, a to tak, ako sa to urobilo pred začatím hláskoslovného, tvaroslovného i lexikálneho výskumu slovenských nárečí.

G. M o š k o poukázal na dobré výsledky dialektologickej práce v Prešove i na ochotu spolupracovať pri budúcich syntaktických výskumoch. Žiadal však vydať metodologické pokyny i súpis skúmaných osobitostí.

Na záver seminára sa zdôraznila potreba zintenzívniť výskum syntaxe slovenských nárečí. Odporúčalo sa sprístupniť index syntaktických javov v takej podobe, aby sa pomocou neho mohol vykonávať výskum slovenských nárečí. Pre zapisovateľov je potrebné vykonať osobitnú inštruktáž, najmä pre poslucháčov vysokých škôl na jednotlivých fakultách. Osobitne sa odporúčalo publikovať práce z oblasti syntaxe.

Anton Habovštiak

I. slovenská dialektologická konferencia

V dňoch 17.—19. apríla 1975 bola v Prešove I. slovenská dialektologická konferencia, ktorú spoločne pripravili a zorganizovali Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika a Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Na konferencii, ktorá riešila súbor problémov súvisiacich s výskumom nárečovej lexiky pre Slovník slovenských nárečí, sa aktívne zúčastnilo 10 lingvistov z iných socialistických krajín (Bulharsko, NDR, Poľsko, ZSSR) a okolo 40 jazykovedcov-dialektológov zo slovenských a českých akademických a pedagogických pracovísk.

Pracovné rokovania trvali dva dni. Otvoril ich prodekan FF UPJŠ a predseda organizačného výboru konferencie doc. M. Š t e c. Riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV prof. J. R u ž i č k a v úvodnom prejave zdôraznil, že vedecká konferencia o výskume nárečovej slovnej zásoby sa zaraďuje medzi tie podujatia slovenskej vedy, ktoré sa uskutočňujú v roku 30. výročia oslobodenia našej vlasti spod fašizmu. Naznačil ciele a úlohy konferencie, ktorá priamo súvisí so základným výskumom slovenčiny, a pripomenul, že úspešná realizácia takého veľkého bádateľského projektu, akým je Slovník slovenských nárečí, bude možná len pri správnej koordinácii kapacít všetkých jazykovedných pracovísk na Slovensku.

Prihlásené referáty zoradil organizačný výbor konferencie do štyroch základných tematických celkov: 1. Nárečová lexika ako systém; 2. Typ celonárodného nárečového slovníka (určenie nárečového slova, výber slov do slovníka a pod.); 3. Nárečová lexikálna jednotka a jej spracovanie v slovníku (analýza jednotlivých lexikografických problémov); 4. Výskum jednotlivých vecných okruhov nárečovej lexiky.

Pracovný program prvého dňa konferencie, počas ktorého odznelo 17 pripravených referátov, vyplnili prvé dva tematické okruhy. V. B l a n á r (Bratislava) hovoril o sémantickom a onomaziologickom princípe organizácie slovnej zásoby. Zdôraznil, že analýza stavu v nárečiach tvorí dôležitú súčasť celkovej rekonštrukcie lexikálnej platnosti slova. Spojenie sémantického a onomaziologického prístupu umožňuje vidieť organizáciu slovnej zásoby v jej viacrozmernosti a v dynamických vzťahoch. Konštatoval, že rozširovanie a prenášanie slovného významu na základe metaforických, metonymických a iných vzťahov má rozsiahle možnosti; základom týchto procesov je individuálne použitie. Keď individuálna zmena kvantitatívnym narastaním získava spoločenskú závažnosť

(prekročí sa hranica miery), význam slova sa mení na kvalitatívne nový jav.

H. Schönfeld (Berlín) predniesol referát o zmenách v nárečovej lexike, súvisiacich so spoločenským pokrokom a postupujúcou technizáciou poľnohospodárskej praxe. Pripomenul, že v súčasnej nárečovej slovnej zásobe možno okrem teritoriálnych zvláštností zistiť aj istú sociálnu diferenciáciu. — Z. Kovalčík (Olomouc) hovoril o zmenách v slovnej zásobe pri urbanizácii dialektu. Pri interferencii jazykových vrstiev a vytváraní mestskej reči sa výrazným spôsobom mení slovná zásoba pôvodného miestneho nárečia. Preukazné sú najmä zmeny v repertoári tých slov, ktoré nárečie predtým prevzalo z cudzích jazykov, alebo ktoré do neho prenikli sekundárne prostredníctvom tzv. obecnej češtiny alebo remeselníckych slangov.

O funkcii a sémantike lexikálnych metajazykových prostriedkov v hovorených textoch prednášal M. Čejka (Brno). J. Furdík (Prešov) poukázal na daktoré odlišnosti slovotvornej motivácie v spisovnom jazyku a v nárečiach; upozornil na rozdiely v inventári aj v rozsahu využitia jednotlivých slovotvorných typov. O problémoch nárečovej expresívnej slovnej zásoby hovorili J. Oravec (Bratislava) a J. Sabol (Prešov). Nárečová expresívnosť pokrýva nielen slovo, ale aj vyššie konštrukcie. V nárečiach je menej nezaujatých, neutrálnych výpovedí než v spisovnom jazyku; tlmenie nocionálnosti slov sa odráža v stupňovanej expresivite.

V druhom tematickom okruhu odznelo 8 referátov. L. Bachman (Praha) hovoril o niektorých základných vecnovýznamových vzťahoch zanikajúcich slov. Ľ. Novák (Prešov) sa zaoberal otázkami sociálneho rozvrstvenia a zániku lexiky mestského prostredia. A. Habovštiak (Bratislava) referoval o uplatňovaní zemepisného zreteľa v Slovníku slovenských nárečí. Vyslovil požiadavku, že pre SSN treba zistiť výskyt jednotlivých jednotiek a ich vnútornú sémantickú členitosť z jazykovozemepisného hľadiska na celom území Slovenska. O vzájomných vzťahoch nárečových slovníkov a atlasov (najmä ich lexikálnych častí) hovoril S. Utěšený (Praha). L. Bartko (Prešov) vymedzil vo svojom príspevku pojem nárečového slova vo vzťahu k cudzím slovám a venoval pozornosť výberu týchto slov do SSN. O lexikálnych bohemizmoch v nárečí dediny Steblivka v Chustskom rajóne USSR hovoril V. I. Oros (Užhorod).

O nárečovej frazeológii a jej slovníkovom spracovaní pripravil referát J. Mlacek (Bratislava). Pripomenul, že teória nárečovej frazeológie stále chýba; treba vyriešiť otázku, čo zahrňovať do pojmu nárečová frazeológia. — M. Majtán (Bratislava) a M. Blicha (Prešov) poukázali na blízke vzájomné vzťahy nárečovej lexiky a chotárnych názvov, pri vzniku ktorých pôvodný apelatívny význam nezaniká.

Tretí tematický okruh patril referátom prinášajúcim nové pohľady na riešenie základných problémov nárečovej lexikológie a lexikografie. I. Ripka (Bratislava) predstavil najprv náčrt koncepcie Slovníka slovenských nárečí, pripravovaného v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. Zdôraznil, že téza o spracovaní tzv. úplného (systémového) slovníka z územia celého národa je neprimeraná teoreticky i prakticky. Nárečovú lexiku delí autor podľa jej vzťahu k spisovnému jazyku a podľa územného rozšírenia jednotlivých lexikálnych jednotiek na tri skupiny. J. Štolc (Bratislava) priniesol bohatý materiál, na základe ktorého vyslovil dôležité konštatovania o podstate nárečového slova.

Pre rokovanie konferencie mali zásadný význam referáty zahraničných účast-

níkov, ktoré vysvetľovali postup prác na podobných úlohách na rozličných slavistických i neslavistických pracoviskách v zahraničí. B. Falińska (Varšava) hovorila o zásadách vydeľovania významov slov v slovníku poľských nárečových tkáčskych názvov, D. Nemova (Sofia) priblížila stav prác na bulharských nárečových slovníkoch, R. Schäftlein (Jena) predniesol zaujímavý referát o využívaní moderných počítačov pri príprave nárečových slovníkov. — H. Kowalska (Varšava) prehovorila o zásadách zbierania a neskoršej verifikácie nárečového materiálu a J. O. Dzendzelivskij (Užhorod) upozornil na spracovanie špecifickej lexiky ukrajinských nárečí v rukopisnom slovníku maloruského jazyka J. F. Golovackého z r. 1857—1859.

O význame starších nárečových lexikografických prác pre zostavenie väčších nárečových slovníkov hovoril J. Valiska (Prešov); na možnosť využitia obrodenských slovníkov v nárečovej lexikografii upozornil M. Krbec (Olomouc).

V štvrtom pracovnom poldni odznelo 9 referátov. K. Habovštiaková (Nitra) sa zaoberala problematikou vymedzenia slova v nárečovom slovníku. Ukázala, že pri významovej charakteristike jednotlivých reálií sa bude treba zamerať aj na rozdiely; predovšetkým treba vyzdvihnúť tie významové činitele, ktoré vychádzajú zo základného významu nárečovej lexikálnej jednotky. — A. Ferenčíková (Bratislava) podala návrh na spôsob spracovania gramatických slov v nárečovom slovníku. O exemplifikácii významov lexikálnych jednotiek hovoril J. Ižnanský (Bratislava). Príspevok o výskume remeselníckej ľudovej terminológie pripravil Š. Lipták (Bratislava).

Samostatný blok tvorili referáty, v ktorých sa uplatňovala materiálová zložka z okruhu istej špecifickej vecnej (tematickej) oblasti. Úvodom do skúmanej problematiky bol príspevok M. Šteca (Prešov) o výskume nárečovej slovnej zásoby Ukrajincov východného Slovenska. P. P. Čučka (Užhorod) sa venoval hodnoteniu zooným v rozličných slovníkoch spisovných jazykov a vysvetlil, aké miesto im má patriť v nárečovom slovníku. — Prešovskí ukrajinisti predniesli referáty o štúdiu slovnej zásoby jednotlivých vecných okruhov. Z. Hanudelová skúmala názvy riadu a kuchynského náradia v ukrajinských nárečiach vých. Slovenska. A. Kundrátová predniesla zaujímavý materiál z metrologickej terminológie a J. Muličák hovoril o mykologických názvoch v ukrajinských nárečiach.

Priebeh a výsledky konferencie zhodnotil v záverečnom vystúpení riaditeľ JÚĽŠ SAV J. Ružička. Zdôraznil vedecký i spoločenský prínos rokovania, na ktorom sa vyjasnili teoretické a metodologické otázky. Program konferencie sa vyčerpal a splnili sa aj naznačené ciele. Dialektológovia ukázali, že sú pripravení využívať pri základnom výskume zistenia marxisticky orientovanej jazykovedy. Socialistická spoločnosť vytvára všetky predpoklady na realizáciu veľkých vedeckých pracovných projektov; slovenská dialektológia má nebývalé možnosti na ďalšie výskumy, na zachytenie dynamiky našej spoločnosti. Konferencia priniesla cenné podnety pre ďalší výskum nárečovej lexiky. Práca na príprave Slovníka slovenských nárečí prispeje k rozvoju slovakistiky ako celku.

Konferencia bola dobre zabezpečená aj zo spoločenskej stránky. Súčasťou programu bola celodenná exkurzia do Bardejova, Svidníka a na Duklu. Účastníci konferencie sa poklonili hrdinom oslobodzovacieho boja spred tridsiatich rokov a pri pamätníkoch vo Svidníku a na Dukle položili vence vďaky sovietskym a československým bojovníkom za slobodu našej vlasti.

I. Ripka

II. česká onomastická konferencia

V dňoch 9.—11. apríla 1975 bola v Prahe druhá česká onomastická konferencia s medzinárodnou účasťou. Okrem onomastikov-jazykovedcov sa na nej aktívne zúčastnili aj historici, archeológovia a geografi. Zo Slovenska boli na konferencii prítomní V. Blanár, M. Blicha, J. Dubníček, Z. Kolániková, Š. Krištof, M. Majtán a V. Sedlák.

V úvodných referátoch hovorili V. Křístek o jazykovej situácii v socialistickom období vývinu češtiny a o predpokladoch pre rozvoj spoločenskovedných disciplín a K. Horálek o postavení a o niektorých teoretických otázkach onomastiky. K. Horálek kládol dôraz najmä na uplatňovanie sociolingvistického a etnopsychologického hľadiska.

Potom vedecký tajomník Miestopisnej komisie ČSAV (českej onomastickej komisie) I. Lutterer zhodnotil tridsať povojnových rokov českej onomastiky. Hodno spomenúť aspoň niektoré organizačné predpoklady onomastického výskumu v Českej socialistickej republike. V Ústave pre jazyk český ČSAV je zriadené onomastické oddelenie, od roku 1960 vychádza Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, prof. V. Šmilauer od roku 1960 vedie onomastický seminár, na vysokých školách sú výberové prednášky z úvodu do onomastiky a diplomové semináre. Osobnosť jedného z nestorov českej (i slovenskej) onomastiky prof. V. Šmilauera má určujúci vplyv na rozvoj tejto spoločenskovednej disciplíny v ČSR.

Potom hovoril V. Šmilauer o úlohách českej onomastiky. Ako hlavnú úlohu uviedol potrebu základného výskumu onymického materiálu a správny výber primeraných metód pri jeho interpretácii. Zdôraznil, že onomastika svojou podstatou vyhovuje požiadavkám marxisticky orientovanej vedy.

Program rokovania konferencie bol bohatý a pestrý. V. Blanár hovoril o niektorých metodologických otázkach, najmä o problematike onymického znaku a onymickej platnosti (designácia + mikroštruktúrne vzťahy) vlastného mena. Veľa pozornosti sa venovalo problematike jazykových kontaktov (E. Eichler, R. Šrámek, J. Skutil, S. Utěšený, K. Oliva, J. Beneš, V. D. Beleňkaja). Ďalšie referáty sa zaoberali problematikou onomastiky a archeológie (R. Turek, T. Wittkowski), prehistórie (V. Polák), etnografie (H. Hynková), historickej geografie (Z. Boháč) a kartografie (I. Čáslavka). Osobitne názorný bol výklad Z. Boháča o osadných názvoch typu *Újezd* a *Lhota* v Čechách. Hovorilo sa aj o teórii rodného mena (J. Petr), o distribúcii a o fungovaní rodných mien v súčasnej spoločnosti (M. Knappová), o význame terénnych názvov pri skúmaní nárečí (J. Pleskalová), o fungovaní toponymie v súčasnej spoločnosti (M. Majtán), o datovaní jednotlivých typov českých osadných názvov (I. Honl), o českých a poľských osadných názvoch na *-ičky* (K. Rymut), o názvoch vodných tokov v slovenských osadných názvoch (J. Dubníček), o buržoáznych koncepciách v pomenúvaní ulíc (Š. Krištof) a i.

Primeraná pozornosť sa venovala súpisu a spracúvaniu terénnych názvov (O. Pokorný, J. Jíhlavec, V. Wolf). Podľa informatívneho referátu o súpise (L. Olivová) sú na území Čiech zozbierané terénne názvy asi na 60 % a v najbližšom čase sa súpis ukončí. Z metodologického hľadiska bol zaujímavý príspevok L. Klimeša o slangových, neúradných názvoch malých geografických objektov (v oblasti železničnej stanice). Dobrý ohlas vyvolal prí-

spevok M. Blichu o význame a výsledkoch cieľavedomej práce onomastického študentského vedeckého krúžku a o účasti Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove na základnom výskume vlastných mien na Slovensku.

Druhá česká onomastická konferencia sa konala po deväťročnej prestávke. Za prvú sa pokladá I. pracovná konferencia československých onomastikov, ktorá bola súčasťou III. zasadania Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitéte slavistov (Liblice 14.—17. 9. 1966).

Konferencia ukázala predovšetkým súčasný stav českej onomastiky. Slovenskí účastníci svojimi príspevkami prispeli k úspešnému priebehu rokovania a predstavili niektoré výsledky a postupy onomastického výskumu na Slovensku.

M. Majtán

Niekoľko poznámok k Slovníku nesprávnych a správnych výrazov

Niet pochybnosti, že príručky určené na pomoc bežnej jazykovej praxi sú veľmi potrebné. Praktickí používatelia slovenčiny majú okrem základných gramatík (ide najmä o *Gramatiku slovenského jazyka* E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca) a veľkého šesťzväzkového výkladového *Slovníka slovenského jazyka* k dispozícii predovšetkým *Pravidlá slovenského pravopisu* (11. vyd. r. 1971), *Praktickú príručku slovenského pravopisu* A. Zaunera (4. vyd. r. 1973) a *Príručku slovenského pravopisu pre školy* V. Lacu a J. Oravca (1973). Tieto základné príručky vhodne doplnil aj výber z rozhlasových jazykových poradní (vyšli knižne v 5 zväzkoch) *1000 poučení zo spisovnej slovenčiny* (1971). Dobré služby na poli jazykovej kultúry robia aj jazykovedné časopisy *Kultúra slova* a *Slovenská reč* a pravidelné jazykové poznámky v niektorých denníkoch. Mohli by sme spomenúť ešte niektoré iné príručky určené širšej verejnosti (Paulinyho *Krátka gramatika slovenská,* Horeckého *Kultúra slovenského slova,* Mistríkove knižky *Abeceda sekretárky, Slovenčina pre každého*).

Je to veľa, či málo? Viackrát sa konštatovalo, že stav v príručkách jazykovej kultúry je dobrý. Je známe, že chýba najmä slovník ortoepie, ale aj ten sa pripravuje. Jednako sa však pociťuje potreba príručky s inou štruktúrou, príručky, ktorá by praktickým používateľom mohla dať pohotovú a spoľahlivú informáciu o charakteristike ktoréhokoľvek jazykového javu. (Pozri o tom viac v kritike 4. vydania Zaunerovej príručky J. Bosáka v Kultúre slova, *8,* 1974, č. 8, s. 283—286.)

Možno práve táto vec zohrala hlavnú úlohu pri vydaní príručky I. Žáčka a J. Janeka *Slovník nesprávnych a správnych výrazov,* ktorá vyšla roku 1974 v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v rámci Knižnice stredoškolskej mládeže.

Povedzme hneď na začiatku, že keby nás v našej súčasnej knižnej produkcii v oblasti jazykovej kultúry reprezentovali práce tejto úrovne, nemali by sme veľa nádeje byť na tomto poli rovnocennými partnermi inonárodným tradíciám a sotva by sme mohli niekedy primerane reagovať na požiadavky, ktoré sa od výskumu v tejto oblasti očakávajú. Na šťastie to tak nie je. Už pred desiatkami rokov sa prekonalo obdobie mechanického brúsenia jazyka a purizmu (jedna jeho časť, založená na citlivom prístupe k jazyku, zohrala vo svojom čase kladnú úlohu), keď sa všetky otázky jazykovej kultúry zužovali na otázku správnosti alebo nesprávnosti príslušného javu. Dnes je už jasné nielen každému odbor-

níkovi s jazykovedným školením, ale aj rozhľadenejšiemu praktikovi, že pre jazykovú kultúru má význam práve bohatá škála výrazových prostriedkov, z ktorých sa podľa istých zásad vyberá prostriedok vhodný v danej situácii, v danom kontexte a štýle. Dnes, najmä po Havránkových prácach, rozvíjaných našou teóriou jazykovej kultúry, je priam absurdné ignorovať existenciu mnohosti jazykových štýlov a štylistickej rozmanitosti jazykových prostriedkov.

Na tomto mieste nebudeme analyzovať všetky chybné tvrdenia spomenutého slovníka, ktoré vyplývajú jednak z anachronizmu jeho koncepcie a kompozície, jednak z vecných nepresností. Slovník obsahuje 12 000 hesiel a revidovať by bolo treba veľkú časť z nich. Obmedzíme sa len na všeobecné charakteristiky, ktoré budeme ilustrovať v jednotlivostiach iba tými prípadmi, ktoré bijú do očí hneď pri prvom čítaní.

Povedali sme na začiatku, že nová príručka jazykovej kultúry je potrebná a aktuálna. Musia byť však v nej zachované isté zásady. Malo by byť celkom samozrejmé, že sa v nej budú brať do úvahy výsledky najnovších výskumov v danej oblasti a že bude osnovaná na metodologických základoch, ktoré zodpovedajú súčasnému stavu vedy. Recenzovaná príručka týmto požiadavkám vôbec nezodpovedá.

V cit. slovníku nájdeme veľké množstvo (celé desiatky) odmietaných slov z hovorového štýlu, slov, ktoré používame v každodennej, živej, nenútenej, najmä hovorenej (konverzačnej) reči (porov. SSJ I, s. XII). Podľa autorov recenzovaného slovníka nie sú správne výrazy typu *aglomeračka*, ale iba *aglomeračná pec*, nie *autodoprava*, iba *automobilová doprava*, nie *automobilka*, ale iba *automobilová továreň* alebo *továreň na automobily*. Ignoruje sa tu zásada rozvíjaná našou teóriou jazykovej kultúry, že slová hovorového štýlu sú spisovné a teda v istom štýle správne. Sporné by mohli byť iba tie, ktoré SSJ označuje ako hovorové zastarané (napr. *láda*). Príklady nenáležitého hodnotenia hovorových slov môžeme ľahko rozšíriť: autori nepripúšťajú *baloniak*, ale iba *balónový plášť*, nie *lampa*, ale *elektrónka*, nie *prešovať*, ale iba *lisovať*, nie *okolo*, iba *približne, asi*. Je však nepochopiteľné, prečo je potom podľa autorov správne *röntgenka*.

Autori sa nevyhli ani typickej črte hrubozrnného purizmu — boja proti cudzím slovám: nie *paginácia*, ale *stránkovanie*, nie *slogan*, ale *heslo*, nie *lokomotíva*, ale *rušeň* atď. Podľa niektorých hesiel by sa zdalo, že autori Slovníka pokladajú synonymá za nedostatok jazyka. Nepáči sa im *hlahol*, iba *znenie, zvonenie, zvučanie*, ani *kobra*, iba *okuliarnik*, nie *lokomotíva*, iba *rušeň*, nie *paradajka*, iba *rajčina, rajčiak*, nie *nadjazd*, iba *nadcestie*, nie *prejazd*, iba *priecestie, priechod*, nie *naslovovzatý*, iba *znamenitý, vynikajúci, skutočný*. Ťažko pochopiť, prečo nemožno *prísť späť*, ale iba *vrátiť sa*, najmä keď bezprostredne predtým sa už v texte *vrátil niekto iný*, prečo nie *pozde*, iba *neskoro*. Autori za *tlstý* odporúčajú iba *hrubý*, zavrhujú výraz *večerňajšie vydanie (novín)* a pripúšťajú iba *večerné*, zakazujú používať slovo *zmija* a pripúšťajú iba *vretenica*. Podľa autorov vychodí, že u nás niet *vedátorov* (v súčasnej slovenčine má toto slovo pejoratívny význam), sú sami *vedci, učenci, vedeckí pracovníci*.

Častejšie sa za nesprávne označujú tzv. poetizmy, t. j. slová charakteristické pre tvorbu spisovateľov, najmä básnikov. Autori recenzovaného slovníka by opravili aj básnikovi výrazy *ret* na *pera*, *žízniť* na *smädnúť*, *byť smädný*, *dychtiť* na *túžiť*, *divokrásny* na *čarokrásny*. Má si azda čitateľ myslieť, že naši spisovatelia a básnici sa používaním týchto slov dopúšťajú jazykových chýb?

Dezorientujúco na čitateľa pôsobí aj to, keď sa ako nesprávne hodnotia slová, ktoré sa iba v niektorom význame používajú nenáležite. Napríklad sloveso *dokázať* nemožno v súčasnej spisovnej slovenčine pokladať za nesprávne vo všeobecnosti. Znenie *latina* treba síce v spisovnom prejave nahradiť znením *latinčina*, ale v spojení *poľovnícka latina* je táto podoba celkom na mieste. *Splavený Váh* nie je to isté čo *splavnený Váh*.

Častým nedostatkom cit. slovníka je nepresná interpretácia známych poučiek. Autori napr. správne zaregistrovali zistenie jazykovedcov, že vo viacerých prípadoch prípona *-isko* zvíťazila nad príponou *-ište* (napr. *smetisko, letisko* a pod.), ale celkom iste nikde nečítali, že je to už dovŕšený proces. Označovať slová *vatrište, výkladište, pecište* za nesprávne a tlačiť na ich miesto výlučne *vatrisko, výkladisko, pecisko* je pomýlené. Tieto príklady ukazujú, ako autori zjednodušujúco a mechanicky chápu normatívne poučky jazykovedcov.

V cit. slovníku je aj množstvo vecných chýb. Namiesto *špeditéra* sa odporúča *zasielateľ*, namiesto *sloganu heslo*, namiesto *nápadu myšlienka*. O rozdielnosti významov týchto slov sa netreba osobitne zmieňovať. Slovo *klajbas* nie je obyčajná ceruzka. Nedôslednosti je tu naozaj veľa. *Šenk* sa opravuje na *hostinec* alebo *krčmu*, ale *šenkárečka* sa upravuje len hláskoslovne na *šenkáročku*. Nenáležite sa prikazuje vyslovovať *štatovať* n. *statovať*.

V Slovníku je umiestnených i veľa zbytočných hesiel. Dozvedáme sa, že nie je správne pomenúvať zemiaky ako *švábky, grule, grumpole, erteple*. Zbytočné sa nám však zdajú upozornenia, že je nesprávne hovoriť a písať *jazdenka* (cestovný lístok), *odkľudiť* (odpratať), *teja* (čaj), *cirky* (zápalky).

Je dosť nepochopiteľné, prečo autori len zriedka používajú kvalifikátory *lepšie, bežnejšie*, ale iba čierno-biele označenia *nesprávne — správne*. Mohli by sme sa domnievať — a z väčšiny predpisov to vychodí —, že autori pri práci na tomto slovníku mali pred očami istý (neutrálny, intelektuálny) štýl. Potom to však mali uviesť v úvode Slovníka a vyjadriť to aj v názve príručky, napr. Slovník vhodných a nevhodných výrazov neutrálneho štýlu.

Slovník nesprávnych a správnych výrazov v terajšej podobe neobstojí v celku ani v detailoch, ani svojou koncepciou a metodologickým východiskom, ani hodnoteniami v jednotlivých prípadoch. Hoci sa v ňom okrem nenáležitých a zbytočných upozornení nájde veľa správnych upozornení, nemožno ho vôbec využiť, pretože používateľ by potreboval kľúč, podľa ktorého by rozlíšil dobré rady od chybných a mýliacich. Vydanie tejto knižky, čo s akým dobrým úmyslom bola napísaná, odmietame ako nevydarené dielo, ktoré v prípade, že by malo byť stálou pomôckou a jazykovým poradcom verejnosti a najmä školskej mládeže, zapríčinilo by viac škody ako úžitku.

Dnešná spisovná slovenčina korzet takéhoto druhu nepotrebuje a ani neznesie!

S. Ondrejovič

Zo základných problémov spisovného jazyka

Problémy spisovného jazyka sú predmetom živého výskumu súčasnej jazykovedy takmer na celom svete. U nás je táto problematika aktuálna najmä preto, že sa pociťuje potreba novej ucelenej teórie spisovného jazyka. Ide v súčasnosti o jednu z najvážnejších úloh marxisticky orientovanej jazykovedy v Česko-

slovensku. Preto je vítaný každý vážny príspevok do diskusie, ktorej výsledky sa majú zhodnotiť r. 1976 na celoštátnej konferencii o spisovnom jazyku a jeho kultúre.

Problematika spisovného jazyka sa rozpracúvala najmä v českej jazykovede zásluhou vedúcich lingvistov Pražskej školy. Túto tradíciu rozvíja dnes najmä Alois J e d l i č k a, ako o tom svedčí aj jeho knižná práca *Spisovný jazyk v současné komunikaci* (Universita Karlova, Praha 1974, 227 s.), v ktorej zhŕňa výsledky svojho dlhoročného výskumu kľúčových problémov v tejto oblasti.

Práca si kladie za cieľ osvetliť základné problémy, ktoré vyplývajú zo vzťahu jazyka a spoločnosti, a najmä z úlohy spisovného jazyka v dnešnej sociálnej komunikácii, a naznačiť ich možné riešenia. Sústreďuje sa na výklad základných pojmov, ako je teória normy a kodifikácie, teória štýlovej diferenciácie a teória jazykovej kultúry, analyzuje ich najmä na pozadí českej jazykovej situácie, ale prihliada aj na širšie súvislosti. Kniha napokon prináša rozbor čiastkových problémov súčasnej spisovnej češtiny z hľadiska dynamiky v jednotlivých rovinách jazykovej stavby. Prednosťou knihy je nadväzovanie na svetovú produkciu, nedostatkom zasa tlmený ideologický postoj k otázkam, ktoré treba riešiť s ohľadom na konkrétnu spoločenskú situáciu. Preto treba súhlasiť s autorom, že jeho kniha predstavuje skončenie istej etapy, povedali by sme — v pravom zmysle slova prípravnej etapy: výskum sa bude musieť ďalej rozvíjať na pevnejších filozofických základoch. Na tomto rozvoji sa vo veľkej miere zúčastní aj čs. jazykoveda, teda aj autor recenzovanej knižky, ktorý ako predseda Komisie pre spisovné slovanské jazyky pri Medzinárodnom komitéte slavistov má v tomto výskume dôležitú organizačnú úlohu.

Veľmi užitočnou zložkou recenzovanej knihy je rozbor staršej i súčasnej literatúry o spisovnom jazyku. Autor komentuje základné knižné štúdie sovietske, poľské, juhoslovanské, nemecké i anglické, podrobnejšie sa zaoberá českými a slovenskými prácami. Ide zhruba o slavistickú literatúru, lebo ináč sa uvádzajú iba najvšeobecnejšie teoretické práce H. Stegera, E. Haugena, P. S. Raya a V. Tauliho. Z tohto rozboru vidieť, že čs. jazykoveda prispela do problematiky spisovného jazyka pozoruhodnou mierou, a to jednak v tridsiatych rokoch a jednak v súčasnom období.

Treba si osobitne všimnúť vymedzenie pojmu súčasný spisovný jazyk. Autor sa pokúsil formulovať všeobecne platnú definíciu, bez ohľadu na všetky zložky sociálnej komunikácie: „Současným spisovným jazykem rozumíme spisovný jazyk, jehož uživateli a nositeli jsou příslušníci generací žijících v časovém období, které označujeme jako současné. V průměru je možno mluvit o příslušnících tří žijících generací . . ." Za súčasné obdobie sa zásadne pokladá obdobie ostatných 50 až 60 rokov, hoci sa pripúšťa, že vymedzenie súčasného obdobia môže byť aj odchylné, napr. pri súčasnej spisovnej slovenčine sa hovorí o rozpätí ostatných 30 rokov. Tu by azda bolo predsa len potrebné poukázať na rozdiely v argumentácii, lebo pri periodizácii vývinu spisovnej slovenčiny sa za medzníky pokladajú revolučné zmeny v politicko-ekonomických dejinách národa (čiže radikálne zmeny v slovenskej spoločnosti okolo r. 1918—1920 a okolo r. 1945—1948). Túto problematiku bude treba prediskutovať na širšom fóre, najvhodnejšie na celoštátnej čs. konferencii, aby sa dosiahla optimálna zhoda názorov aspoň v kľúčových otázkach majúcich dosah aj pre rozvoj socialistickej spoločnosti a jej kultúry.

Pozoruhodné je rozlišovanie termínu jazyková kultúra ako kultivovanie

jazyka a jeho prostriedkov a termínu kultúra reči ako kultivovanie vyjadrovania a komunikácie, s čím úzko súvisí aj jazyková výchova. Toto rozlíšenie sa môže dobre využiť aj v popularizačnej činnosti.

Za objektívne najviac podarené možno hodnotiť teoretické aj materiálové výklady o norme a kodifikácii spisovného jazyka. Prof. A. Jedlička právom stavia do centra pozornosti pojem variantnosti spisovnej normy a pojem štýlovej diferenciácie spisovného jazyka. Okolo týchto pojmov sa rozvíja najhodnotnejšia časť knihy, lebo na základe podrobného štúdia jazykového materiálu sa analyzuje súčasná spisovná čeština z hľadiska dynamiky.

Osobitne treba poukázať na dôležitosť kontaktových variantov spisovnej normy. Ide aj o správne pochopenie kontaktov našich dvoch spisovných jazykov. Konštatuje sa, že pre vznik kontaktových variantov v úze sú dnes priaznivé podmienky najmä pri tých slovanských jazykoch, ktoré sa používajú v jednom štátnom útvare, ako sa to ukazuje v Juhoslávii, v Sovietskom zväze a u nás. Sú to procesy obojsmerné, ale intenzita a potom aj hodnotenie výsledných javov sú rozdielne. Vplyv slovenčiny na češtinu sa hodnotí ako menej intenzívny, ba ojedinelý, ako sa to ukazuje aj v lexike, ktorá je ináč najviac prístupná vonkajšiemu vplyvu. Zaujímavé je však konštatovanie, že hoci slovenské prvky prenikajú do češtiny v pomerne malej miere, plnia rozličné funkcie: ide o slová bežnej dorozumievacej vrstvy pri hromadnom kontakte bežných používateľov, ďalej o slová publicistickej vrstvy, napokon o slová používané v literárnej reči vo funkcii charakterizačnej, poetizačnej alebo vôbec aktualizačnej. Pravda, celkom iná je situácia v slovenčine, čo vyplýva z rozličného vzťahu používateľov k vlastnému jazyku, ako aj z nerovnakej ustálenosti ich prostriedkov. Tento druhý moment sa však v recenzovanej práci preceňuje, lebo sa hodnotí ako rozhodujúci: „čeština s dlouhou tradicí spisovného jazyka, jehož norma je dnes pevná a ustálená . . ., je v této kontaktové dvojici partnerem silnejším . . .“ Tento postoj vyviera z tézy, že preberajúci jazyk je aktívnejší, čo je do značnej miery antropomorfujúci postoj, pretože sa aktívny postoj nositeľov jazyka k vlastnej spisovnej reči nahrádza aktívnosťou jazyka, resp. jeho štruktúry. Aktívny postoj používateľov spisovnej češtiny k inováciám pod vplyvom slovenčiny dá sa doložiť známym príkladom z prekladu Hečkovej Drevenej dediny: slovenské adjektívum *brodniansky* sa v prekladoch z päťdesiatych rokov tlmočí tvarom *brodňanský* (čo je v češtine nesystémový, ale funkčne vysvetliteľný novotvar), ale v reedíciách textu zo šesťdesiatych rokov sa tlmočí tvarom *brodenský* (čo je systémové, porov. *Kladno — kladenský*, a preto aj *Brodno — brodenský*). V kontaktovej problematike má rozhodujúcu úlohu nositeľ jazyka, resp. jeho postoj k danej situácii.

Monografia prof. A. Jedličku *Spisovný jazyk v současné komunikaci* bude mať živý ohlas v celej slavistickej literatúre, a preto sa treba postarať, aby sa stala jedným z východísk pri našej diskusii o teórii spisovného jazyka v socialistickej spoločnosti.

J. Ružička

ROZLIČNOSTI

Burizon, či burizón? — V Slovníku cudzích slov od Š. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra (3. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 183) sa uvádza slovo *burizon* s výkladom: cukrovin. 1. pukanec, 2. druh pufovanej, „strieľanej" ryže. Tak isto je slovo *burizon* spracované aj v Malom slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej (1. vyd., Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972, s. 98). V iných našich slovníkových prácach, napr. v Slovníku slovenského jazyka (v 1. diele alebo v doplnkoch v 6. diele), v slovníkovej časti Pravidiel slovenského pravopisu alebo v slovníku Príručky slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu a Praktickej príručky slovenského pravopisu od A. Zaunera sa toto slovo neuvádza.

V podobe *burizon,* ktorá sa zaznamenáva v citovaných slovníkoch, je v koncovom *-on* krátke *o*. Podľa našej mienky by tu bolo skôr na mieste zakončenie *-ón.*

V spisovnej slovenčine máme početné slová s koncovým *-ón.* Treba pritom vedieť, že viaceré takéto slová sa v staršej spisovnej slovenčine písali s koncovým *-on.* Sú to slová ako napr. *citrón, melón, ešalón, balón* a i. Namiesto koncového *-on* sa presadzuje zakončenie *-ón* aj v početných iných slovách, ktoré sú novšieho pôvodu alebo sa u nás začali používať iba v novšom čase. Jednou takouto skupinou slov na *-ón* sú pomenovania rozličných textilných výrobkov, napr. *nylon, silon, vinalon, perlon, dralon.* Otázke kvantity týchto slov sa už u nás venovala istá pozornosť. Viacerí autori sú v tomto prípade za používanie zakončenia *-ón* namiesto *-on* (pozri L. Dvonč, Ako písať cudzie slová *biatlón* a *pentatlón?,* Slovenská reč, *36,* 1971, s. 374—375). V duchu tejto tendencie sme žiadali písať aj slová zo športovej oblasti *biatlón* a *pentatlón* s dlhým *-ón* (nie *biatlon, pentatlon,* resp. *biathlon, pentathlon*).

Nazdávame sa, že rovnako možno žiadať zakončenie *-ón* aj vo výraze *burizón.* V prospech takéhoto riešenia hovorí aj používanie zakončenia *-ón* pri iných slovách sémanticky príbuzných, t. j. pri slovách označujúcich potraviny a či požívatiny, napr. *citrón, melón, bujón, makarón,* ba dokonca aj *bonbón.* Odporúčame teda, aby sa v zhode so všeobecnou tendenciou predlžovať zakončenie *-on* na *-ón* namiesto podoby *burizon* používala forma *burizón.*

Význam slova *burizón* sa podľa našej mienky výstižne podáva v Slovníku spisovného jazyka českého (4. zv., red. B. Havránek, Praha, Academia 1971, s. 957): „zrna rýže, jejichž objem byl speciálním sušením zvětšen". Vhodná je aj štylistická skratka potrav., uvedená v tomto slovníku. Tento slovník okrem toho vhodne pripomína, že častejšie sa používa množ. číslo *burizóny.*

Pôvod slova *burizón,* resp. *burizóny* osvetlil najnovšie V. Šmilauer (Burisony a raholina. Dvě poznámky k Slovníku spisovného jazyka českého. Naše řeč, 57, 1974, s. 34). Je to vlastne slovo maďarského pôvodu. Za druhej svetovej vojny bolo v Maďarsku dosť pšenice, ale viazol dovoz ryže. Začala sa teda vyrábať umelá ryža tak, že sa pšeničné zrná lúpali. Nový výrobok dostal pomenovanie *burizs* (s výslovnosťou *burič,* resp. *buriš*). Je to slovo zložené z prvej slabiky maďarského pomenovania pšenice *búza* a zo slova *rizs* „ryža", teda pšeničná

ryža. Slovo potom dostalo francúzsku, resp. „internacionálnu" podobu. V češtine je to podoba *burison (burisony)*, v slovenčine *burizón (burizóny)*.

L. Dvonč

O skratkách slov generálmajor, generálporučík a generálplukovník. — Zaužívaná skratka slova *generál* je *gen.* Zaznamenáva sa tu začiatok slova, pričom sa skrátenie naznačuje bodkou. Zaužívané skratky pomenovaní *poručík, major* a *plukovník* sú *por., mjr.* a *plk.* Popri slovách *generál, poručík, major* a *plukovník* sú aj pomenovania *generálmajor, generálporučík* a *generálplukovník,* v ktorých sa slovo *generál* spája so slovami *poručík, major,* resp. *plukovník* (pričom hodnosť poručíka je nižšia ako hodnosť majora, ale hodnosť generálmajora je nižšia ako hodnosť generálporučíka). Vzniká otázka, ako skracovať slová *generálmajor, generálporučík* a *generálplukovník.*

V jazykovej praxi sme sa stretli s dvojakým spôsobom písania skratiek týchto pomenovaní.

V prvom prípade sa skratka píše dohromady, pričom vzniká spojením skratky slova *generál* a skratky slova *poručík, major* alebo *plukovník.* Napr. *Rokovanie otvoril g e n m j r. PhDr. J. Fraňo* (Pravda, 299. 1. 1975, s. 2). — *G e n m j r. A. N. Asmolov* (Príroda a spoločnosť, *23,* 1974, č. 21, s. 1). — *Na slávnosti prehovoril g e n p o r. S. Kodaj* (Večerník, 24. 2. 1975, s. 4). V tomto prípade sa zrejme vychádza z faktu, že slová *generálmajor, generálporučík* a *generálplukovník* sa ako zložené slová píšu spolu, a tak aj skratky zastupujúce tieto pomenovania sa píšu dohromady.

Druhý je spôsob, pri ktorom sa osobitne píše skratka slova *generál* a osobitne skratka slova *major, poručík* alebo *plukovník.* Napr. *Po hymnách a odovzdaní bojovej zástavy do rúk náčelníka akadémie g e n. m j r. PhDr. J. Reindla predniesli zdravice* (Smena, 11. 10. 1974, s. 1). *G e n. m j r. Egyd Pepich* (Život, 23. 1973, č. 41, s. 2).

Pri odpovedi na otázku, ktorý z uvedených spôsobov písania skratiek pomenovaní *generálmajor, generálporučík* a *generálplukovník* prijať, vychádzame z faktu, že pomenovania *generálmajor, generálporučík* a *generálplukovník* sa píšu spolu ako jedno slovo. Preto podľa našej mienky je najvhodnejšie písať uvedené skratky dohromady, teda používať skratky *genmjr., genpor.* a *genplk.* Používanie skratiek typu *gen. mjr., gen. por.* a *gen. plk.* vzbudzuje predstavu, že ide o skratky dvoch osobitných, samostatných slov. Z každého hľadiska sa teda ukazuje ako najvhodnejšie písanie skratiek *genmjr., genpor.* a *genplk.*

Istá odchýlka je pri najvyššej generálskej hodnosti *armádny generál.* Toto pomenovanie sa netvorí spojením slova *generál* a nejakého iného slova označujúceho dôstojnícku hodnosť (ako je to pri pomenovaniach *generálmajor, generálporučík* a *generálplukovník*), ale je tu bližšie určenie slova *generál* prídavným menom *armádny.* Pretože v tomto prípade ide o spojenie dvoch samostatných slov, ktoré sa aj píšu osobitne ako samostatné slovné jednotky, pri skratke pomenovania *armádny generál* prichádza do úvahy iba spojenie skratky slova *armádny* a skratky slova *generál.* Slovo *armádny* sa skracuje ako *arm.,* slovo *generál* ako *gen.* Podľa toho skratka pomenovania *armádny generál* je *arm. gen.*

Odporúčame preto používať skratky *genmjr., genpor., genplk.* a *arm. gen.*

L. Dvonč

Skartácia, či škartácia? — V spisovnej slovenčine sa slovo cudzieho pôvodu *skartácia* používa podľa platnej kodifikácie so začiatočným *s*, resp. *sk* (Slovník slovenského jazyka. 4. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 87). V tom istom zväzku slovníka sa na s. 444 uvádzajú podoby *škartácia, škartovať* ako nesprávne a odporúčajú sa podoby *skartácia, skartovať*. V jazykovej praxi, najmä v úze pracovníkov archívnej služby, sú zaužívané podoby so *š (šk)*. Podobu *skartácia* títo pracovníci pociťujú ako neslovenskú a neprirodzenú. Preto sa tu chceme stručne dotknúť otázky správnej podoby tohto výrazu.

Problematike slov cudzieho pôvodu, v ktorých sú pôvodné skupiny *st, sp, sk*, ale v slovenčine spravidla *št, šp, šk*, venoval náležitú pozornosť Š. Peciar (Skupiny *št, šp, šk* — charakteristická črta slovenčiny. Kultúra slova, *6*, 1972, s. 343—347). Ako charakteristickú právom hodnotí túto črtu z hľadiska pomeru slovenčiny k češtine, v ktorej býva *st, sp, sk*. V Peciarovom príspevku je veľmi inštruktívny a poučný prehľad zmien, ktoré sa pri cudzích slovách so *st, sp, sk* uplatnili v jednotlivých slovenských normatívnych príručkách od vydania Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931. Tento prehľad ukazuje, že vo vývine spisovnej slovenčiny pribúdajú slová, v ktorých sa pôvodné *st, sp, sk* v slovách latinského, ale dnes aj iného pôvodu (najmä anglického) nahrádzajú skupinami *št, šp, šk*.

Napríklad v Pravidlách z r. 1931 sa uvádzajú podoby *destrukcia, destruktívny, Konstantín, Konstantinopol, konstantný, stadion, start, startovať, statista, struktúra, specifický, spirála* atď., kým v dnešnej spisovnej slovenčine sú tu všade podoby so *š* (*deštrukcia, Konštantín* atď.). V niektorých prípadoch spomenuté Pravidlá uvádzajú dvojtvary so *s* aj *š*, napr. *konstruktívny/konštruktívny* (dnes *konštruktívny*), *stadium/štádium* (dnes *štádium*). Podoby so *š* uvádzajú už Pravidlá z r. 1940, pričom tu pribudli aj ďalšie slová so *š*, napr. *štandard, štrukturálny, rešpekt, šport, Škót* (a ich odvodeniny). V Pravidlách z r. 1940 je však ešte *despekt, specifický, distinkcia, stadión*. V nasledujúcom vydaní Pravidiel z r. 1953 sú už podoby *dešpekt, špecifický, dištinkcia, štadión* a okrem nich aj ďalšie slová so *š*, napr. *štartér, štúdia, štúdio, konšternácia, konštruktér, konšpirácia* atď. (rovnako aj odvodeniny alebo príbuzné slová). Ďalšie novšie výrazy so skupinami *št, šp, šk* zaznamenáva Slovník slovenského jazyka z hovorovej vrstvy slovnej zásoby i z odbornej terminológie. Napr. z hovorovej vrstvy slová *štrand, štrapácia, špécia, špeciálka, špeditér*, zo športovej terminológie *šprint, špurt*, z iných oblastí napr. slovo *špagety* atď.

Ďalej sa Š. Peciar zmieňuje o tom, že Slovník slovenského jazyka hodnotí niekoľko výrazov so skupinami *št, šp, šk* ako staršie alebo ako nespisovné a za spisovné pokladá znenia so skupinami *st, sk*, napr. *skica* — star. *škica, rest* — star. *rešt, skalp* — zried. *škalp, skartácia* — *škartácia*. Ako nesprávne uvádza SSJ podoby *štabilita (štabilizácia, štabilizovať, štabilný* atď.), *štacionárny* — správne *stabilita, stacionárny*.

Autor sa nakoniec zmieňuje o výrazoch, pri ktorých už odporúča prijať podobu so *š*, alebo o výrazoch, pri ktorých predpokladá skôr alebo neskôr víťazstvo podoby so *š*, napr. *statovať* — *štatovať* (v divadelníctve, filmárstve a v športe). Podoba *Konstantinopol* ustupuje podobe *Konštantínopol* (na čo v osobitnom príspevku upozornila M. Marsinová v Slovenskej reči, *37*, 1972, s. 127—128). Podľa Š. Peciara skupiny *st, sp, sk* ustupujú skupinám *št, šp, šk* najprv v hovorovej reči a v odborných slangoch, potom postupne v spisovnej

norme najmä v niektorých terminologických oblastiach. Jedným z rozhodujúcich momentov pre takúto zmenu je miera hovorovosti daného výrazu. Autor svoje pozorovania uzatvára v tom zmysle, že model prevzatých slov so skupinami *št, šp, šk* je stále živý a že sa mu prispôsobujú aj novšie výrazy, ktoré pribúdajú do slovnej zásoby nášho spisovného jazyka.

Z tohto zorného uhla treba podľa našej mienky posudzovať aj otázku správnosti podoby *skartácia*. Nazdávame sa, že úzus, ktorý sa vyvinul v kruhoch pracovníkov z oblasti archívnictva, dokumentaristiky a pod., je v súlade so zisteniami Š. Peciara. Podoba *škartácia* sa pôvodne obmedzuje na odborný slang, ale postupne sa jej „akčný rádius" rozširuje, preniká do normy spisovného jazyka. Prestáva sa pocifovať ako slangová a nadobúda spisovný charakter v súlade s inými slovami cudzieho pôvodu, v ktorých sa pôvodné *st, sp, sk* zmenilo na *št, šp, šk,* či už ide o apelatíva alebo o vlastné mená (*štúdia, štúdio, dištinkcia, štadión, Škandinávia, Štokholm, Štrasburg*). Preto odporúčame kodifikovať aj podoby *škartácia, škartovať.*

L. Dvonč

Liptáčtina, či liptovčina? — V Slovníku slovenského jazyka 2 (red. Š. Peciar, 1. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 49) sa v jednom hesle zaznamenávajú výrazy *liptáčtina* a *liptovčina* takto: liptáčtina i liptovčina hovor. liptovské nárečie. Podľa toho výrazy *liptáčtina* a *liptovčina* sú rovnocenné hovorové výrazy na označenie spomenutého nárečia.

Podľa našej mienky z uvedenej dvojice výrazov treba dať jednoznačne prednosť výrazu *liptovčina*. Ukazuje na to spôsob tvorenia pomenovaní na označenie jazykov, ktorý sa zaužíval v spisovnej slovenčine. Sem patrí aj problematika derivátov *liptáčtina* a *liptovčina*, aj keď v tomto prípade nejde o označenie samostatného jazyka, ale nárečia.

Názvy jazykov, ako sa to podáva napr. v Pravidlách slovenského pravopisu (pozri 11. vyd., red. Š. Peciar, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 46), sa tvoria od „príslušných prídavných mien na *-ský* alebo *-cký*". Istá nejasnosť tu môže byť v určení „príslušného prídavného mena". Ukazuje sa, že pod „príslušným prídavným menom" treba rozumieť prídavné meno, ktoré sa spája so slovom *jazyk, reč* alebo *nárečie*. Jednotlivé názvy jazykov tvorené od „príslušných prídavných mien" predstavujú jednoslovné ekvivalenty dvojslovných pomenovaní typu „prídavné meno + pomenovanie jazyk, reč", príp. „prídavné meno + pomenovanie nárečie". Podľa toho je napr.: *slovenský jazyk — slovenčina, holandský jazyk — holandčina, anglický jazyk — angličtina, biblický jazyk — bibličtina, štúrovský jazyk — štúrovčina,* podobne *šarišské nárečie — šariština, zemplínske nárečie — zemplínčina, gemerské nárečie — gemerčina.*

Ak vychádzame z uvedeného vzťahu dvojslovných pomenovaní a jednoslovných derivátov, teda „rovníc" typu *slovenský jazyk — slovenčina, šarišské nárečie — šariština,* potom sa ako náležitý ukazuje derivát *liptovčina,* ktorý sa v Slovníku slovenského jazyka zaznamenáva na druhom mieste za výrazom *liptáčtina*. V dvojslovnom pomenovaní *liptovské nárečie* je práve prídavné meno *liptovský,* od ktorého je príponou *-čina* utvorený po vykonaní príslušnej derivačnej operácie (odtrhnutie prípony *-ský*) derivát *liptovčina.*

Derivát *liptáčtina,* ak si rekonštruujeme jeho tvorenie, postup, ako vznikol, má pôvod v prídavnom mene „liptácky". Bolo by to prídavné meno k obyvateľskému menu *Lipták.* V skutočnosti však takéto prídavné meno sa v spisovnej

slovenčine nepoužíva (preto ho ani Slovník slovenského jazyka nezaznamenáva). Obdobu by sme mohli vidieť v prídavnom mene *hanácky,* ktoré vzniklo odvodením od obyvateľského mena *Hanák.* Prídavné meno *hanácky* sa bežne používa, pričom sa dnes chápe nie ako prídavné meno k pomenovaniu *Hanák* (v takomto vymedzení by malo pomerne úzky význam a zúžený „akčný rádius" pri konkrétnom používaní), ale k zemepisnému názvu *Haná.* Od prídavného mena *hanácky,* chápaného dnes ako príd. meno k názvu *Haná,* je utvorené pomenovanie *hanáčtina* (ako ekvivalent dvojslovného pomenovania hanácke nárečie). Ako vidieť, derivát *liptáčtina* je síce utvorený rovnako alebo podobne ako derivát *hanáčtina,* ale je medzi nimi rozdiel v tom, že derivátu *hanáčtina* zodpovedá dvojslovné pomenovanie *hanácke nárečie* s príd. menom *hanácky* ako skutočne existujúcim a používaným, ale derivátu *liptáčtina* nezodpovedá dvojslovné pomenovanie „liptácke nárečie", lebo príd. meno *liptácky* sa v spisovnej slovenčine nepoužíva, ako sa nepoužíva napr. ani príd. meno „spišiacky" (k Spišiak), ale iba príd. meno *spišský* (k názvu *Spiš*), hoci už napr. k pomenovaniu *Záhorák* je príd. meno *záhorácky* (tiež sa však prehodnocuje podobne ako príd. meno *hanácky* na príd. meno k zemepisnému názvu, teda k názvu *Záhorie*). Z toho môžeme vyvodiť záver, že derivát *liptáčtina* nie je v spisovnej slovenčine oprávnený, ak máme na mysli jednoslovný ekvivalent dvojslovného pomenovania *liptovské nárečie.*

V tejto súvislosti môžeme spomenúť aj deriváty *bernoláčtina* a *bernolákovčina.* V Pravidlách slovenského pravopisu sa príd. meno *bernolácky* ako východisko derivátu *bernoláčtina* zachytáva v zátvorkách, čo znamená, že v skutočnosti sa takéto prídavné meno v súčasnej spisovnej slovenčine nepoužíva. V osobitnom príspevku sme ukázali (Bernoláčtina, Slovenská reč, *31,* 1966, s. 45—47), že v súčasnej spisovnej slovenčine sa názov jazyka netvorí v tomto prípade od príd. mena *bernolácky.* K menu *Bernolák* je príd. meno *bernolákovský,* ktoré sa používa aj v dvojslovnom spojení *bernolákovský jazyk.* Toto spojenie je východiskom pre utvorenie systémovej podoby jednoslovného ekvivalentu *bernolákovčina* (ako je napr. *štúrovský jazyk — štúrovčina*). Dnes sa namiesto staršieho derivátu *bernoláčtina* bežne používa systémová forma *bernolákovčina.* Z tohto hľadiska nevyhovuje už formulácia Pravidiel slovenského pravopisu (je aj v najnovšom, 11. vydaní z r. 1971), podľa ktorej sa derivát *bernoláčtina* používa popri forme *bernolákovčina* (pričom na prvom mieste sa tu uvádza podoba *bernoláčtina,* forma *bernolákovčina* na druhom mieste, dokonca iba v zátvorkách).

Z tohto rozboru sa ukazuje, že na označenie liptovského nárečia ako jednoslovný ekvivalent máme používať v spisovnej slovenčine iba derivát *liptovčina.*

L. Dvonč

Ešte k slovesám zabehať si, zabehnúť si. — M. Marsinová upozornila, že výraz „zabehnúť si na mieste" je logicky protirečivý (sloveso implikuje pohyb z miesta, porov. napr. *zabehnúť si po uterák*) a že jeho náležitým ekvivalentom je výraz „zabehať si na mieste" — porov. jej príspevky *Zabehať si na mieste, nie „zabehnúť si na mieste"* (Slovenská reč, *39,* 1974, s. 315—316), *Nie je beh ako beh* (Práca, 30, 1975, č. 109, s. 4).

V našej poznámke nechceme diskutovať s týmto upozornením, chceme ho iba doplniť v jednej veci: poukázať na slangový pôvod zámeny slovies v tomto výraze.

Podľa M. Marsinovej k zámene týchto dvoch slovies dochádza preto, že obidve sú utvorené predponou *za-* od rovnakého základu, teda pôvodne vlastne nepozornosťou, „prehliadnutím". Nám sa však zdá, že pôvod tejto zámeny je iný. Ak by sme sa obrátili na ľahkých atlétov a všimli si ich „športovú reč" (Marsinová reprodukuje pokyn cvičiteľa v rozhlase), zistili by sme, že sa tu vedľa seba celkom bežne používajú slovesá *zabehať si* a *zabehnúť si*, pričom ich diferencovaným použitím sa vyjadruje istý významový odtieň. Kto pozná bližšie ľahkú atletiku, rozumie, že sloveso *zabehnúť si* má napr. vo vete *Idem si zabehnúť* význam „trochu, málo, nie s veľkou stratou času a energie si zabehať". Sloveso *zabehať si* nemá tento významový odtienok. Ak niekto medzi športovcami povie *Idem si zabehnúť*, myslí tým, že sa ide prebehnúť, trochu si zabehať, niekoľko roviniek (možno len jednu), alebo aj kolo (možno aj viac), to závisí od typu bežca. Ak použije druhé sloveso, napr. vo vete *Idem si zabehať*, má celkom iste na mysli dôkladnejší tréning.

Takto by mohol byť motivovaný aj tvar slovesa *zabehnúť si* u hlásateľa z rozhlasu, ktorý nabáda cvičencov, aby si zabehli iba veľmi nakrátko: medzi cvikmi alebo namiesto jedného cviku, t. j. nie viac ako niekoľko desiatok sekúnd. Teda aj tu ide o príznak „menšej miery".

Poznamenávame však, že ide o významovú diferenciáciu výlučne na rovine športového slangu. Sloveso *zabehnúť si* s významom „trochu si zabehať" je slangovým výrazom, ktorý je v súčasnosti silne viazaný hranicami športového slangu. V spisovnom jazyku sa tento význam vyjadruje spresňujúcim určením pri slove *zabehať si* (napr. *trocha* a pod.).

S. Ondrejovič

Z knižnej produkcie:

Klára Buzássyová

SÉMANTICKÁ ŠTRUKTÚRA SLOVENSKÝCH DEVERBATÍV

Práca sa zameriava predovšetkým na významovú, sémantickú stránku tvorenia slov odvodzovaním. Autorka tu zisťuje odvodzovacie možnosti slovenských slovies, t. j. ktoré odvodené slová a akého významu možno tvoriť sufixálnym spôsobom od slovies. V centre jej pozornosti je odvodzovanie deverbatívnych podstatných mien, ale prihliada aj na tvorenie prídavných mien.

Práca je rozdelená na teoretickú a na aplikatívnu, materiálovú časť. Prvá sa dotýka základných problémov teórie odvodzovania slov, najmä vzťahu slovotvorného a lexikálneho významu slova; druhá, materiálová časť obsahuje distribúciu inventára deverbatívnych významov pri skúmaných slovách.

240 strán — viaz. Kčs 46,—

Zdenko Kasáč

SLOVENSKÁ POÉZIA PROTIFAŠISTICKÉHO ODBOJA 1938–1945

(Venované 30. výročiu Slovenského národného povstania)

Kniha podáva obraz o vzniku, ideovoestetickom ustrojení a spoločenskej funkcii veršovanej tvorby slovenských básnikov, ktorí takto prejavovali svoj odpor proti fašizmu v období druhej svetovej vojny. Autor rozoberá a hodnotí poéziu tohto obdobia, pričom veľkú pozornosť venuje humoru a satire, ďalej alegórii a symbolu, ako forme protestu v dielach popredných slovenských básnikov: L. Novomeského, J. Poničana, D. Okáliho, K. Bezeka, J. Smreka, E. B. Lukáča a ďalších. Hodnotí aj aktivitu nadrealistov, ich programové východiská a vzťah k literárnej tradícii.

267 strán — viaz. Kčs 33,—

SLOVENSKÁ REČ, časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka. Ročník 40, 1975, číslo 5. Vydáva Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky, včítane zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám 48/VII, 884 19 Bratislava. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povolené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands

© Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1975.

Kčs 8,—